

8. évfolyam, 6. szám
 Felelős kiadó: Hodossy Gyula
 Főszerkesztő: Hízsnay Zoltán (opus.hizsnay@gmail.com)
 Szerkesztők: H. Nagy Péter (h.nagyp@gmail.com)
 Vida Gergely (gergelyvd@gmail.com)
 Grafikai és képszerkesztő: Juhász R. József
 Korrektor: Tóth Ozsvald Zsuzsa
 Munkatárs: L. Varga Péter (Budapest)
 Szerkesztőség: Duna Palota, Galantská c. 658/2F, 1. e. 5, 92901
 Dunajská Streda, www.szmit.sk
 Nyomta: TAMA Solutions Kft., Budapest
 Megjelent 2016 decemberében 1000 példányban.
 Megrendelhető a kiadó címén. Regisztrációs szám: EV 3714/09

Dvojmesačník, VIII. ročník, 6. číslo
 Vydavateľ: Spoločnosť maďarských spisovateľov na Slovensku
 Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479, IČO 30806372
 Sídlo spoločnosti: Galantská c. 658/2F, 92901 Dunajská Streda,
 Vydavateľ: Gyula Hodossy. Šéfredaktor: Zoltán Hízsnay
 Redaktor: Péter Nagy, H., Gergely Vida
 Grafický a obrazový redaktor: József R. Juhász
 Korrektor: Zsuzsa Tóth Ozsvald
 Spolupracovník: Péter Varga, L. (Budapešť)
 Redakcia: Palác Duna, Galantská c. 658/2F, 1. posch. 5, 92901
 Dunajská Streda, www.szmit.sk, E-mail: opuslap@gmail.com
 Tlač: TAMA Solutions Kft., Budapest
 Vyšlo v decembri 2016. Náklad 1000 ks.
 Registračné číslo: EV 3714/09
 ISSN: 1338-0265

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR
 program Kultúra národnostných menšín 2016

szlovákiai magyar írók folyóirata

OPUS

MEGJELENIK KÉTHAVONTA
 Kiadja a Szlovákiai Magyar Írók Társasága
 Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479

TARTALOM

Horizontok

Cseh Zoltán: A Színek könyvéből (Khaki, Kobaltkék) [versek].....	2
Vyr Crossont: Hidrogén szonáta, Thomas Hockenberry: Ílion [SF-monológok] H. Nagy Péter gyűjtései.....	5
Kántor Zsolt: Az Ámen nevű angyal [rövidpróza-ciklus].....	8
Nyírfalvi Károly: Ha benyitnak, Zár kulcs küszöb határ, Ha nincsen miért, ugyan minek?, [részlet], A fotelbe leültem [versek]	10
Fritsi Péter: Erzsébet királynő emlékfája 1899. [elbeszélés].....	13
Kulcsár Ferenc: Gyökérrel földben, ággal égben <i>Naplók 2013</i> (2. rész)	20
Liszka József: 2005-ös napló (3.)	27

Cumi-cumi

Juhász Rokko: A szótár irodalmi alkotás [<i>homonímaszótár</i>].....	37
---	----

Átjárók

Balogh Alexandra: Milyen az a világ, amit csak neked építenek meg? Irodalmi hagyományok kereszteződése Neil Gaiman Coraline című meseregényében I.....	52
N. Juhász Tamás: Időgép	66
Baka L. Patrik: Rekviem: Darren Aronofsky: Rekviem egy álomért.....	75

Palimpszeszt

Keserű József: Újabb kalandozások a térelméletekben.....	81
Alabán Ferenc: Az irodalmi regionalizmus és a valóság generációs színei (Jegyzetek kisebbségi irodalmunk értelmezéséről a valóság tükrében)	85
Ungvári-Zrínyi Kata: Társadalmi fókusz Bartha József konceptuális munkásságában [bemutatószöveg]	98

Munkatársaink	100
----------------------------	-----

Khaki

(A Színek könyvéből)

A khakitól inkább csak szabadulni: akár a sárkánytetkős fiú, előbb lecsatolni az övet, aztán ki vele. És megalázni végül, izzadtsággal, ondóval, hűggyal, végső esetben vérrel. Általában tetszik a játék,

a témapark, a látványszimbiózis: ahogy győz a khaki a szomjas, szálkás hús felett, ahogy parancs és kényszer rendel keményre selymet, fogazásra bőrt, ahogy megnyitja a csatakos teret a hadművelet előtt. Nem mindig kukorékol színeset a kakas: a dolgok a legtöbbször egészen kézzelfoghatóak. Alattomos, nehéz férfiszagú képmutatók, akiket hidegen hagy a zubbony manierizmusa, s ahogy a hideg dögcédula magával ránt néhány fekete mellszórt, álljakat félre!

Dolgozni kell a világ tavaszán! Locsolni a létezés rétjeit! A birkózás előtti csendben, a falevelek párbaja előtt élcelődni a nyelv cikázó kalandjain! Add meg magad a kényszer ritmusának, és újrírja önéletrajzát a nyár!

A homokzsákok, a kamuflázs mögött az újonc száját ürítsd ki,

s töltsd torkáig az engedelmességet. A tisztelet önző és tömör. A tisztelet nem levegős.

B. M. szlovén költő gyűlöli a katonákat: aki egyenruhás, nála agyomosott. Szó sincs róla: az érzelmi, értelmi takarékoság mért lenne bűn? A használat, a birtoklás természetessége nem ünnep, az engedetlenség viszont ünneprontó önfeladás,

menekülés az
önismeret elől, mely gyerekeket csinál és gyerekeket öl.
A mag tehetetlen a terméketlen térben,
pedig kizárólag munkanapokra született. Nézd,
fiad milyen elszántan rohan feléd,
egyik kezében hurok, a másikon miskároló kés.

Kobaltkék

(A Színek könyvéből)

Na, persze, a rapszódia,
a foszforsavas kobaltkékjéhez hasonlatos kottásfüzetben
ömlött szét. Porcelánoperák orientális bája, és
abban a potenciális törés, majd a por.
Roger Hiorns tökéletesen porrá zúzná,
és a meleg porba meztelen fiút ültetne, kobaltkék
herékkel. De a kobaltkék kereksege a nők rokona.
Pierre Auguste Renoir festményén odaszáradt
a ladik alá, bármilyen gyorsan eveztek.
A led bioritmusának fontos színére mégse
alapozhatsz egy teljes rétet vagy tavat.
Emlékszem egy öregre, aki azt magyarázta,
hogy a hal- és emberhússal rakott tenger
ilyen színű lenne Wilhelm von Plüschow
fotóin, ezért maradt a drapériáknál, oszlopoknál, síremlékeknél.
A kék általában nyitható, de a kobaltkék sorompó.
Vagy ördöglakat, a Természet gondolta ki,
a kék magamutogató természete.
Nincs igazán ízléskorlát, a műanyagok és a szerves
közti átjárás szinte túlvilági kék,
elődökre nincs pénz, az utódok meg oldják meg.
Arisztokratikus kutyabőr egy
nemtelennek. Aki hullát rejteget a történelmében.
És egyéb szokatlan lényeket is: például
angyalszárnyakból klónozott arkangyalokat. Hogy
körüldvarolják az Állama trónszékét,
hogy előhang legyenek egy drámához,
egy emberiségkölteményhez! A nagy romantikus

puffadásban lehulló gyümölcsök cefréje
lassú katarzissá dolgozza ki magát.
Álmatlanság kékje: tagadja a sötétséget.
A kobalt aszkézise nem hagy aludni.
És mi dolgunk a világon,
ha nem a mámoros virrasztás maga?

Feri és Mişu – A kecske is, a káposzta is; lenticuláris nyomat, 2011

Hidrogén szonáta

– SF-monológ –

T. C. Vilabier 26-os számú opusa az MW 1211-es *Húrszonáta* egy még fel nem fedezett hangszerre.

Ismertebb nevén *Hidrogén szonáta*.

Az opust négykezű zenészekre optimalizált antagonistikus kordofonon kell játszani.

Egyetlen hosszú, kitartott hanggal kezdődik, valahol a legfelső, épp csak hallható oktávban.

Majd lassan, fokozatosan oldódik bele egy bizonytalanul csúszkáló, fülsértően hamis hangzatba, amely ködként, zajként gomolyog az alaphang körül.

A hang a magányos protont jelképezi, vagyis a hidrogénatomot. A disszonáns massa pedig az egyetlen elektron valószínűségi felhőjét írja le zenei eszközökkel.

A kettő együtt a hidrogént mint kémiai elemet szimbolizálja. Az egyszerű kezdet után a mű egyik percről a másikra teljességgel játszhatatlanná vált.

Legalábbis addig, amíg a testmanipulációs technológia robbanásszerű fejlődésnek nem indult. A konzervatívabb ízlésvilágúak számára nehézséget okoz a mű élvezete.

Vilabier a szonátát egy több műből álló ciklus bevezető darabjának szánta, és a teljes periódusos rendszert fel fogja dolgozni. De lehet, hogy ugratás.

Vilabier művétől az emberek többségét kirázza a hideg. De a matematikai eleganciája elismerésre méltó. Érzek némi disszonanciát. „Ez a szar senkinek se tetszik.”

Ílion

– SF-monológ –

Nem sok emlékem maradt a földi életemről.
Nem emlékszem, nős voltam-e, születtek-e gyerekeim,
merrefelé laktam. Csupán néhány emlékkép
villan fel kőből és téglából emelt épületekről
egy gyönyörű, keletre néző domboldalon.

A szkholiasztalét egyik furcsa következménye,
hogy a szakmába nem vágó, alapvető emlékfoslányok
idővel – hónapok, évek múltán – apránként visszatérnek.
Talán ez az oka, hogy az istenek nem hagynak annyi időt.
Én vagyok a legidősebb kivétel, amely erősíti a szabályt.

Amire viszont emlékszem, azok a szemináriumok,
a hallgatóim arca, az előadásaim, a viták egy ovális asztal körül.
Emlékszem, ahogy egy lelkes diáklány felteszi a kérdést:
„De miért tartott ilyen sokáig a trójai háború?”
Elmagyaráztam, hogy a hőszok örömmel mentek elébe a harcnak.

Ő már egy modern korban nőtt fel, a gyorséttermek
és a gyors lefolyású háborúk – a McDonald's és az Öböl-háború,
a Dunkin' Donuts és a terrorizmus elleni harc – korában.
Az ókorban azonban a görögök és ellenségeik nem kapkodták el,
kiélvezték minden percét, akár egy finom vacsorát.

Utána kifejtettem az ariszteia fogalmát: azok a párviadatok vagy
kisebb összecsapások, amelyek során az egyes hősök tanúbizonyoságot
tehetnek bátorságukról. Ezeknek az ókori emberek nagy
fontosságot tulajdonítottak, félbe is szakították a csatákat,
hogy mindkét sereg szemtanúja lehessen a bátorságpróbáknak.

Azóta viszont kilenc éven át testközelből tapasztalhattam meg az ariszteia működési elvét, és teljes bizonyossággal állíthatom, hogy a trószok és argosziak által egyaránt hően szeretett párviadatok komoly szerepet játszottak az ostrom elhúzódásában, annak se vége, se hossza, őrjítően csigalassú tempójában.

Ahogy az Amerika szívéből érkező, sznob utazó is bele tud unni egy idő után Európába, úgy én is egy jó kis hamburgerre vágyom, a rövidebb háborúkról nem is beszélve. Kiadós szőnyegbombázás, légideszantos hadosztály, gyors megszállás, kész-passz, már végeztünk is, mehetünk haza Pénélopéhez.

Hát ez a nap sem ma jön el, kicsi moravec.

H. Nagy Péter gyűjtései

Művészettörténet-óra; eseményművészeti projekt, performansz-happening, közreműködtek: Irsai Zsolt, Sebesi Sándor, Marosvásárhely, UAP Galéria, Kultúrpalota 2006

Az Ámen nevű angyal

A megbízható és igazmondó tanú

A gesztus most nem jel, hanem szakadék. A pillanatban az idő örökre visszafordul, s az értelem hibája, hogy ettől eltekint. De a krónikás az absztrakció és a realitás határán bejelöl egy pontot. A hölgy testét képzelettel oda. A szemében tükröződő éjszakába. A szépen kiesztelt rendet. Egyetlen jelentésárnyalatnak is több szava van. Ráadásul megint egy újabb erdőbe vezet az idő. Egy képbe, amelybe mi is beléphetünk. Isten vízesése (vezetése) van ott. Eleven, mozgékony váz. A lélek mint felfogás, felfokozás. Vagy pusztán beszédmód? Mint egy rafinált észjárás. Megfigyelni a természetet, miként uralja le a megfigyelőt? Ezzel nincs vége. A megragadt gond a nyugalom menyasszonya. Eleinte elképesztően világos. Aránytalanul jó, a rosszal szemben. Azután visszaüt.

Küldetéstudat és párkapcsolat

A szavak mélyén ott lappang egy másik, kimondatlan világ. A megértés gyomrában a „kérdés” naplementéje. Félreütések az emlékezés klaviatúráján. Az ösztönös szegmens átforrósodása, melengetése-merengése. A fény felszippantása tüvel az idegekbe. A létező ráfonódik a döglődőre. A kiszolgáltatottság kimozdítható a helyéből. Most eltölpül a nehezítés, a morgásra egy test rezonál. *A léten túl egy másik történet hallgat.* Csak egy törlés kell, és a celebrált jelentéssűrűség eltűnik. Most be lehet csomagolni a BENSŐ gyémántot. Köré építeni az inspirációt. Mintha most is tenger konstituálná a félsziget gondolkodásmódját. Egyrészt testként belelógunk a természetfölötti óceánjába. Másrészt mozdíthatatlanul, de folyamatosan csiszolva-kopva benne állunk a tradícióban. S belegyökereztünk az időbe is. Így a házasság nem tud frigyre lépni a küldetéstudattal.

A halál meghal

Megtörtént a halál idegösszeroppanása. Ráfröccsent a krisztusi vér. A tökéletes kohézió és a szublimált koherencia. Az eldobott kavics. Süllyedőben még megcsillan belőle, ami hajtja. A ráció beméri. Körültapogatja a múlt. Egy hal szopogatja a membránt. A partról

nem látni a csendet. Alá kell menni az ige alá. Belebújni. Másként élsz, ha olvasol. A gonoszszágot nem eszi meg a gyönyör. Nagy, alvó noteszként őrzi az elfojtást. Ott bujkál a vígasz, ahol a hajnal harántcsíkos nyelve kilóg az éjszakából? Abban az öbölben reped meg a mondat, mint egy csónak. A rettegés belenyal az időbe. Bár itthon van a remény, szóba se áll most a verssel. A szokatlanság nem biztos, hogy hibátlan. Csak regenerálja a kíváncsiságot. Ebbe is belerajzol a narrátor.

A tér beesése az időbe

A félelem a legnagyobb figyelem. Hibátlan tűnődés. Mondás nélküli beszéd. Égbe szúrt pipetta. Kell egy kijárat a szövegből, ahol kisurran az olvasó. Az a szép mozzanat, amikor a tó elnyeli az égboltot. És fejest ugrik a tér az időbe. Az elbeszélés körvonalai kirajzódnak az ALLŪRÖK MÉLYÉN. A tojásdad burok szétbontja a hideg egyeneseket. Egy-egy rögbi-labda és sehol a kubizmus. Csembalók között csempekályha. Ebéd, Librettó-Udvar, a Szerelem mint narratíva. Csupa szomjúság és Extrudált Katarzis. Befelé mosolygás. A száj zárójelében ott van a megfejtés.

A piperepolc nagyágyúja

Sorrentino – impressziók

A tudatfolyam és az önmagát begépelő szöveg. Könnyezve röhögik ki egymás lebomlását. A szintizta hervadást. Bástyák és csikók futnak versenyt a márványasztalon, mint szadisztikus jelképek. A kék erőmű atmoszférát gyárt, miliót és melankóliát. A finanszírozást a logosz biztosítja. Egy mediterrán-zöld paplan kapaszkodik a reneszánszba. Morzsalékos impressziókat lök ki a hullámvás. A karmester szeretné tudni, milyen fogalmakkal gondolkodik a nő? Egyenesség, szívesség? Íme, egy anakronisztikus balett a parvenü odú mélyén. Egy beépített kérdőjellel jobban járna. Gleichschaltolt világ fogadja a társulat tagjai között. Ahol föllép a tagadás mint képmutató szükséglet. Ami eleinte törekeny, tűnékeny meghittség. Az egymásrautaltság nyűgei. Ahol a tudatos érvelés helyébe a magakelletés tolu.

A morális spirál

A sóvárgás kínosan puha. Szavatossága nulla. Abban a pillanatban elavul, mihelyst ráérez a delikvens. „A szöveghez visszanyúló lét” az oka. A létezéshez szintén vissza-visszanyúló nyelv ordenáré, feleselő attitűdje. A tovatűnő jelenségek rögzítésére irányuló igyekezet kihagy. Az „írva levés” elfolyik. Az írás halmazállapotot vált. Ettől a tradíció kötése felbomlanak. A mindenkinek rendelkezésre álló készség kiüresedik. Az elmélet a megmondás helyébe lépteti a hallgatást. Az áttűnés frenetikus. Bár a leírás számára akceptálhatatlan mozzanat, mégis egy totálisan fragmentálódott világ jön létre általa. A benyomások szimultán játszomája tettekre bomlik. Szétesik az encián hierarchia. A világmárka szájsampon egyetlen szótól bűdösödik meg. Mitikus minőségű, plasztikus „alakzatként”. A mondat mint lét. A hermeneutika szétlőtt, véres játszóttere.

Ha benyitnak

Szűk résen át
figyelem vonulásukat
Ha benyitnak
ajtót tárnak a semmire
szűrős tekintetükkel
leplezik minden
kínjukat szégyenüket
mintha ott sem volnék
Nem látom lépteik
hasztalan titkát
mintha kémlelőnyílás
lenne az ajtó
Hirtelen mozdulat
nem tudom meg soha
mi történne minden
résnyire zárt ajtó mögött
ha benyitnának
Markomban homok
indulok a határon túlra
majd ajtók s a
forró pusztaság.

Zár kulcs küszöb határ

bezárom az ajtót
elfordítom a kulcsot
magába zárom a házat

bent még alusznak
ők szabadok
kulcsuk a szögön lóg

a ház önmaga foglya
belülről kifelé él
ablakon át lélegzik

lakója kávéfőz
ajtót nyit mosogat
azután kitakarít

a ház tárva-nyitva
nincsen rabja se foglya
önnönmaga kerítése

ajtaja zárva
a kulcsot a föld rejti
a benn alvók álma

Ha nincsen miért, ugyan minek?

Ha nincsen miért,
ugyan minek?
Ha nincsen minek,
ugyan miért?
Ha nincsen ugyan,
miért minek?

[részlet]

mintha csak fehér
konfettivel szórták
volna tele az udvart
bizonyossággá válik
a sejtelem
elmenőben a tél

látod kedves
romokban heverek
kiszívott az este
jegelni kéne mindent
lapulni kicsit kádak
ágyak mélyére

lefényképezem
az esőt az esőt
én lefényképezem
minden cseppet
külön ahogy
csorognak lefelé
a lencsén

pihenőkép lesz
a monitoron
mintha az is
sírna könnyezve
akasztom az
ismeretlen zugba

A fotelbe leültem

Most teát főzök, zöldet.
Nyugvó téli tájra gondolok.
Elnézem házam körül a földet.
Nem gyötrik lárvák, botor molyok.

Most csend van, a csésze páráll.
Alkonyodik, gyertyát gyújtok.
A kertben már senki nem kapál.
Már szunnyadnak a hófoltok.

FRITSI PÉTER

Erzsébet királynő emlékfája 1899.

Van egy titkom, amiről még senkinek nem beszéltem. Túlságosan félttem eddig, hogy bolondnak néznek miatta. Hátborzongató. Persze lehet, hogy csak nekem, mert átéltem. Nincsenek benne szörnyek vagy szellemek, vagy legalábbis én nem találkoztam velük. Szellemek? Egyszer láttam egyet, mikor a konyhában kinéztem az ablakon: ott állt a kerítésünk mögött, egy öreg hölgy, ősz és gyér hajjal, szürke hálóköntsben. Nem volt áttetsző, de nem is éreztem teljesen tömörnek, akkor valahogy biztosan tudtam, hogy egy kísértet. Jó darabig figyeltem, aztán elfordítottam a fejem, és megkevertem a tűzhelyen a lábosban a tészta. Amikor visszafordultam, már közvetlenül a nyitott ablak előtt állt, nekem meg az egész testem lúdbőrözött. Tejfehér szemével engem bámult; szája félig nyitva, fekete nyelve kilógott az ajkára, arcát keresztül-kasul hálózták a ráncok. Erőt vettem magamon és újra megkevertem a tészta, de közben arra gondoltam, hogy biztosan a hátam mögött áll, szinte éreztem, ahogy azzal a fekete nyelvvel megérinti a tarkómat, de mikor megfordultam nem találtam ott senkit.

Persze nem ezt akartam elmesélni, de annyi minden kavarog a fejemben, várva arra, hogy papírra vessem őket.

Tizenöt éves voltam, és az iskola folyosóján támasztottam a hátammal az egyik szekrényt a fiú WC közelében, amikor Gábor odalépett hozzám. Ő a mellettem lévő szekrénynek dőlt neki: szekrényt támasztani és az elhaladó diákokat figyelni menő dolog. Rámosolygott egy lányra, aki az egyik közeli terembe tartott éppen, de az elfordult, fölhúzta az orrát, és eltűnt a szemünk elől.

– Nem voltam neki szimpatikus – mondta.

– Vagy csak rossz napja van – feleltem. – A lányoknál nem lehet tudni.

– Van még majdnem tíz perc a szünetből, nem jössz cigizni?

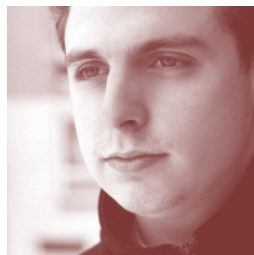
Ránéztem az órára, hogy tényleg igaza van-e.

– Mehetünk – vontam meg a vállam.

Hiába az egész nyáron nyitva álló ablak, a mosdóból mégsem tűnt el soha a fertőtlenítő- és húgyszag. Az első helyigében csak piszoárok sorakoztak a falon, ebből nyílt egy másik, ahol a rendes WC-k voltak. A kettő közötti falnál egy srác támaszkodott – mondtam, ugye? –, aki figyelmeztetett minket, ha egy tanár arra tévedt. Bólintott nekünk, mi pedig visszabólintottunk: csak lazán. Nagyobb fiúk álltak egy körben és beszélgettek, miközben dohányoztak. Nem ismertem őket, csak látásból. Mi kicsit távolabb gyűjtöttünk rá.

– Mit csinálsz holnap? – kérdezte.

– Nincs tervem.

– Gyere velünk.
– Kikkel?
– A szokásos csapat – mondta Gábor, és ellépett mellőlem, hogy a hamut a WC-csészébe pöckölhesse. – Ott lesz Dani, Áron, a Béla... a lányok közül Betti, Anca, Niki... és őőő... Ja igen, a Dóri.
Megnyaltam a szám szélét.
– Elmehtek végül is – fújtam ki a füstöt.
Gábor elnevette magát.
– Nézd már! Adja itt a lazát, aztán majd meghal, csak hogy Dóival egy társaságban legyen.
– Hát mindig körülveszik a lányok, még a klotyóra is hatosával járnak, mégis hogyan beszéljek így vele kettesben?
Gábor belebokszolt a vállamba, én pedig vissza az ő vállába.
– De majd holnap – mosolygott.
– Nem menekülhet.
Eldobtuk a csikkeket, és elmentünk matekórára.

Péntek este sötétedés után találkoztam Gáborral a háza előtt. Becsukta a háta mögött a kertkaput, és kezét fogott velem, jobban mondva, inkább belecsapott a tenyerembe.

– A többiek? – kérdeztem
– Úton vannak. Majd ott találkozunk.
– Nem mondtad, hogy hol.
– Tudom.
Fölnézett a felhőtlen, csillagokkal szórt sötét égboltra, és elmosolyodott. Telihold volt, farkasok álma: kerek, tejfehér – vonyítani való.
– Fasza, kurva jó.
– Micsoda? – vontam föl a szemöldököm.
– Majd meglátod.

Elindultunk egymás mellett a házak között, Gábor megkínált egy cigarettával, kékes-szürke füstöt eregetve haladtunk az erdő felé, majd később egy csapáson rajta keresztül. A kitaposott ösvényt, amely végigvezetett a rengetegen, gödrök és hepehupás részek csúfították, amik igencsak megnehezítették a dolgunkat, a telefonunkkal világítottuk meg a lábunk előtti részt. Ha nem beszélgettünk, hallhattuk, ahogy valami néha halkán moccan a fák között.

– Mit hoztál? – érdeklődött Gábor.
– Három üveg bort – ráztam meg a táskám, amiben összekoccantak az üvegek. – Meg egy kólát.
– Hol vetted?
– Van egy közért szemben velünk, nem nagyon érdekelte az eladót, hogy hány éves vagyok.

Gábor kiköpött az útra.
– Nekem bezzeg a bátyámmal kellett hozatnom, így is egy hétig rágtam a fülét, hogy elhozzon néhány üveg sört. Kellett neki plusz pénzt is adnom. Elhiszed ezt? Na, mind-egy... nem is kívánom a sört igazából.

– lhatsz a boromból, ha szeretnél – mondtam neki.
– Az jó lenne, a söröket meg majd megisszák a lányok mondjuk.
Az erdő egyszer csak véget ért, és mi egy kavicsokkal leszórt úton álltunk egy kisebb temetőnél.

- Mecsekfalu? – kérdeztem a távoli házak fényét szemlélve.
- A mecsekfalusi temető.
- Egy temetőbe jöttünk inni?
- Senki nem fog minket zavarni – kacsintott Gábor.
- Ja, halál nyugodt lesz minden.
- Heh – nevetett. – Vicces gyerek.

Gábor kicsit meglökte a vállam, nem erősen, mégis majdnem a fenekemre ültem.

- Csak nem félsz?
- Nem. Csak...
- Csak?
- Semmi.

A többiek már vártak ránk: két sírhelyet foglaltak el, valaki középre egy viharlámpát tett, hogy azért lássanak valamit. Egy vodkásüveg járt kézről kézre köztük. Beszélgették, nevetgéltek, és igencsak jó kedvük volt. A lányok ültek az egyik oldalon és a fiúk pedig velük szemben, kivéve Dórit, aki beékelődött a fiúk közé. Ezért is kedveltem annyira, bár még alig beszélünk néhány szónál többet, mégis nap mint nap láttam, hogy milyen közvetlen az emberekkel, a tanárok imádták, holott nem is tanult annyira jól. Természetesen szép volt, mindenféle smink nélkül is, és ha ránéztem, akkor belefájdult a szívem. Egyszer rám mosolygott – ajka mögött fehér fogsor villant –, és éreztem, hogy az egész testem bizseregni kezd. Már arra sem emlékszem, hogy eszembe jutott-e visszamosolyogni.

A fiúkkal lekezeltünk, a lányoknak puszit adtunk, nem kettőt, hanem hármat, akkoriban ez volt a divat. Amikor Dóri arcához ért a szám, elbódított a parfümjének édes-tömény illata, közben a lányékomiban megmoccant valami – a farmerom elkezdett zavaróan szűk lenni. Én Béla mellé telepedtem le, Gábor odaült a lányokhoz, Nikinek, egy szőke, alacsony évfolyamtársunknak átkarolta a vállát, és játékosan megrángatta. Niki hangosan nevetett, talán túl hangosan is. Elővettem a borokat, és rájöttem, hogy nem hoztam magammal bornyitót.

- Nem hozott valaki egy bornyitót? – kérdeztem.

– Azt nem – felelte Anca, miközben megigazította a szemüvegét. – De hoztam egy kis zenét. – A háta mögül elővett egy kazettás magnót, és bekapcsolta. Diszkózene kezdett bömbölni belőle.

- Nem fogják meghallani a faluban?

– Ne aggódj már annyit, haver! – mondta nekem Gábor. – Mondtam, hogy senki nem fog minket zavarni, nyugalom, és élvezd a bulit.

Nem kellett volna meglátnom, ahogy rámosolyog Dórirra, ahogy azt sem, hogy a lány viszonozza. Csomó keletkezett tőle a gyomromban. Béla megfogta az egyik üveg bort, letette a földre, lebontotta róla a tetejét takaró csomagolást, és elkezdte benyomni a dugót a hüvelykujjával.

– Látod, így lehet dugóhúzó nélkül is úgymond kinyitni – magyarázta. – Csak a végén kell vigyázni, nehogy... – Abban a pillanatban borpermet fröccsent az arcába és a nyakára. – Faszom. Tehát vigyázni kell a végén, mert ez történik.

- De akkor, hogy nyomod le teljesen a dugót, ha kinyomja a bort?

– Nem kell lenyomni. – A szájához emelte az üveget. – Figyelj! – Kicsit rázni és mozgatni kezdte a bort, amitől a dugó szépen lassan elmozdult, és utat engedett az alkoholnak.

- Zsír – mondtam.

Ahogy telt az idő, a hangulat egyre jobb lett, én pedig egyre többet ittam. Addig, amíg ültem, nem is éreztem, hogy részeg vagyok, de amikor fölálltam valamiért, elég bizonytalanul mentem mindenhova. Három lány táncolni kezdett az egyik betonsíron,

Gábor meg valahogy Dóri mellé került, és elmélyültek egy beszélgetésben, néha fölnevetek valamin.

– Milyen furcsa – mondtam.

– Micsoda? – kérdezte Béla.

– Kifelé vannak a sírkövek.

– He?

– Eddig, amelyik temetőben jártam, mindig úgy volt, hogy a sírkövön a felirat a sír felőli oldalon volt, most nézd meg, ezeken a másik oldalon vannak a feliratok.

– Igen, tényleg – vizsgált meg néhányat Béla.

– Vajon milyen idős lehet a legrégebbi sír? – kérdeztem.

– Gyere, nézzünk körül!

1870-ből találtunk egy sírt, amin még el tudtuk olvasni a feliratot. Valószínűleg voltak itt régebbiek is, de azok már olvashatatlaná koptak a hosszú idő alatt. Végül egy hatalmas fánál kötöttünk ki, amely a temetőkapuval szemben állt, én pedig majdnem hasra estem előtte valamiben. A bokám sajgott és szúrt, egy lábon ugráltam, amitől megint majdnem felborultam.

– Nézd már, ez egy emlékfa – mondta Béla, és láttam, hogy telefonjával egy táblát világit meg.

– És mi van ráírva? Legalább tudjam, ha már majdnem eltörte a lábamat...

– Asszongya: „Erzsébet királyné emlékfája 1899.” Nemrég nyilvánították védetté. Jó nagyra nőtt.

– Várhattak volna vele holnapig.

– De én most fölavatom.

Hallottam, ahogy Béla lehúzza a sliccét és lehúgyozza az emléktáblát meg a fát is, engem ettől valahogy rossz érzés kerített hatalmába. Rájöttem, hogy az én hólyagom is majd' szétfeszül, de elcaplattam a kerítésig, és ott könnyítettem magamon. Visszasétáltunk a többiekhez, a lányok még mindig táncoltak, de már beállt közéjük Dani is, Áron halkán hortyogott mellettük a földön, a kólámat a mellkasához szorítva. Gábor és Dóri eltűntek valahova.

Valaki fölrufta az egyik üveg boromat, az ital sötéten fénylett a sírhalmom az üvegszilánkok között. Ezután még többet ittam, valahogy a kezembe került egy üveg vodka is, bár már nem emlékszem, hogyan. Arra sem, hogy Gáborék mikor értek vissza, de arra igen, hogy egy kicsit vártam, majd odaléptem hozzájuk.

Próbáltam nem dülöngélni nagyon.

– Én 'zamegyek, Gábor – mondtam.

– Jézusom, ember! Alig állsz a lábadon. Sötétben kell menned.

– Majd a flu... ki van világítva, no para – és rámosolyogtam.

– Majd én elkísérem – szólalt meg Dóri.

– Engem? – lepődtem meg.

– Igen, ezt mondom, te lüke – vihogott. – Egy busszal szoktunk menni reggel, nem?

– Ja.

Valahogy letántorogtunk a faluba, közben átkarolta a csípőmet, és rájöttem, hogy ő is részeg. A vállára tettem a kezemet, és nem zavarta. A szomorú részegségem kezdett átcsapni boldog részegségbe. Rágyújtottam egy cigarettára, és megkínáltam őt is, de nem kért belőle, mert félt, hogy hányni fog tőle. Végül félúton mégis elszakadt tőlem, letérdelt a fűbe, és kiadta a gyomra tartalmát. Olyan gyorsan, ahogy tudtam, mögé álltam és megfogtam a haját, hogy ne mocskolja be. Később, mikor folytattuk az utunkat, bevett egy szem rágót.

– Nem lehettem szép látvány – mondta. Már a lépcsőházuk előtt álltunk. – Már, ahogy...

– Tudom – mondtam neki. – Semmi gond, nem zavar.

– Rendes tőled, hogy hazakísértél.

– Igazából te kísértél engem haza – mutattam rá. A hosszabb séta segített valamennyire kijózanodni.

Nevetett, aztán odahajolt hozzám, és megcsókolt. Részegen nem lepett meg, hevesen csókoltam vissza, és megmarkoltam a fenekét. Odahúzódott hozzám, csípőjét a lágyomnak nyomta, én a pólója alatt kezdtem matatni.

Hirtelen elszakadt tőlem. – Gyere! – hívott, és behúzott a lépcsőházba. Lementünk az alagsorba, ahol nekilökött a falnak, kigombolta a farmeromat, majd letolta a térdemig. Nemi szervem ágaskodott, Dóri keze pedig gyorsan mozgott rajta. Nem rémlik, meddig tartott, csak az, hogy amikor eléveztem, a másik kezét a számra tapasztotta, nehogy túl hangosan fölnyögjek.

Csókkal váltunk el, én pedig az örömtől és az alkoholtól részegen dőltem bele az ágyamba.

Édesanyám keltett másnap reggel, a napfény zavaróan a szemembe süttött az ablakon keresztül. Ha mástól nem is, ettől biztosan rendesen fölébredtem. Akkoriban még sosem voltam másnapos, hiába ittam bármennyit is... de bezzeg később: fejfájás, hányinger, nyomott hangulat; manapság nagyon rosszul viselem a másnaposságot.

– A barátod keres – mondta.

– Kicsoda?

– A Gábor.

Gyorsan fölöltöztem, és az ajtóhoz mentem. Gábor rosszabbul nézett ki, mint én: a szemem apró vérekek hálózta be, jobb halántéka fölött egy vágás éktelenkedett, körülötte barnás-zöldes folttal.

– Ne is kérdezd! – mutatott az arcára. – Elestem tegnap, lekoccoltam az egyik sírkövet.

– Nem néz ki túl jól.

– Látnád a sírkövet! – Beletúrt a hajába, kisöpörve a homlokából. – Tegnap elhagytam valahol a telefonom. Gondoltam, segíthetnél megkeresni...

– Hát persze.

Beszóltam a konyhába, hogy ebédre itthon leszek, aztán cipőt húztam. Ugyanazon az útvonalon mentünk végig, mint tegnap este. Láttam, hogy az erdő szélén mindenféle papírzsebkendők és sörösdobozok hevernek szerteszét. A temető kifejezetten szép volt a délelőtti napsütésben, tegnap észre sem vettem, hogy két szobor is áll benne: egy keresztre feszített Jézus, amit az első világháborúban eltűnt katonák emlékének állíttatott egy család, és egy imádkozó Szűz Mária szobor. Az emlékfá – egy hárs – valóban hatalmasra nőtt a több mint száz évével, legalább tizenöt méter magasságig nyújtózott az ég felé. Az ápolt területen ott maradt a mocskunk nyoma: boros-, sörös-, vodkás- és egyéb alkoholos üvegek, talpnyomos sírok, még egy használt óvszer is. Úgy éreztem, megszenteltünk valamit, ami nyugodt volt és békés. Az egyik sírt takaró betont elmozdították, félig félretolták.

Fél óra kutakodás után sem találtuk sehol a telefont.

– Nem tudom, hol lehet – vontam meg a vállam.

– Én sem, bassza meg!

– Merre jártál tegnap még?

Fölsétáltunk a temető végébe, és kimentünk egy kiskapun. A kapu melletti területet elrohadt koszorúk borították, Gábor megvizsgált egy helyet mellettük, ahol láttam, hogy a fű teljesen lelapult.

– Itt sincs – mondta.

– Látom.

Lesétáltunk a kerítés mellett az apró ravatalozóhoz, előtte egy lebetonozott részt féltető fedett. Gábor csak úgy reflexből lenyomta a kétszárnyú, barnára mázolt ajtó kilincset, de az nem engedett. Láttam, hogy a sarokban a fehérre festett falat fekete korom csúfítja.

– Tegnap hajnalban már fáztunk, szóval raktunk egy kis tüzet.

Nem szóltam rá semmit, Gábor az ajtó előtt állt, és csipőre tette a kezét.

– Mi bajod van?

– Te és Dóri... – kezdtem.

– Mi van velünk?

– Eltűntetek tegnap este egy időre.

Rosszallóan megrázta a fejét.

– Na és?

– Tudod, hogy mennyire tetszik nekem.

Gábor teljesen fölspannolta magát, egyre idegesebb lett, ahogy róluk beszélgettünk.

– Térj már észhez egy kicsit – emelte föl a hangját. – Te meg együtt mentél vele haza. Volt valami?

Ismét hallgattam. Gábor mindentudóan és gúnyosan mosolygott rám, éreztem, ahogy előnt a méreg és a szégyenérzet. A kezem ökölbe szorult.

– A csaj egy ribanc! – köpte a szavakat. – Már egy hónapja járkal hozzám, le szokott szopni, én meg kinyalom és megujjazom. Még nem engedte, hogy megdugjam. Tegnap meg ott csinálta a fűben – mutatott fölfelé.

A legszívesebben a torkának estem volna, és addig fojtom, amíg az összes szuszt ki nem szorítom belőle. De akkor történt valami: Gábor mögött a ravatalozó ajtaja hang nélkül kinyílt, nem teljesen, csak egy fél métert. Nem lehetett látni, hogy mi van mögötte, csak a sötétséget. Gábor még mondani akart valamit, de ekkor elakadt a szava, szeme tágra nyílt, holott nem tudhatta, mi történik. Úgy gondolom, megérezte, hogy valami nincs rendben. Csak néhány pillanatig tartott az egész, hirtelen valami berántotta az ajtón – még ordítani sem maradt ideje –, ami aztán olyan gyorsasággal csapódott be, hogy föl sem fogtam, csak amikor a csattanástól csöngeni kezdett a fülem. Nem tudom, meddig álltam ott földbe gyökerezett lábbal, csak arra emlékszem, hogy egy idő után futni kezdtem hazafelé.

Napokig voltak rémálmaim a temetőről, néha engem rántott be valami a sötétségbe, néha pedig Dórit. Volt, hogy láttam egy rohadó kezet, amely Gábor nyakára kulcsolódik, halott ujjak feszítették szét az ajkait, hogy aztán a szájába hatolhassanak. A rendőrségnek csak annyit mondtam, hogy elmentünk sétálni, de aztán különváltunk, és mentünk hazafelé. Közöltem velük, hogy merre jártunk, mindent tűvé tettek érte, a ravatalozót is kinyitatták, mégsem találtak semmit.

Hogy meg tudom-e magyarázni? Nem. Talán nem is akarom. Egy biztos: aznap este valamit tönkretettünk azon a helyen, valamit nagyon fölbosszantottunk. Soha többet nem mentem vissza oda, de néha eszembe jut az a hatalmas fa. Olyan szívesen megnézném megint. Talán majd egyszer, ha valamilyen módon arra tévedek, akkor megnézem, de lehet, hogy legyőz a félelmem, még akkor is, ha csak távolról megpillantom a helyet. Talán Gábor szelleme még most ott vár rám, talán engem is be akar rántani magával.

Talán...

Művészettörténet-óra; eseményművészeti projekt, performansz-happening, közreműködtek: Irsai Zsolt, Sebesi Sándor, Marosvásárhely, UAP Galéria, Kultúrpalota 2006

KULCSÁR FERENC

Gyökérrel földben, ággal égben

Naplók 2013

(folytatás¹)

1 Kulcsár Ferenc
Naplóinak első
részét előző szá-
munkban közöltük.
(a szerk.)

A mankurtok (Csingiz Ajtmatov nyomán)

Mindig minden elkezdődik valahol. Alábbi történetünk akkor indult, amikor az északi hegylakók dél felé kezdtek szivárogni, s lassan kiterjesztve határaikat, letelepedtek a termékeny földeken. Eleinte szívós ellenállásba ütköztek, de az északi **zsuanzsuan** törzs nem szándékozta többé elhagyni a virágzó vidéket, a **najmánok** földjét.

A zsuanzsuanok egy idő után megtapasztalták, hogy nem elegendő s nem is „civilizált” a lázongó és nyugtalankodó najmánokat börtönnel, nyelvtiltással, bírságokkal s más egyéb módon megrettenteni: e terjeszkedő törzs tagjai, akik ködbe vesző történelmükből a fondorlat és az ármány cselvetéseit hozták magukkal, behatolva az ember legrejtettebb lényegébe, megtalálták a módját, hogy elvegyék az útjukban állók eleven emlékezetét, a kigondolható és ki sem gondolható gonosztettek legsúlyosabbjával sújtva az emberi természetet. Rájöttek, hogy a fenyegetések és ezerféle fufang helyett „egyszerűbb” elvenni a najmánok emlékezetét – kiszaggatni a gyökereit az ember legnagyobb kincsének: méltóságának és múltjának.

A következőket cselekedték. A csellel vagy édesgetéssel köreikbe csalogatott najmánokat megkötözték, s miután tövig csupálva lekopasztották őket, a megnyúzott tevé nyakbőrének darabjait még gőzölgő állapotukban ráfeszítették a leborotvált fejre. A bőr pillanatok alatt ráragadt a koponyára, mint a tapasz. Ezután az áldozatok fejét kalodába zárták, s egy héten át kitétték őket a perzselő nap tűzének. A száradó, egyre zsugorodó nyers tevébőr vasabroncsként szorította a szerencsétlen najmánok fejét. Ráadásul a leborotvált haj rövidesen kiserkent, belefűródött a tevébőrbe vagy – más utat nem találva – visszahajlott és újból belenőtt a fejbőrbe. Mindezt a kint az ítélőképesség teljes megzavarodása kísérte, s az áldozat egész életére elveszítette emlékezetét – **mankurt** lett belőle, aki nem emlékezett többé a múltjára: nem tudta, ki ő, milyen nemzetségből való, nem tudta a nevét, nem emlékezett gyerekkorára, apjára, anyjára, egyszerűen nem ismerte fel magában az emberi lényt.

A zsuanzsuanok így elérték, amit akartak: a szülőföldjükön élő najmánok egy része semmit nem tudott többé őseiről, népe történelméről – ellenkezőleg: az őket kelepcébe csalók számára számos értékes tulajdonsággal rendelkeztek, hiszen azonossá válván a néma állatok-

kal, tökéletesen engedelmesek és veszélytelenek lettek. A mankurtok számára ismeretlen lett az öntudat, a lázadás, a jogérzék. Ezért vigyázni se kellett rájuk, nem kellett megfigyelni őket titkos módszerekkel, s nem kellett gyanúsítgatni őket ellenséges gondolkodással, a zsuanszanok elleni lázongással. A mankurtok, akár a kutyák, csak fenyítő gazdáikat ismerték. Másokkal, a najmán testvéreikkel nem is érintkeztek. Valamennyi gondolatuk a hasuk megtöltésére irányult. Jóllakottan a rábízott – nemzetségük ellen irányuló – minden feladatot vakon, buzgón végrehajtottak. A mankurtokkal a legnehezebb s a legszennyesebb munkát végeztették el; cseppet sem nyomasztotta őket, hogy elidegenedtek és elvadultak nemzetségük tagjaitól – számukra csak a gazda parancsa létezett.

Sok ilyen emberségből kivetkőztetett, emlékezetét veszített mankurtot siratott el az édesanyja. Az egyikük így kiáltozott kétségbeesésében és bánatában a fiához:

– Amikor kiszakították belőled az emlékezetet, amikor a fejedet, én magzatom, úgy szorították, mint a diót, amikor szemedet a rettenetes véres genyve öntötte el – gyűlöletes, vakító égítést lett-e számodra a Nap, mindnyájunk éltetője? Amikor a testedből folyó undok levekben fetrengtél, amikor a magad bűzében, értelmedet veszítve haldokoltál – megátkoztad-e Istent, amiért megteremtett bennünket az általa elhagyott földön? Amikor az alkonyat sötétsége ráborult elnyomorított értelmekre, s emlékezeted elhullatta a múlthoz fűződő kapcsait, amikor kelepcebe kerülve elfeledted anyád tekintetét, a folyót, ahol játszadoztál, és apád nevét, amikor elfakult előtted az arca azoknak, akik között felnőtél – nem átkoztad-e meg az anyádat, amiért méhébe fogadott, és Isten világára szült megérni ezt a napot?

A najmán anya azonban hiába kérdezte mindezeket mankurttá lett fiától, körmeivel hasogatva önnön arcát, mindent elmondva a maga fájdalmáról, nemzetségének küzdelmeiről, a fiát kelepcebe csaló átkozott zsuanszuánokról, úgy, hogy az Isten is belebetegedett az égben – az önmagából kivetkőztetett fiúhoz, a mankurt-rabszolgához nem jutott el beszédének értelme: hiába dörömbölt, a szorosan bezárt ajtó zárva maradt.

Végül a najmánok legendája sötét balladaként végződött: a gazda parancsára a mankurt-fiú újat ragadott, s az előtte térdeplő anya csak ennyit tudott kiáltani:

– Ne lőj! – De már süvített is kurtán a nyílvevő, és beleállt az asszony szívébe.

Halálos lövés volt. Az anya előrebukott, fehér kendője lecsúszott a fejéről, madárrá változott és elrepült, hangosan kiáltozva: – Ki vagy? Mi a neved? Mi az apád neve, én magzatom?

A magyar Hamlet

Kosztolányi Dezső – miután Trianon árnyékában megírta a *Magyar költő sikolyát Európa költőjéhez* – 1930-ban egy rejtélyes-szép esszében megírta a magyar Hamletet, pontosabban a magyar „lenni vagy nem lenni” különös históriáját: azt a megrázó drámát, melyet nem a színházakban, hanem a történelem színpadán adtak elő.

A történet dióhéjban a következő: Széchenyi István a forradalom kitorése előtt három nappal, 1848. március 12-én összehívja barátait a palotájába, hogy megvitassák a „veszélynek induló” haza sorsát: dicső éra áll-e előtte, vagy hamarosan a legnagyobb veszélybe keveredik. Az összesereglett nemesek előtt Széchenyi a benne felgyülemlett viharfelhőkről beszél, pusztító kétségeiről, érdemes-e még folytatni a magyar nemzet megmaradásáért a kilátástalan küzdelmet. Aztán a jelenlevők megdöbbenésére a „teljesen elborult láthatárról” kezd példálózni, arról, hogy nemzetünk előtt kétféle halál áll: a forradalommal eljövő és az azt vérbe fojtó **fájdalmas** halál, vagy a németységbe beolva-

dó, **fájdalmatlan** halál. – Itt állunk Európa közepén mint Európa szégyene – fejtegeti a „legnagyobb magyar”. – Népünk tunya, bárdolatlan, úrhatnám, az igazság iránt érzéketlen, kötelességre renyhe, pallérozásra nem fogékony. Talán távolkeleten, termőtalajában virágozhatott is volna, de ideplántálva a nyugatra elkorcsosult, alacsonyságba süllyedt, megvénhedett. Hiába ojtjuk be a műveltség nemesebb ágával ezt az agg törzset. Ha nyugatvá válik, akkor elveszti eredendő sajátosságát és egyéniségét, idegenné lesz, ha pedig elhanyagoljuk, akkor kiszárad, elcsenevészedik. Így se nyugati, se keleti, se európai, se magyar. Mi is az értelme annak, hogy valaki magyar? Mi az értelme annak, hogy egy maroknyi népecske ilyen fixa ideával él, s ragaszkodik ősei örületéhez? Nem, uraim, ennek semmi értelme sincsen. Semmi értelme, hogy itt, a világmappa e parányi pontján nemzetesdit játsszunk. Semmi értelme annak, hogy fiainknak és azok fiainak átadjuk nyelvünket, mint valami örökletes nyavalyát. Beolvadásunk a németiségbe, nemzetünk, nyelvünk végleges megszűnése áldás és jótétemény leend nekünk is, az egész emberiségnek is. Csak az első nemzedéknek fog ez fájni. Az utána következő áldandja érte emlékünket. Meg kell semmisülnie a magyarnak, le kell tennie minden revolúcióról, izgágaságról. Nekünk pedig csak egy kötelességünk van: szabad folyást engedni a világhistoria környörtelen eseményeinek. Más út nincs. A biztos megsemmisülés vár ránk.

Majd Széchenyi befejezésül elmondja, hogy elhatározása végleges, nem munkálkodik tovább a magyar nemzetért, s mindezt Metternich herceggel is közölte, aki biztosította őt, hogy elősegíti a nemzet fájdalmatlan halálát, a németiségbe, a monarchiába való beolvadását.

E hamleti beszéd után barátai, a nemzet színe-virága a temetés csöndjébe hullva, földbe gyökerezett lábbal, reszketve állt, döbönt némaságban. Aztán fölharsant egy hang – Gazember! Gazember vagy! A gróf ifjúkori barátja, az immár vak Wesselényi Miklós hangja ez, melyet kisvártatva sok-sok elkeseredett, felháborodott kiáltás követett: – Honaruló! Szégyen, gyalázat! Fölfoghatatlan! De hisz ez bolond! Kibújt belőle a német!

– Hát a kamarillának egy nemzetet akarsz szállítani, te spion – harsant fel újra Wesselényi öblös hangja. – Nem borzadsz-e, hogy én, a szegény vak ember, ki a budai börtönben vesztettem el szemem világát, látom az utat, és te, te, ki hajdan fényt gyűjtöttél nekünk a sötétségben, már nem látod? Csak abban hihetek, hogy elméd megháborodott. Vagy szemfényvesztés volt az egész? Nem te írtad, hogy a nemzet feldicsőülését hordozod minden csepp véredben? Most pedig arra biztatsz, hogy a nemzet adja fel jogát, önállóságát? Nem, nem, ez a kisdéd nép nem tunya, csak elhanyagolt, nem élemedett, inkább gyermek még, gyámolításra, istápolásra szorul. Szent reformtörekvéseinket ezért nem adjuk fel soha! Isten minket úgy segítjen.

Így záporozott Széchenyi koponyájára a szitkok jégesője. „Szeme izzott a bozontos szemöldök alatt, mint csipkebokorban a tűz.” Majd könnyedén a terem közepére sietett, és elkacagta magát, kijelentve, hogy ez az egész csak tréfa volt, próbára akarta tenni őket egy előre kitervezett komédiával, hogy kiderüljön, érdemes-e újult erővel dolgoznia ennyi nemes hazafival. És „arca kigyulladt a boldogságtól”.

Íme, a magyar Hamlet a történelem színpadán. E drámát, a lenni vagy nem lenni drámáját mindkét fél egyformán élte át: az ugrató, tréfaúzó Széchenyi is, s azok is, akiket ugratott, akikkel tréfálkozott. De kérdés, hogy valóban tréfálkozott-e Széchenyi István gróf. Ennek eldöntésére Kosztolányi nem vállalkozott. Mi sem tehetjük. Titok marad.

Mindenesetre, aki e „drámát” eljátszotta, az saját kétségeit jelenetetzte. Nem magánbeszéd ez – vonja le a tanulságot Kosztolányi –, hanem valami csodálatos, sokszólamú dallam, szeszélyesen, gazdagon, végzetesen hangszerelve. Ez a magyar „lenni vagy nem lenni”.

S mindez időszerű marad, amíg izzadva munkálnak ellenünk a soraink közül támadó, önrédekből lett janicsárok, az emberi hangot megcsúfoló, a kollektív bűnösségen alapuló kormányzást támogató pecsovics írástudók, a nemzeti értékeink nagy temetőjében alkalmazott sírásók. Velük szemben a magyarság szibillakönyveiből vett, korok fölött álló „kiskátét” ajánlhatunk a Nemzeti olvasókönyvből, megmaradásunk feltételeiről, melyek a következők: „...a magyar föld szeretete; történelmi tudat; nemzeti önismeret; ragaszkodás az anyanyelvhez; európai szellemmel párosult magyarságtudat; szabadság és demokrácia; a szabad szó csorbítatlan joga; béke és barátság minden néppel; haladás és reformok; áldozatvállalás és tiszta közéleti erkölcs; a szorongattatások közepette is erőt adó remény.”

Titkos nagy ajándék

A kiejtett hang leírva betűvé lesz, a betűk szavakká állnak össze, a szavak mondatokká – kóstolgatja-tanulgatja a leckét másodikos unokám. S a mondatok életté, nemzetté, történelemmé, óceánná, univerzummá lesznek – fűzöm csöndesen koszorúba kisunokám szavait. Ő még nem gondol rá, hogy a **szó lélek**, hogy az ő édes anyanyelve – Krúdy Gyula szavaival –, ez a drága, árva gyermekből királyfivá növekedett magyar nyelv az egyetlen, örök, folyton teljesülő arca a nemzetnek, melyet immár ezer és ezer éve örökbe kaptunk, mint titkos nagy ajándékot, s amely csuda módon tudtukra adja: népünket nemzetté a magyar szó teremtette a régmúltban, teremti a mában s teremti majd a jövőben. Amiért „kegyelet, hűség és becsület” illeti őt.

Minderre hétéves kisunokám még nem gondol, ő csak tántorog, bujdokol nyelvünk erdőzúgásában, susogásában, zizegésében, zsongásában és zsi-bongásában; boldogan és öntudatlanul fürdik anyanyelve szítáló, szemerkélő, permetező, harmatozó, záporzó, zengő, doboló, paskoló, hulladozó esőjében.

Honnan is tudná e nyiladozó búzavirág-lélek századaink tanításait, melyeket mi, meglett istenteremtények is csak részint ismerünk. Még szerencse, hogy lelkünk sejti-tudja: ezredéveinknek, nyelvünk univerzumának gazdagabb ismerete a jövőnkét erősíti, mert minél megszenteltebb bennünk nemzetünknek nyelve, annál pontosabban gondolkodunk, annál eredményesebben küzdhetünk a létünkért, kenyerünkért. Nemhiába emlékeztet Himnuszunk írója, Kölcsey: „Soha ne feledd: idegen nyelveket tudni szép, az anyanyelvet a lehetségesig művelni kötelesség.”

Költőink tanítják nekünk, hogy az anyanyelv szavaiból épül fel a lét fogalma bennünk: varázslatokra lesz otthonunkká még az értelmet megdermesztő végtelen is, általuk érezzük, hogy itthon vagyunk a földön, s „élnünk és küzdenünk is szabad: magunkra hát sose hagyjatok, világteremtő, hűséges szavak!”.

Irodalmunk, íróink, népünk évszázadai mutatják, hogy nyelvünk „gyönyörű játéklabdája a hívő gyermekeknek és a zseniknek”, melyet „nagyszakállú táltosok énekeltek, Tisza selyem-vize susogta, Kárpát mennydörögte”, ezért elsőrendűen és kitüntetten alkalmas a világ minden emberi ízének, a lélek hatalmának és határtalan tereinek meg-muzsikálására.

Költőink szavai, Balassi, Zrínyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Kosztolányi, Babits hárfája és orgonája időn és téren át ragyog; általuk tudja kimondatlanul is a lelkünk – József Attilával szólva –, hogy „nyelvünk ősi és modern, erdei, mezei és városi, ázsiai és európai, ezért mi is ősieik és moderneik vagyunk, európai magyarok”. S általuk tudja a vérünk is, hogy a nyelv emberségünk legfőbb, ősi üzenetű formálója – ő mutatja meg a leghűb-

ben rejtett összetartozásunkat, „minden okmánynál igazabban”. Ezért küzdenünk kell érte, „mint napvilágért az embrió”, hiszen összetartozunk, mint „héjába zárt dió”.

Hasonlatos vagy a fiatal szerelemhez, melynek üde zamata van még – írja a magyar nyelvről Berda József –, csupa indulat, ellágyulás, ébredése az édes gerjedelemnek, mely soha nem rest szárnyat adni az ujjongó képzeletnek s örök sugaraiba zárni mind a reménykedőt, mind az elveszettet, még akkor is – Füst Milán szavaival –, amikor a nemzetet és nyelvét „megtapodták, megbolygatták hitét, az eszét megzavarták, áradás szennyével borították be kertjeit, hogy üszökké vált minden, aminek sudárrá kelle szöknie”.

Hétéves unokám még nem gondol arra, hogy az ő **lehelete lélek**, mely szavakat teremt, s hogy az Illyés Gyula-i „kíntól sziszegő, szélkaszabolta magyar nyelv” csak akkor magasodhat fel, ha szellemei újra és újra föltámadnak bennünk. Kisunokám még csak elmerül a Juhász Ferenc-i „virágnylás-gyönyörű, láng-tisztaságú, mindenség-arcú” szavakban, mint az őszi ég tengerében úszó vadlibák, mert titkon tudja: a létezés öröm, a szó öröm, s a hallgatás halál.

Kicsi unokám még nem gondol ilyenekre, de majd megtanítja a Kultúra, a Lélek, hogy ő maga a nyelv, amelyből ha kizuhanna – visszasüllyedne a ködbe, a barbár, atlantisi éjszakába. Megtanulja majd költőinktől, hogy maga a szó őrli a búzát, dönti az erdőt, fejtí a sziklát, teremti a nemzetet; mert a nyelv a nemzetnek az, ami a napfény az eleven világnak; olyan „szüntelen édesanya”, mely elmeséli nekünk, hogy őseink – föl-le járva az anyaföld tenyerén – még az utakat is az anyanyelv szavaival rótták tele: a poros ösvények, az erdők avara, a jéggel fedett tavak, a lidércek lakta mocsarak, a porka hóval lepett mezők is szavainkkal vannak teleírva.

Majd megtanulja kisunokám is hűségeseinktől, amit Kosztolányi Dezső így fogalmaz meg: nincs semmi más, csak a szó, mely visszhangot vet az időben: belőle éled meg minden, ami elmúlt, ami van és ami lesz, ő rakja egészbe azt, ami csonka, föltámasztja a holtakat, egybefűzve őket, akik élnek s majd megszületnek holnap.

Igen, mert – amint Juhász Gyula írja – az anyaszavak eldöntenek egy életet; meghaltál, ha már nincsenek.

Mirza

Így hívják, ez a neve: Mirza. A perzsáknál méltóságnév, annyit tesz: úr. Úr, mert főrendi, főnemesi arisztokratáknak kijáró előnév.

Különben Mirza egy írógép. Az én írógépem. Ő is matuzsálem, én is, jól megértjük hát egymást: mindketten a huszadik század szemtanúi voltunk, az ő anyajegyét viseljük.

Mirza olyan, mint egy remekműű ékszerdoboz, kimondhatatlan kincsekkel a mélyében. De egy kicsike fekete zongorához is hasonlít, s akárcsak Ady Endre fekete zongorája, bolond hangszer volt: hosszú éveken át sírt, nyerített és búgott, mialatt „vak mestere” tépte, cibálta.

Mirzának negyven billentyűje van, tele ékes ékezetekkel. *Úristen, mennyi ékezet! Angolban ilyen sose létezett* – ámulna el rajta Zilahy Lajos. De egykori írotársamat ki kell egészítenem Kosztolányi Dezsővel, mert az én negyvenbillentyűs Mirzám egyben egy kétszáz ezer billentyűs aranyorgona is, melyen évtizedeken át játszadoztam árván, kiállva a huszadik század tereire, pofozkodni a széllal, s a zöld viharban együtt szállni az angyal és ördög énekével.

Mirza negyven éve lett az enyém, szó szerint a jegyesem. Ölembe véve vittem őt a pozsonyi utcákon a magányosan tengődő, felvidéki magyar Bovaryné házába, ahol az

albérleti kuckóban Mirzával ezt a „kisebbségi” dalocskát komponáltuk: *A házínéni lírai. Lírai, hát bemenekszik önmaga szívébe. S magyar ritmusokat kever néger vérbe.*

Az 1970-es évek voltak ezek, a konszolidáció sivár és jövőtlen éveit. Így a homokóra nyakában Mirzával benső honfoglalásra kényszerültünk, felfedezve legmélyén is a nemzetet, és tudva és írva, hogy „a nemzet is ég, hát még a nemzetiség”. Éppen ezért szük-séges nekünk „áttörni a zászlók tengerét, mert ragyogásunk lehet csak a lét”. S mialatt kételkedtünk újra meg újra, a történelemben leborulva, tudtuk: „Mikor a rózsa kinyílóban, gyöngye gyökere visong a hóban. Mégsem élhet más vidéken, hamvas arca bár szélben égjen.” Rímeltünk hát Mirzával szenvedelmesen, érezve, szívében gyermek oson, az óriás szemű jövő, s miközben torkunk a belső sírástól beszakad, a szennyes égitestek között bánatosan leng a kötélben, csattogva szárad fehéreműnk, a lelkiismeret.

Egy napon aztán jövendölésbe kezdünk: az anyaszókat, mint jámbor istenfíát, a keresztől levettük, mert éreztük-hittük, hogy az anyaszók minket soha nem hagynak cserben, hanem halottaink szemüregéből is fény felé kúsznak, lévén ünnepnapon, gyászban is a legvégső otthonunk, s így nélkülük még a halálunk is értelmetlen lenne. Mirza sugalmazására megrajzoltam hát mélybe révedő, jövőbe tekintő önarcképeket, fültővig cigányfekete hajjal, lehanyatló fejjel, a száj csücskében cigarettával. Tél van, írtam, s a hó alatt zúg a metafora:

Teljes az elszántság, az óra
éjfél ut, és fordul Európa.
Vers- és sorsvég kérdése, jaj.
Fültővig cigányfekete haj.

Az 1980-as évek elején így szóltam Mirzához: „Barátom, jó lenne annak lenni ma, aki tegnap többre gondolt, s bizonyára holnap, holnap is többre gondol. De jaj, ma tegnap és holnap közt vagyok, kráterben, mint a depressziós Közép-Európa, Isten eme mostoha kliense, históriánk vérző páciense. Láthatod: fölötte s körötte kékség, de fekete szívében „örvénylés, kétség”.

Am Mirza megdorgált: „Panaszodat, úrfi, ne halljam többé, változtasson az Isten ördöggé, vagy tömje teli kavicsal a szádat, hogy ne hallja szavaid az eljövendő század.” Megírtuk hát Mirzával a jövendő dalait, a tündöklő hontalanság énekeit: az anyaöl és anyaföld közötti, az igazó s igazó nagy kalandot, a megbocsátó és édes eseményeket, a csuromvíz és színarany tényeket, melyek során a lélek szétrobbanó összetartozással és összetartó szétrobbanással lesz – teremtő méhkassá és hallgató sírkövé. Egyszóval az a „hős”, aki nem engedi, hogy magához ölelje őt a világ, ellenkezőleg, őneki kell magához ölelnie a világot, hogy ezáltal erő kísérje őt: gyönyörű, nagy hitek a mindentudású fényben, a halálnál is kiműveltebb létben...

A mámoros és nemes évtizedek után Mirza mára már visszavonult. Őt búcsúztatom e kicsiny traktátummal, miközben mosolygós-bánatosan pihen a dolgozószobámban, régi, hűséges tárgyaimeim-társaim között, harangok, könyvek, furulyák és mozsarak társaságában. „Magyar írógép” maradt mindvégig, ékes ékezetekkel, patrícius öntudattal. Egyezzen hát testámentumom a Zilahy Lajoséval:

Elvégre magyar úr vagyok,
Temessék majd mellém, ha meghalok.
Mint mindmegannyi avar kössöntyűmet,
Szárnyas kopjámat, színarany kupámat,
Leszúrt paripámat.

A méltóbb gond ürügyén

Rónay György verseit olvasgatom, köztük a Borsos Miklósnak ajánlott szatírját. Beatus ille, quí procul negotiis, idézi versében a költő, vagyis hát boldog, aki távol él a közügyektől. De nem azért, mert gondja nincs, hanem mert méltóbb gondja van. Ez a gond pedig nem egyéb, mint műveket alkotva élni; kiküzdve a „független nyugalmat”, katedrális építeni, egészségre lenni: életműként s annak alkotójaként egyszerre. Az a boldog, aki tölgyként, gyökérrel földben, ággal égben él, és fészkeknek ad biztos otthont lombja közt. Azaz boldog, ki művet alkotott, s magát művé alkotta.

Valami ezzel összecsengőt vettem papírra én is – bár kissé „radikálisabban” –, az *Imádságok* című 1992-es könyvemben: „Mit is tehetnénk: írunk, hogy megszüntessük az írást. Hogy végül Írássá legyünk.” *Ember* című versemben (1993) pedig ilyen kétsoros vers „cseppent le a tollam hegyéről”:

„Íme, a meghatározott műnem:
létezésem a feladatomban és művem.”

Nem új keletű dolog ez a *procul negotiis*, ellenkezőleg, egyidős a civilizációban felbukkanó alkotó emberrel. Elegendő visszalapozni mondjuk Augustus császár idejébe, amikor is egy Maecenas nevű dúsgazdag férfi azzal kedveskedett a kor nagy költőjének, Horatiusnak, hogy egy csendes falusi házat ajándékozott neki. Horatius mindezért hálás volt, de nem hajolt megalázkodva a földig a *mecénás* előtt, hanem tisztességes maradt, kiállt az írók szabad és független életéért, s ő maga azt óhajtotta, hogy távol a politikától, könyvei között élhessen, s „műveit alkotva magát is művé alkossa”.

Az elmúlt háromezer évben persze az alkotók, írók többsége – az istenek, udvaroncok, díjak zajlásában – nem a *procul negotiis* után sóvárgott, sokkal inkább a „kínai mandarínok és egyiptomi pap királyok” szerepére. Zömükben olyanok voltak, mint Rónay György versének *intrikusai*: törtető, áskálódó, mással sem törődve, mint hogy ki mit mond róluk, és hogyan jegyzik a népszerűség és a hatalom tőzsdéin a nevüket. Rónay csípősen fogalmaz; lármás piacok fecsegőiről, csörgősípkás kóklerekről beszél, kamerák előtt illegálisan pojlácokról, a szajha mód farukat riszálókról, a konferenciákon hímpávahangon rikácsolókról, a kerekasztalok sztriptízein pénzért nyüzsgőkről, bordélyi céccóról, nagyképekűsködésről, gerinctelen talpnyalók helyezkedéséről, mások érdemeinek megvetéséről, kiközösítéséről.

Valóban boldog hát az, ki elvonultan él, mert úgy ítéli meg, méltóbb gondja van.

LISZKA JÓZSEF

2005-ös napló

(3.)¹

2005. 4. 3. (Keszegfalva) A múltkor Feri megállapította, hogy magas a vérnyomásom, azóta azon kísérletezem – mérsékelt sikerrel –, hogy ledolgozzam. Közben ráadásul elkapott valami vírusos nátha is (véltetően ugyanaz, mint az lcué volt), így az elmúlt napok gyakorlatilag semmittevással teltek el. Küzdelem a vírusok és a vérnyomás ellen. Pénteken még elmentem Somorjára, az értelmiségi fórumra (de már nagyon gallyra voltam), ahol megtudtam, hogy az MTA idei közgyűlésén én kapom az Arany János-díj középső fokozatát (ami a közelmúlt kiemelkedő tudományos teljesítményéért jár).

2005. 4. 6. (Keszegfalva) Nem bírok kikászálódni ebből a nyavalyából. Hétfőn reggelre úgy éreztem, hogy már jobban vagyok, bementem, egész nap Bagin Árpival konzultáltam, s délután már úgy estem bele az ágyba. Tegnap Nyitra: a reggel még hagyján, de a tanítás végére alig maradt jártányi erőm. Így hát ma itthon maradtam, antibiotikummal kúrálom magamat, közben olvasgatok, és sorra mondom le a heti programjaimat – legalábbis péntek reggelig...

***

Siegfried Lenz írja, hogy „*der Sarg ist schon fest geschraubt...*”. Valóban, gyerekkoromban, halványan emlékszem rá, a koporsót kalapáccsal szögezték le. S ezek az utolsó kalapácsütések valahogy hozzátartoztak a temetés ceremóniájához, valamit végérvényesen lezártak, a hozzátartozókból erős érzelmi kitöréseket váltva ki, amit talán már csak a koporsóra zuhogó föld zaja tudott fokozni. Az utóbbi időben nálunk is (ahogy a Lenz által említett Hamburgban) *csavarokkal* rögzítik a koporsófedeleket, így ez a zaj elmarad. László Gyula szavai jutnak eszembe, aki egyszer arról beszélt, hogy egy régésznek azt is el kellene tudnia képzelni (s egy néprajzosnak is – teszem hozzá), milyen zajok vették körül az általa vizsgált kor emberét, milyen ízek kísérték végig életútján és így tovább. Semmit nem tudunk az általlunk vizsgált korszakok mindennapi életéről!

***

Azt hiszem, minden egyes betegségem alkalmával leírom, hogy azért egy valamire biztosan jók ezek a gyengélkedések. Amelyek nem súlyosak persze, csak lefolyásuk alatt az embernek illik néhány napra kivonnia magát a forgalomból, ami azt jelenti, hogy voltaképp-

1 Liszka József 2005-ös naplóinak első részét a 2015/5., 2. részét a 2016/5. számunkban közzöltük. (A szerk.)

pen büntetlenül olvasható, s merthogy beteg, természetesen csak olyant, ami nem függ össze közvetlenül munkájával. Így hát, a gyógyulás leple alatt én is végigolvastam a mai napot, s befejeztem Lenz regényét.

A kiábrándultság regényének mondanám. Szerkezete szövevényes bár, de azért áttekinthető. A cselekmény, nagyon leegyszerűsítve: egy iskolai olvasókönyv számára három pedagógus összeül Hamburgban, hogy „a példakép mint olyan” ábrázolására egy megfelelő szöveget találjon. Miközben rendre elolvashatjuk ötleteiket, javasolataikat, mindhármójuk nem túl harmonikus, s korántsem példaképszerű magánéletébe is bepillantást nyerünk. Közben a „példakép” definíció-kísérletének különféle aspektusai, relativitásai is kibontakoznak. Fáradozásuk kudarcba fullad: miután a legidősebb társuk belátja, hogy – mivel az ő élete korántsem példaszzerű – nem adhatja a nevét, nincs hozzá erkölcsi alapja, hogy a nevét adja egy ilyen olvasókönyvhöz, a maradék kettő végül is egy kompromisszumos megoldásban egyezik meg. Ezt viszont a könyv kiadója utasítja vissza. Lenz a cselekmény kimenetelét látszólag ugyan nyitva hagyja, hiszen (talán!) a két szakértő tovább keresi a megfelelő szöveget, ám nyilvánvaló, hogy kísérletük végérvényesen zátonyra futott. A hamburgi pályaudvarról a harmadik, idős kollégának írt lapra egyikük azt írja, megtaláltuk a példaképet, mégpedig egy szélmalom formájában, amely a széljárás irányának megfelelően bármikor mozgásba tudja hozni az őrlőszerkezetét. Nincsen tehát egy, egyszer s mindenkorra érvényes példakép-típus.

***

Este még a legutóbbi, már Bartha Elek által szerkesztett *Ethnographiák*at lapozgattam. Végre a lapnak ismét folyóirat-jellege van, s nem egy-egy vaskos tanulmánykötet, ahogy azt Lukács Laci idejében megszokhattuk. Jelen kötetek ugyan már folyóirat-szerűek (terjedelmük, belső szerkezetük nagyjából azonos), de még előbbé lehetne tenni (miután a szerkesztő utolérte önmagát és elődeit) például különféle konferencia-beszámolókkal, illetve egyéb aktualitásokkal. Ehhez azonban valóban legalább olyan megbízható pontossággal és rendszerességgel kellene megjelennie, mint mondjuk a *Slovenský národopis*nak.

2005. 4. 7. (Keszegfalva) Icutól kaptam még névnapomra (a *Mariazell és Magyarország* gyönyörűségein szép publikációja mellett) Konrád György *Az író és a város* című esszé-kötetét. Tegnap (ma?) éjszaka, nem tudván aludni, ezt kezdtem olvasgatni. Ja – és ha már itt tartok – tegnap szülinapomra Icu Mariazell kegyszobrának egy kicsi porcelán másolatával lepett meg. S hozzá még egy hasonló porcelánfigura, amelyik viszont biztosan nem a mariazeelli szobrot ábrázolja. Szép feladat lesz kinyomozni, hogy az vajon melyik búcsújáró helyhez kötődik.

2005. 4. 9. (Keszegfalva) A Selye Egyetem rektori és dékáni avatőünnepségén. Szomorú, szomorú, szomorú... Nem lesz ebből normális egyetem.

***

Itthon édes kis meglepetés várt: levél a KT Kiadótól, amelyben értesítenek róla, hogy megjelent Kopócs Tibor *Képviselők – 113 kortársam arcképe* című kötete, s mivel ennek én is „szereplője” lennék, azt a soha vissza nem térő lehetőséget nyújtják, miszerint a könyvet most „jutányos áron” („420 SK + DPH + postaköltség”) megkaphatom (szemben a bolti, hatszázötven koronás árral). Az esetben a legfőlháborítóbb az, hogy amikor Tibor említette nekem ezt a tervét, kifejezetten megkértem, hogy csak akkor tegyen bele,

amennyiben könyve nem a KT Kiadónál jelenik meg. Esküdözött, hogy nem ott tervezi kiadni. Most mégis ez történt... Kopóccsal minden kapcsolatomat megszakítom, az *Atelierbe* pedig (bár színvonalas lap) többet nem írok.

2005. 4. 9. (Keszegfalva) Nyitrán tanítás. Levelező tagozatosoknak adtam le bevezetést a magyar néprajzba. Érettebb, kiforrottabb társaság, mint a nappalisok, sokkal jobb őket tanítani. Az ember, amikor beszél, a szemekből értelmet, érdeklődést lát sugározni, a tekintetek valamiféle visszajelzést adnak, hogy amiről beszélsz, azt értik, de legalább érteni vélik. S ez nagyon fontos egy előadónak.

***

Az *Etnologické rozpravy*ban Buganová a szakrális kisépítmények dokumentálása „első szlovákiai úttörőjének” titulál: „J. L. môžeme považovať za prvého priekopníka na Slovensku”. Martin Kanovský izgalmas fejtegetései az etnikai identitás terepkutatásának kérdéseiről. Voltaképpen az elmélet és gyakorlat mesterséges, erőszakos kettéválasztását, nem ezekkel a szavakkal, de a *Theorienfeindlichkeit*ot nehezményezi a szlovák néprajzban, illetve az etnikai identitás meghatározhatóságának elméleteit veszi számba. Még egyszer figyelmesen (figyelmesebben!) elolvasni, s akár reflektálni is rá!

2005. 4. 11. (Keszegfalva) Gyakorlatilag egész napos szakdolgozat-konzultáció Bagin Árpival és Lépes Anikóval. Estefelé rövid időre Györgyiék álltak meg nálunk. Siegfried Lenz: *Heimatismuseum*. Néhány éve már nekiugrottam egyszer, de akkor (ki tudja, mi miatt?) a nyolcvanadik oldal tájékán abbahagytam az olvasást. Most a *Vorbild* után benne vagyok Lenz nyelvezetében, s egészen könnyen veszem ezeket az akadályokat is. Este Vajda prof hívott, mindenféle különösebb ok nélkül. Csak érdeklődött, hogy mi van velünk, s – gondolom – valakivel magyarul akart egy keveset beszélni. Csalogat Münchenbe: de szívesen el is mennék!

2005. 4. 12. (Keszegfalva) Röpke időre (amíg kiköltöztem a kollégiumból) Budapesten. Fél tíz után indultam, s délre már itthon is voltam. Délután kevés matatás a kertben, fáradtság. Voigt Vili telefonált, hogy sikerült-e már megszereznem a Mariazell-kötetet, s hogy megyek-e Kolozsvárra. Az volt az érzésem, hogy ez is csak ürügy volt: beszélgetni volt kedve, amit meg is tett, viszonylag hosszan...

2005. 4. 14. (Losonc) Szegény Kmeczkó Miska szokta emlegetni, hogy amikor az *Új Ifjúság* riportere volt, célul tűzte ki, mindegyik szlovákiai magyar településre ellátogat. A közelmúltban Filep Tamásnak beszéltem erről, amikor kikísértem az OSZK elé egy cigarettát elszívni. „S te ugye jártál minden szlovákiai magyar településen?” – hangzott a nem is logikátlan kérdés, hiszen aki a szlovákiai magyarok néprajzáról ír, annak kutya kötelessége az összes szlovákiai magyar települést ismernie. (Az már más kérdés, hogy mit is kell „szlovákiai magyar településen” érteni? Ebben az esetben is a húsz százalékos küszöb a mérvadó?) Természetesen nem – volt a válaszom, s azóta sokszor eszembe jutott a kérdés, illetve Kmeczkó Miska vállalása. Olyan szempontból is, hogy vannak kitüntetett helységei térségünknek, olyan települések, amelyekkel feltűnően sokat foglalkozik a sajtó, kiemelten foglalkoznak velük a néprajzkutatók stb. Mások, holott legalább olyan joggal lehetne róluk sokat és sokszor beszélni, egyszerűen kirekedtek a köztudatból. Tardoskedd és Martos, Bény és Kéménd, Kolon és Egyházásbást, Sajógömör és Kisgéres

szerves részei a magyar néprajzi írásbeliségnek. De ki hallott már Nagytoronyáról vagy Csalárról, Mártonfalváról vagy Leszenyéről – és még sorolhatnám az ismeretlen helyneveket, amelyek legalább annyi joggal kérhetnének maguknak helyet a közbeszédben (és a néprajzi szakirodalomban), mint az előbb felsoroltak. Vajon ha tudatosan eddig ismeretlen településeken újrakezdenénk a szlovákiai magyarok néprajzi kutatását, a végeredmény ugyanaz lenne, mint az eddigiek alapján?

Mi lenne, ha vezetnék olyan kvázi naplót, amelyben vegyes benyomásaimat írnám le, az általam meglátogatott szlovákiai magyar településekről? S ha elérném azt, hogy már mindenütt jártam, akár meg is lehetne jelentetni... Valahogy így:

Leszenye: a községháza akár egy bakterház. A küszöbön kinthagyott, sáros cipők. Ha valaki elcsenné őket, a polgármester meztőláb menne haza?

Gyürki: Leszenye felől közelítünk Kőkeszi irányába, s bár a térkép alapján először Gyürkinek kellene feltűnnie, aztán mégis Kőkeszire futunk be először. Néhány ház után viszont egy újabb tábla már Gyürkit jelzi. Pár perce még megesküdtem volna, hogy ezt a helynevet életemben nem hallottam, tehát nem is járhattam itt. A széles, patakkal kettészelt utcán autózva azonban rögtön beugrik: éppen tíz esztendeje Balassa M. Ivánnal jártunk erre; a faluban egy nénivel is beszélgettünk, aki az akkoriban parasztházból kialakított katolikus imaházat mutogatta. Az épületet most nem találok, de eszembe jutott, hogy az igazi Kőkeszi a dombon túl fekszik (Ivánnal a temetőjét is megjártuk), s az előbb érintett csak valamiféle tartozéktelepülése, talán kolóniája a községnek.

Inám: zuhogó esőben érünk a faluba, egy patakparton álló, 18. századi Nepomuki Szent János-szobrot autóból, leeresztett ablakon keresztül fényképezünk. A templom dombon magasodik, mellette vezet az út a temetőhöz. Nekivágunk, de az út egyre rosszabb, sárosabb, csúszós. Megfordulni nem lehet, így körülményesen visszatolatok. Ennyi Inámról.

Retouch - Majdnem azonos (Jocó 1968, Dani 2012); lambda nyomtatás, fénydoboz, 2012

Ipolyvarbó: a falu tele van rovásírással teleírt nemzeti jelképekkel, miközben a temetőben egy régi csontház, kivert ablakokkal, bent óriási rendetlenség, koporsómaradványok, sírkövek, régi és új temetési koszorúk... A temetőben a helyi földbirtokos család (nevüket sajnos nem jegyeztem fel) kriptája elhanyagoltan várja a teljes enyészetet. Az egész temetőre valamiféle nemtörődömség a jellemző. Paraszti ésszel úgy gondolnám, hogy az egészséges identitás azzal kezdődik, amikor az ember *otthon van* szülőfalujában, rendben tartja környezetét (mivel a sajátjának érzi), s csak miután mindezt elvégezte, foglalkozik a hét vezérnek állítandó emlékoszlopokkal és hasonlóakkal. A nemzeti jelképek ugyanis valami általánosak, kellőképpen nem megfoghatóak az emberek számára, így nem ezekkel kellene mákonyozni őket. Sokkal inkább tudnának kötődni egy faluszéli kereszthez, Szent János-szoborhoz, s inkább ezeket kellene mindenütt tatarozni... Honnan ez az ostoba mentalitás térségünkben, hogy a régi helyett, ahelyett hogy felújítanánk, inkább mellette építünk egy másik, modernebb, hasonló rendeltetésű objektumot?

Szécsénykovácsi: a faluban két kopjafa társaságában egy emléktábla hirdeti, hogy ebben a faluban élt az a Krúdy-család, amely Krúdy Gyulát adta a magyar irodalomnak. Csakugyan, a temetőben megtalálom Krúdy János és Krúdy Jánosnő (sic!) síremlékét. A keresztteken rengeteg szláv hangzású név (Ocsko, Oravec, Ruzsinszky, Dobra, Pohánka stb.). Jut eszembe: a nyolcvanas években a losonci múzeum igazgatóját is Krúdynak hívták, és kemény szlovák nacionalista hírében állott. Elképzelhető, hogy ő is ennek a Krúdy-családnak a sarja? A temetőben különben egy mély pincebeszakadás, s felüllik, valószínűleg ilyen, régi pincék napvilágra kerülésével alakultak ki a különféle titkos, és rendkívül hosszan kanyargó alagutakról szóló népmondák.

2005. 4. 15. (Nagytárkány) Egész napos cikkcakkozás után, este nyolcra értünk Tárkányba. De nézzük az útvonalat.

Bolyk: nem messze fekszik Losonctól, mégis eltévedtünk a térkép nem egyértelmű útkijelölései miatt. A faluban gyönyörű, kisebb kúriáknak beillő, tornácos, vakolatdíszes parasztházak. Nyilvánvaló, hogy ugyanaz a kőműves készíthette őket, aki a környék kúriáin, kastélyain is dolgozott.

Perse: emlékeimben avar vagy honfoglaló magyar régészeti lelőhely. A falu közepén „szent tér” a templommal, kereszttekkel, Nepomuki Szent János-szoborral (amely utóbbi fizimiskája szinte a megszólalásig hasonlít Keszeg Vilire), kopjafával.

Kurtány: Mocsáry Lajos szülőháza, szinte romokban. Ilyesmikkel kellene törődni, nem kopjafák meg turulmadaras emlékművek állításával!

Fülek: legutóbbi ottjártunk óta a város egészen kipendült. Egy csomó középületet rendbe hoztak, és tisztábbnak is tűnik. A temetőben hatalmas, drága síremlékek, bizonyos réteg egyértelmű gazdagodásának és (az ebből is adódó) rivalizálás jelei. A sírok mellé állított padok nagy változatossága és száma.

Ragyolc: a főutcán *dúfartos* házak, szép bádogn munkákkal, szebb időket látott, igényes asztalosmunka fakapukkal. Az abroncsosi táborból ide menekített tizenkét kopjafa a községházaként és óvodaként üzemelő egykori kúria kertjében. Icu legalább egy órán át dokumentálja az oszlopokat: ha egy japán lefigyelné mozdulatait, amint – közben leleguggolva – körbejárja, -hajlongja ezeket a totemoszlop-szerű objektumokat, nyilván azt gondolhatná, hogy egy bennszülött rituális táncot lejt e szent oszlopok körül. Közben az óvodából egy csapat gyerek vonul el mellettem és a nemzeti ittletűnket hirdető kopjafák mellett: a két óvó néni és a gyerekek zöme is szlovákul beszél...

Fülepüspöki: a temető mellett figyelemre méltó Nepomuki Szent János-, a templomkertben pedig szokatlan kompozíciójú Szent Anna-szobor.

Ajnácskő: jobb sorsra érdemes, lenyűgözően szép vidék. A falu településszerkezeti-
leg hosszan, amolyan hegyi tanyák láncolataként nyúlik el egy völgyben. Új temploma
katedrálisszerű: az ember nemigen várna ilyen monumentális építményt ezen a szemmel
láthatóan szegény vidéken. Vélhetően persze nem volt mindig szegény, hiszen a hetven-
es–nyolcvanas években épült hatalmas, emeletes családi házak bizonyos jólétről tanús-
kodnak. Illetve talán a palóc nagycsaládi berendezkedés eredményei: a nagycsaládok
immár nem horizontálisan, hosszú udvarokban, hanem vertikálisan magas, emeletes
házakban rendeződnek. Ezt egyszer érdemes lenne valakivel megvizsgáltatni.

Gömöralmágy: a szép fekvésű templom alatti völgyben egykori szabadtéri színpad
maradványai. A mellette lévő épület is szétdúlva, ablakai kiverve, egyik helyisége csöve-
sek tanyája. A nézőtér padjainak fa alkatrészei eltűzelve. A faluban óriási, még a szocia-
lizmusban épült emeletes családi házak.

Simonyi: a főutcán szép, vakolatdíszes házak. A református templom monumentális,
a torony hajóhoz illeszkedése atipikus.

Dobóca: jellegtelen település, Simonyi felől még csak az sincs feltüntetve, hogy hol
járunk. „Üdvözljük Önöket” – hirdeti a tábla, de hogy hol...? A falu közepén egy bum-
fordi Nepomuki Szent János-szobor.

Abafalva: kiéhezeten egy Borozó – espresso feliratú csicsás épületet fedezünk föl.
Naivan azt gondolván, hogy ott megebédelhetünk, behatolunk. Kiderül, hogy fogadó-
irodaként működik, de egy ott üldögélő öreg, nem kis büszkeséggel a hangjában mond-
ja, alig két kilométerre a magyar határ közelében van a *Tip-top Csárda*, ahol „mindent
megkapnak, amit rendelnek”. Percek alatt odaérünk. A *Tip-top Csárda* egy lepukkant,
koszos büfé, táblára krétával kiírva az étlap: „pacalpörkölt, sültkolbász, franciasaláta és
orosz tojás”. S miután a kínálatból rendeltünk, azt csakugyan meg is kaptuk... Két helyi
lumpenalak egy-egy játékautomatát nyú jobb ügyhöz méltó kitarással.

Gömörhorka: Dusza Pista sírjánál, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a Sajó-völgyre. A
temetőben rengeteg Dusza-nevű, többük síremlékén vörös csillag. Hát, ezért mondták
Horkát Kis-Moszkvának...

Kassán vacsora a Lőcsei Házban. Valahol Márai is emlegeti, ő is megfordult benne.
Gótikus boltívek alatt gyors és udvarias kiszolgálás. Jól is főznek, s még csak nem is drá-
gán... Dušan Šimko *Košický maratón* című könyvét kerestem, de a könyvesboltosok még
csak nem is hallottak a kassai íróról, akinek e könyve egy helyi kiadónál jelent meg néhány
esztendeje. Az egyik helyen a *Ten najstarsí* című kiadványt kínálták helyette, s amikor meg-
néztem, kiderült, hogy a kassai maratón történetének képeskönyvéről van szó...

***

A nagytárkányi háziak kedves idealisták: szomorú dolgokon nem tudnak nevetni, nem
ismerik sem az öngúnyt, sem az iróniát. Mindent komolyan vesznek, ami rendben is van,
de azért nem egészségtelen olykor saját marhaságainkat is kiröhögni...

2005. 4. 16. (Nagytárkány) Egésznapos gyűjtés, rajzolás. Egy atyafi maga kreálta toló-
kocsin hulladékfát húz. Megkérdzem tőle, hogy lefényképezhetem-e a kárét. „*Nem káré
ez, hanem fa*” – mondja, de azért megengedi. A télen ellopták a temető két szép ková-
csoltvas sírkeresztjét. Nyilván hulladékvas-gyűjtőbe vitték, mivel egyszerűen letörték a
két keresztet, a rajtuk lévő korpusz(oka)t is összetörve. Hosszas vívódás után elhoztam
egy ott maradt Krisztus-kart. Úgyis az enyészet lenne osztályrésze, így meg legalább –
egy ideig még – megmarad...

Falusi idill: a kocsmá teraszán két részeg (félrészeg?) atyafi arról beszélget a hátam mögött, hogy bezzeg az ő idejükben még nem volt fényképezőgépes mobiltelefon. „Még nyolcvan-koronás Pionýírt is nehezen tudtunk venni” – mondja az egyik. „A mozi meg egy koronába került” – teszi hozzá a másik. „Nem, kettőbe” – ellenkezik az előbbi, majd megegyeznek, hogy a délutáni meg az esti előadásnak nyilván nem azonos volt az ára. „Most meg a gyerekek betesz a laptopba a cédét és már nézi is a filmet...” Közben Nox- és Republic-zene ordít. Megfordulok, s látom, hogy a diskuráló atyafiak jóval fiatalabbak nálam. Elivott, elcigarettázott hangjuk alapján jó hatvan fölöttieknek képzeltem őket...

2005. 4. 20. (Keszegfalva) A fásasztó, hosszú út után végre itthoni, ám nem túl pihentető napok. Hétfőn Iczunak telefonált Csütörtöky, hogy Albert Sanyi megígérte neki, taníthat az egyetemen kulturológiát! Entomológusi szakképesítéssel, semmi egyetemi (és más) előadói gyakorlattal Csütörtöky, elbocsátott igazgató elvtárs egyetemi oktató lesz! Megörülök! S tetejébe, hogy velem konzultáljon, nehogy átfedések legyenek mondan-dónkban. Ez azt jelenti, készpénznek veszik, hogy megyek hozzájuk tanítani, aminek – a dolgok illetően alakulása mellett – egyre kisebb a valószínűsége. Nem elég, hogy Lacza Tihamér vegyész mérnöki diplomájával művelődéstörténetet ad elő, s ki tudja, még ki mindenki és mit; most jön ez az entomológus szakember... Teljesen nyilvánvaló: amennyire el lehet rontani ennek az egyetemnek az ügyét, annyira el fogják rontani. Ebben tökéletesek. Első gondolatom az volt, hogy fölhívom Sanyit, illet azért már ne tegyenek, de aztán lemondtam róla. Teljesen fölösleges: ki tudja, ki mindenki és mi mindenre „oktatja” még ezeket a szerencsétlen gyerekeket... Ma különben ismét volt bent Csütörtöky Iczunál, s valami olyasmit hötyögött, hogy az egyetem vezetése az egy szemeszter néprajzot túl soknak tartja, így azon kellene „osztoznom” vele. No mármost: tervezetemet én két szemeszterre adtam be, amiben előadás, szeminárium egyaránt van. Erre hivatalosan semmit nem reagáltak. Ha sokallják, hajlandó vagyok (hajlandó lettem volna) összesűríteni egy szemeszterbe, de hogy még azon is egy Csütörtökyvel osztozzak, az azért már túl meredek. Amennyiben nekik az kell, átengedem az egészet Csütörtökynek. S béke legyen veletek!

Tegnap már Nyitrán is tanítottam. Egy százalmási hallgatóm mesélte, hogy barátnője, ha például a feje fáj, úgy gondolja, „szemtől eset”, ezért egy pohár vízbe hét elégetett gyufaszálat dob. A vizet megkeverve iszik belőle egy kortyot, s fájdalmai elmúlnak. Íme, a szenes víz 21. századi survivalja. Egy másik hallgató megjegyezte, nem is csoda, hogy fáj a feje, ha ilyesmit iszik... Különben Nyitrán sem sokkal rózsásabb a helyzet. Kiderült, hogy a hungarológia szakosokat az első félévben Varga Zsuzsa kulturális antropológiára „oktatta”. „Szerencsére csak kevés óra volt megtartva” – mondják a hallgatók, miközben semmit nem tanultak meg. De ki az a polihisztor Varga Zsuzsa, aki nyelvtörténetet, szociolingvisztikát, szlovák és magyar irodalmat, világirodalmat és kulturális antropológiát egyaránt képes tanítani? Pontosabban: képesnek, elhivatottnak (?) érzi magát, hogy mindezeket tanítsa. Ez az egész szlovákiai magyar valóság minden provincializmust alulmúl.

2005. 4. 21. (Keszegfalva) Itthon. Pihenve dolgozás, vagy egykori divatos szóval: aktív pihenés. A napot az újra elővett Rónay-naplóval kezdtem, ami valóban jó terápiának bizonyult. Már az első lapok a számítógéphez hajtottak, hogy bizonyos gondolatokat följegyezsek. Szóval úgy szeretnék élni, hogy a tudományos feladatok mellett mindig tudjak megfelelő mennyiségű időt szentelni szépirodalmi művek olvasására is. Nem annyit,

mint eddig, hanem sokkal többet. Miközben persze szívesen hallgatnék minél több zenét. Színházba, moziba nem vágyom. Képtárakba viszont igen. Istenem! A Szépművészeti Múzeumban éppen negyed évszázada jártam utoljára, miközben azért volt olyan időszakom, amikor szinte minden vasárnapomat a müncheni Neue Pinakothekben tölthettem. Kirándulnék is sokat, szeretném megismerni Európát. S ezzel szemben mi van most? Ide-oda kapkodás, tudományos produkcióm messze nem tökéletes, egyetemi óráimra nincsen időm tisztességesen felkészülni, szak- és szépirodalmat a kelleténél jóval kevesebbet olvasok, galériákba nem járok, igényeimhez mérten keveset kirándulok, családomra nincs időm... Egyszóval: semmire nincs időm. Hol rontottam el, mit kellene másként csinálni? Nem tudom.

Most is szívesen folytatnám a Rónay-naplót vagy a *Heimatmuseum*ot, de írni kell a lexikonszócikkeket, átfésülni a Hartinger-Festschriftbe szánt dolgozatot, két terjedelmes tanulmányt a *Magyarok Szlovákiában* című munka következő kötetébe, a nagytárkányi gyűjtést, valamint két szakvéleményt megírni, hozzálátni továbbá az *Acta* szerkesztésének... Folytassam?

***

„Harminchat esztendőskorában az ember szellemileg nem olyan friss és ruganyos már, mint húszas éveiben; most volna ideje a 'betakarításnak', az alkotásnak, de mire odáig eljutunk, hogy talán meg tudnánk írni 'nagy' műveinket: alig bírjuk tovább egy-egy töredékre futó lendületnél, vagy pedig nincs időnk és módunk többre, szétszóródunk a különféle feladatok közt, és a pénzt hozó munkák közt” – írja Rónay, s lehet, hogy örülhetek: efféle nyomasztó kérdések bennem egy évtizeddel később vetődtek fel. Bár, ha beleolvasnék korábbi naplóimban, lehet, hogy kiderülne, nem s így van ez...

***

Az imént hívott Tihamér, s elmeséltem neki a Csütörtöky-ügyet. Kellőképpen fölháborodott rajta, észre sem véve, hogy az ő esete, ha nem is azonos, de nagyon is hasonló a Csütörtökyéhez...

***

Györgyi hívott, hogy gratuláljon az Arany János-díjhoz, s közben mondja, látta a Kopócskőnyvet. A rajzok, szerinte, borzasztóak, senki nem hasonlít önmagára. Ha nem lennének a képek alá írva a nevek, senkit nem lehetne fölismerni. Emlékszem, gyerekkoromban, amikor megtanultam írni, így lelkendeztem Anyámnak: *„Anyuka, milyen jó, hogy tudok írni! Ezentúl, ha rajzolok egy lovat, hogy föl lehessen ismerni, alá tudom majd írni, hogy LÓ!”* Minő szerencse, hogy Tibor is megtanult írni...

2005. 4. 22. (Keszegfalva) Ma láttam a könyvet: valóban borzasztó...

2005. 4. 24. (Keszegfalva) Gyönyörű napsütés: kiültem a teraszra olvasgatni, s büntetlenül, csak úgy össze-vissza cikázó gondolatokkal ábrándozni. Közben a füvet is lenyírtam a kertben, s nagyon jól éreztem magamat. Szeretem az ilyen napokat, s rendkívül ritkák az ilyen napok.

Tegnap Győrben megvettük Márai *Idegen emberek* című regényét, azt olvasom szinte odaláncoltan.

2005. 4. 25. (Keszegfalva) Délelőtt Erdélyi Margit hívott, hogy számolhatnak-e velem jövőre a néprajzi oktatásban. A telefonban egy feltételt szabtam, hogy tudniillik Csütörtökyvel nem közösködöm. A jövő héten még leülünk személyesen tárgyalni, s akkor nagyon pontosan és keményen rögzíteni kell a feltételeket.

***

Somorján lexikon-megbeszélés. Ismét megerősödött bennem a meggyőződés, hogy a kollektív munkákba jóval több energiát kell ölni, mint az egyszerű művekbe. „*Bizony, rettenetesen sanyarú a kisebbségi sors*” – Szőke Jóska bácsi sóhajtott így fel, miközben a szócikkek szerkezeti felépítéséről beszéltünk. Szerintem, ha akkor elénekeljük a Himnuszt, azzal talán a szócikk-problémák is megoldódtak volna...

2005. 4. 26. (Keszegfalva) Az MTA honlapján keresgéltem, s megdöbbenve tapasztalom, hogy az Arany János-díj az akadémiai díjak és kitüntetések között nem is szerepel. Aztán megnéztem a róla kapott értesítőt, hát kiderült, hogy ezt ugyan az akadémia elnöke, ám nem a rendes közgyűlésen, a többi díjjal (Akadémiai Aranyéremmel, a Wahrmann Mór-éremmel és egyéb akadémiai díjakkal) együtt, hanem a közgyűlés keretében bár, de mégiscsak a „külső tagok fórumán”, délután adja át. Kaptam hát megint egy magyararancs-szerű díjat. Amolyan vállveregetés-, tenyérből kockacukor-szerű jutalmazás. A kicsi, de a mienk szindróma. Ha nem járna némi pénzzel is, komolyan mondom, nem venném át. Az olyan díjakat viszont, amelyekhez bizonyos anyagi juttatás is társul, Thomas Bernhardtól megtanultam, nem okos dolog visszautasítani... Pedig nagyon örültem ennek az elismerésnek, gondolván, ez már valami komoly eredmény... A frászt!, „határontúli” magyaroknak járó, különbejáratú, voltaképpen számon sem tartott díj. Akkor meg minek adják?! Népszavazgatnak jobbra-balra, ahelyett, hogy az ilyen megalázó helyzeteket oldanák meg. Jóval kevesebbe kerülne, mint a hárommilliárdos népszavazás...

***

A Hartinger-Festschriftbe szánt írással bíbelődtem. Rettenetesen nyögvenyelősen megy, a végén még kifutok vele az időből... Estefelé kevés Márai, illetve vidulásként Karinthy. Utóbbit Józsinak is a kezébe nyomtam: tetszett neki. Valahogy rá kellene kaptatni az olvasás ízére... Lehet, hogy Karinthy lesz a csali?

***

Azon tűnődtem, hogy miután átvettem az Arany János-díjat, kellene írni egy levelet az akadémia elnökének, amiben elmondanám neki azokat a problémákat, amelyeket a díj kiváltott, felidézett bennem. Nem magam miatt, hanem azok érdekében, akik a jövőben majd megkapják ezt az elismerést.

***

Holnap Pestre utazom, majd csütörtökön hajnalban onnan autóval visznek Kolozsvárra. Csak visszafogottan viselkedni, kerülni a konfliktusokat! „Nem kell mindenre reagálni, Liszka fiam” – mondta egyszer Nevizánszky, s teljesen igaza volt. Csak tudnám megállni...

2005. 4. 27. (Budapest) Délután séta a Népligetben, majd vacsora a Kodály-köröndön. Egyszerű étterem: viaszosvászon asztalterítők, ragadnak, ha hozzájuk érsz, számomra

mégis elfogadható. Tatár-beafsteek. Eszembe jut, hogy először, talán 1976-ban Szuchy beszélt rá a Víg hajósban, hogy kóstoljam meg. Össze is keverte nekem. Azóta, újabban, olykor megkérdeik, hogy bekeverjék-e előre. A válaszom mindig: nem. Ma nem kérdezték, hanem hozták, amin kissé megütköztem, de végső soron jó volt. Átsétáltam az Erzsébet-városon. Pest ma is lenyűgözött, mint mindig. Hogy miért nem jutott eddig néprajzos kollégáim eszébe néprajzi kutatást végezni ezekben a bérházakban?! Néprajz lenne ez a javából, bárki, bármit is állítson...

2005. 4. 28. (Kolozsvár) Voigt Vilivel és Deáky Zitával utaztam Kolozsvárra. Voigt gyakorlatilag végigbeszélte az utat, s rengeteget tanultam belőle.

Az utóbbi tíz esztendőben három alkalommal jártam Kolozsvárott, mindháromszor egy új vagy felújított, ám félig kész épületben szállásoltak el. Kíváncsi lennék, hogy vajon az az objektum, ahol először, illetve másodszor szálltunk meg, vajon elkészült-e? Attól tartok, hogy nem. Miután a küldetését betölti, valószínűleg már nem vacakolnak vele.

2005. 4. 29. (Kolozsvár) Nyilvánvaló, hogy a tanácskozást a tavaly decemberi „sikertelen népszavazás” miatti lelkiismeret-furdalásuk enyhítése végett rendezték meg magyarországi kollégáink. Miután Paládi-Kovács Attila sikeresen megsértette a házigazdákat, egy semmitmondó záróközleményt fogadtunk el. Nyúl voltam, hiszen kérhettem volna, hogy kerüljön bele az általam felvetett javaslat is. Arról beszéltem tudniillik, hogy feledjék már el, legalább így, egymás között, a „határon túli néprajz” megjelölést. Van ebben valami vállon veregető, miközben senki nem gondolja komolyan, hogy a kolozsvári néprajzi tanszék egy fokkal is alábbvalóbb bármelyik magyar egyetemi tanszéknél. Mindenféle népszavazás sikerén vagy sikertelenségén (ahogy tetszik) túllépve, mi, néprajzosok azzal, hogy komolyan, felnőtt számba vesszük egymást, egyesíthetnénk a nemzetet. Sokan bólogattak rá nagyokat (Mohay odajött hozzám, s monda, hogy a „szívéből beszéltem”), mégsem jutott eszébe senkinek, hogy ezt vegyük be a záróközleménybe. Nekem sem.

Írtam már máskor is, hangoztatom folyamatosan, de most ismét megerősödött bennem: félelmetesen jók a romániai magyar kollégák. És ráadásul már nem is abban a népies-nemzeti, kóskárolyi stílusban, amely korábban volt jellemző az erdélyi magyar néprajzra, hanem valóban modern európai etnológiát művelnek. Nagy hozzáértéssel és óriási eredményességgel. S nem volt székelyhymuszozás, sírás-rívás, panaszkodás sem. Tudják, hogy jók, és aszerint viselkednek.

2005. 4. 30. (Budapest) Reggel, indulás előtt még szétnéztünk a kolozsvári piacon: rendkívül gazdag, pompás zöldség- és gyümölcskínálat. Öt perc alatt beleszédülvén a forgatagba, tettem egy sétát a szomszédos utcákban. Az egyik könyvesbódé kínálatát szemlélgetve meg kellett állapítanom, hogy jó és naprakész a román fordításirodalom. Martin Walser *Tod eines Kritikers* című regénye például már olvasható románul... Délelőtt a kolozsvári skanzenben, ami viszonylag jó állapotban van. Útközben Bánfihunyadon a román cigányok hatalmas, bádognakulcsos családi házaikat fényképeztem. Jó illusztrációs anyag lehet előadásokhoz, hiszen egyrészt arra is szép példa, hogy mi a státuszszimbólum, illetve a kultúrák találkozása is. Voigt az utazások során használt fémikonokról beszélt hosszan, illetve különféle európai könyvesbolt-élményeiről. Ha könyvekről van szó, szinte a szó szoros értelmében repdes, szárnyal...

A szótár irodalmi alkotás¹

A

a – *és* (szlovák)
 abrak – *csillámpala* (indonéz)
 adat – *1. szokásjog, 2. hagyomány* (indonéz)
 adatta – *megfelelő* (olasz)
 aduk – *kavar* (maláj)
 aga – *viszont* (ész)
 agilis – *agilis* (latin)
 agy – *ugyanott* (török)
 ah – *aj* (szerb, horvát)
 ahol – *seggfej* (online, internetes szleng) (angol)
 ajak – *meghív* (indonéz)
 akad – *megállapodás* (indonéz)
 akar – *gyökér* (indonéz)
 aki – *nagyapa* (indonéz)
 akik – *achát* (indonéz)
 akt – *akta, ügyirat* (szerb, horvát)
 akta – *akta* (indonéz)
 Alanya – *üdülőváros a török riviérán*
 alap – *nyugodt* (indonéz)
 Albert – *Keresztnev* (lengyel)
 album – *album* (angol)
 alga – *fizetés* (lett)
 algebra – *algebra* (dán)
 alibi – *alibi* (német)
 alkohol – *alkohol* (cseh)
 alkonya – *vezetéknev* (indonéz)
 alku – *kezdet* (finn)
 allergia – *allergia* (finn)
 alma – *lélek* (portugál)
 alpinista – *alpinista* (olasz)
 alternatíva – *alternatíva* (szlovák)
 altra – *más* (olasz)
 Alva – *keresztnev* (finn)
 ama – *de* (török)
 amarra – *festő* (spanyol)
 ambulancia – *mentőautó* (spanyol)
 amin – *amen* (szerb, horvát)
 amit – *stóla* (albán)
 analógia – *analógia* (szlovák)
 anarchia – *anarchia* (latin)
 annus – *év* (latin)
 Anti – *elleni* (olasz)
 Anyós – (falu Andorrában)

apa – *mit, bármit* (indonéz)
 após – *után* (portugál)
 apostol – *apostol* (román)
 apu – *segítség* (finn)
 ara – *füge* (maláj)
 arc – *ij* (román)
 arca – *bárka* (román)
 aréna – *küzdőtér* (indonéz)
 aroma – *aroma* (indonéz)
 artista – *művész* (portugál)
 atom – *atom* (angol)
 aula – *előcsarnok* (finn)
 aura – *aura* (francia)
 automobil – *gépkocsi, autó* (szerb, horvát)
 avara – *fősvény* (olasz)
 Avas – *maldíviai újság* (dhivehi)
 az – *kevés* (török)

B

bab – *fejezet* (maláj)
 baba – *apa* (török)
 baj – *visz, tart, hord, elvisel* (albán)
 baja – *alacsony* (spanyol)
 bajos – *alsó* (spanyol)
 bak – *néz!* (török)
 baka – *öregasszony* (szerb, horvát)
 baki – *tálca* (indonéz)
 bakkal – *élelmiszerbolt* (török)
 bál – *tűz* (izlandi)
 bal – *méz* (török)
 balkon – *erkély* (szerb, horvát)
 ballada – *ballada* (indonéz)
 balta – *fehér* (lett)
 bamba – *kuplung* (zulu)
 banán – *banán* (cseh)
 banda – *sáv* (olasz)
 bandita – *bandita* (olasz)
 bank – *bank* (krími tatár)
 barak – *barak* (albán)
 Barbara – *keresztnev* (lengyel)
 Bari – (város Olaszországban)
 barna – *gyógyszerek* (albán)
 barom – *barom* (szlovák)
 barométer – *barométer* (indonéz)
 basa – *bázis* (spanyol)

¹ „Évek óta gyűjtök utazásaim során olyan idegen nyelvekben meglévő szavakat, amelyeknek a magyar nyelvben is van jelentése, és írásmódja is azonos a magyaréval, bár a jelentés néhány esettől eltérően eltérő. Például: *Ember* (angolul *parázs*), *Cumi* (indonéz nyelven *tintahal*)” – mondja Juhász Rokko a szótárról. Ennek egyik eredménye egy olyan magyar kötet lesz, amely nem tartalmaz egyetlen magyar szót sem és melynek szövegeit felkért alkotók hozzák létre, kizárólag e szótárból vett szavakból.

A szótár után Okty Buidiati indonéz költő és performansz művész a szótár kizárólag indonéz szavainak használatával írott verse, valamint Szűgyi Zoltán költő verse és annak fordítása található. (a szerk.)

bazalt – *bazalt* (albán)
 bazi – *néhány* (török)
 be – *imádkozik* (svéd)
 bea – *vám* (indonéz)
 bébi – *bébi* (indonéz)
 bél – *harang* (indonéz)
 béla – *gondoskodik* (indonéz)
 Belek – üdülőváros a török riviérán
 Belém – város Brazíliában és Portugáliában
 belét – *találkozó* (indonéz)
 béna – *érdekes* (indonéz)
 bence – *véleményem szerint* (török)
 bent – *hajlít, hajlik* (angol)
 benzin – *benzin* (dán)
 berak – *ételfajta* (albán)
 berber – *fodrász* (török)
 bestia – *állat* (spanyol)
 betér – *bosszant* (albán)
 beton – *beton* (német)
 bibe – *fiatal vízimadár* (albán)
 biblia – *biblia* (latin)
 bika – *sütemény fajta* (indonéz)
 bikini – *bikini* (szlovák)
 bili – *vásárlás* (tagalog)
 biológia – *biológia* (szlovák)
 birka – *címke* (lett)
 boci – *tolókocsi* (török)
 bog – *mocsár* (német)
 boj – *bukszus, örökzöld puszpáng* (spanyol)
 bója – *bója* (szlovák)
 bók – *könyv* (izlandi)
 boka – *könyv* (svéd)
 bomba – *bomba* (cseh)
 bor – *üledék, hordalék* (török)
 borba – *harc, küzdelem* (szerb, horvát)
 boris – *Boris* (litván)
 borok – *fekély* (indonéz)
 borona – *kukorica* (spanyol)
 boros – *pazarló* (indonéz)
 borra – *törölve* (spanyol)
 bors – *bór* (lett)
 bort – *el* (svéd)
 bot – *gyógymód* (svéd)
 Buda – *Budha* (indonéz)
 budi – *érzék* (indonéz)
 bukás – *nyitva van* (tagalog)
 bukod – *kívül* (tagalog)
 bunda – *szamár* (portugál)
 bunker – *bunker* (indonéz)
 burka – *korsó* (lett)
 busa – *hab* (maláj)
 buta – *vak* (indonéz)
 butik – *butik* (indonéz)

C

cédula – *személyazonosító igazolvány* (spanyol)
 cement – *cement* (lengyel)
 cent – *cent* (angol)
 center – *center* (tagalog)
 centre – *központ* (angol)
 cet – *ezt* (francia)
 cetre – *citera* (olasz)
 cicit – *dédunoka* (indonéz)
 cifra – *számjegy* (olasz)
 ciklus – *ciklus* (szerb, horvát)
 cin – *démon, rossz szellem* (török)
 cincin – *gyűrű* (indonéz)
 cink – *cink* (szerb, horvát)
 Cipó – város és megye Brazíliában
 civil – *civil* (portugál)
 comb – *fésű* (angol)
 cukor – *cukor* (szlovák)
 cumi – *tintahal* (indonéz)

D

dada – *mellkas* (indonéz)
 dagi – *figyelemsértés* (indonéz)
 dal – *faág* (török)
 dallam – *köntös* (albán)
 dani – *kúszónövény* (indonéz)
 dara – *szűz lány* (indonéz)
 darab – *többszörös* (indonéz)
 daru – *segédige* (lett)
 darus – *Korán idézet* (indonéz)
 darva – *kátrány* (lett)
 dátum – *dátum* (szlovák)
 de – *az* (francia)
 debil – *debil* (indonéz)
 december – *december* (angol)
 dédié – *elszánt* (francia)
 dédire – *visszalép, meghátrál* (francia)
 dédit – *büntetés, bánatpénz* (francia)
 dejó – *hagyni, engedni* (spanyol)
 deka – *öreg apóka* (szerb, horvát)
 delfin – *delfin* (albán)
 deli – *őrült, elmebeteg* (török)
 délire – *delírium* (francia)
 deres – *gyors, sebes* (indonéz)
 dia – *dia* (olasz)
 diafilm – *diafilm* (szlovák)
 diagram – *diagram* (szlovák)
 diapozitív – *diapozitív* (szlovák)
 didik – *oktatás* (maláj)
 Didim – város Törökországban
 diéta – *diéta* (szlovák)
 dilemma – *dilemma* (olasz)
 dili – *vki/vmi nyelve – pl. országé* (török)

dilis – *szardella, ajóka* (tagalog)
dini – *korai* (indonéz)
dió – *ő csinált v.mit* (spanyol)
direkt – *rögtön* (svéd)
diri – *állni* (maláj)
dob – *élet(kor)* (szerb, horvát)
dobni – *korhatár* (szerb, horvát)
dobol – *lyukas* (indonéz)
doktor – *doktor* (török)
doma – *gondolat* (lett)
dorong – *nyom* (indonéz)
dörren – *szárit* (német)
dráma – *dráma* (szlovák)
duda – *özvegy* (maláj)
dudás – *kétség* (spanyol, argentin)
dug – *ásott* (angol)
duma – *orosz parlament* (orosz)
dumás – *kigondol, elképzelt* (albán)
Duna – *Duna* (albán)
durr – *Durazzo-ban beszélt nyelv* (albán)

E, É

e – *és* (portugál)
ebbe – *apály* (német)
ebben – *apály, hátrál* (német)
Ede – város Hollandiában és Nigériában
ég – *én, nekem* (izlandi)
egoista – *egoista* (latin, lengyel, olasz, szlovák)
ék – *tölgy* (indonéz)
ektoparazita – *ektoparazita* (szlovák)
el – *a, egy, ő h.n., s.n.* (spanyol)
él – *azt* (spanyol)
elek – *vonakodó, nem hajlandó* (indonéz)
elemek – *megszüntetni* (török)
elemen – *elem* (indonéz)
eleven – *tizenegy* (angol)
ella – *ő, övé n.n.* (spanyol)
ellen – *hacsak én nem, ha én nem* (finn)
elles – *ők, őket, azok* (francia)
ellet – *hacsak te nem, ha te nem* (finn)
ellette – *hacsak te nem, ha te nem* (finn)
ellik – *kollektív, járvány* (azeri)
Elvi – keresztnév (finn)
ember – *parázs* (angol)
EME – *gerincvelő stimuláció rövidítése* (spanyol)
emel – *törekvés* (török)
én – *n betű* (indonéz)
endre – *változtatni, fordulni* (norvég)
epika – *epika* (szerb, horvát, szlovák)
eri – *különböző* (finn)
erre – *égni* (baszk)
eset – szlovák IT cég (szlovák)
esik – *előszoba* (ész)

esperes – *remény, elvárás, bizalom* (spanyol)
Essen – város Németországban
est – *kelet* (francia)
este – *ez* (román)
estén – *lenni, marad, tart, jelen lenni* (spanyol)
éter – *éter* (portugál)
etika – *etika* (indonéz)
evangelista – *evangelista* (spanyol)
evidencia – *bizonyosság* (spanyol)
export – *export* (angol)
extra – *extra* (angol)
ez – *nem* (baszk)

F

fa – *előtt* (olasz)
faj – *rossz, hiba tévedés* (albán)
fakó – *fókusz* (albán)
fal – *ajánlat, kínálat* (albán)
fala – *beszéd* (portugál)
falak – *éggömb, égboltozat* (indonéz, maláj)
falaz – *csaló, megtévesztő* (spanyol)
falka – *tartani* (indonéz)
falta – *hiány, igény, hiba* (spanyol)
falun – *elkötelezett, ajándék* (albán)
far – *autólámpa* (szerb, horvát)
fara – *csinálni, cselekedni* (olasz)
farm – *farm* (angol)
farmer – *földműves* (angol)
favilla – *szikra, pislákol* (olasz)
fax – *fax* (angol)

fogna – *csatornaépítés* (olasz)
foggy – *ködös* (angol)
fonetika – *fonetika* (török)
font – *betűtípus* (angol)
forma – *fonetika* (cseh)
formula – *formula* (angol, latin, olasz, szlovák)
forró – *tánc* (portugál)
foss – *vízesés* (izlandi)
fossa – *gödör, homokbánya* (olasz)
fotel – *fotel* (lengyel)
föl – *csikó* (svéd)
franc – *őszinte, egyértelmű* (francia)
fura – *ezek* (román)
fúria – *düh, harag* (portugál)
fusi – *egyesít* (olasz)
fuss – *láb* (német)
fut – *jó, kacsa* (albán)

G

gabi – *éjszaka* (tagalog)
galiba – *azt hiszem* (török)
Garam (folyó szlovákiában) – *só* (indonéz)
garnis – *díszít* (indonéz)
gaz – *gáz* (albán)
gazda – *gazda* (szlovák)
gebe – *terhes* (török)
geci – *kabát* (román)
gém – *lisztből készült kicsi kerek süti* (indonéz)
generátor – *generátor* (szlovák)
golf – *golf* (luxemburgi)
gomba – *gomb* (szerb, horvát)
gombol – *összejönni, találkozni* (indonéz)
gondok – *rövid és vastag, pl nyak* (indonéz, maláj)
gondol – *elszaladni vele, lopni* (indonéz, maláj)
gorilla – *gorilla* (finn)
gramofon – *lemezjátszó* (szerb, horvát)
grill – *grill* (albán)
guba – *kakas* (lett)
guru – *guru* (lett)

H

ha – *ah! óh! Ha!* (szerb, horvát)
hab – *nyárfá* (e)
habar – *tabletta* (török)
habitus – *szokás* (latin)
had – *kígyó* (szlovák)
hada – *tündér, kobold* (spanyol)
hadar – *büntetlenül meghalni* (indonéz)
hadi – *gyerünk!* (török)
haj – *oh, eh!* (albán)
haja – *étel* (albán)
hajad – *ünnepi étkezés* (indonéz)
hajam – *borbély* (indonéz)

haját – *zárt udvar* (albán)
haját – *bankett, alkalom* (indonéz, maláj)
hajt – *minden rendben!* (albán)
hal – *gond, ügy, ok, horganyzott acéllemez* (indonéz)
hala – *fágy* (vepsze)
halak – *férfi, falusi* (indonéz)
halas – *halász* (szerb, horvát)
halat – *kötél* (török)
halk – *nép* (török)
hall – *terem* (angol)
halva – *török/arab édesség* (török)
hamar – *tíz* (baszk)
hamburger – *hamburger* (német)
hamis – *büdös* (indonéz, maláj)
Hamm – *város Németországban*
hang – *vasvilla* (vepsze)
harang – *faszén* (indonéz)
harap – *kérem, kedvesen* (Indonéz)
hari – *nap, nappal* (indonéz, maláj)
harmonika – *harmonika* (indonéz)
has – *különleges, tiszta* (török)
Hasa – *régio a Perzsa-öbölben* (török)
hasad – *irigység* (indonéz, maláj)
hasis – *hasis* (indonéz)
hat – *kalap* (angol)
hava – *levegő, ég, klíma* (török)
haver – *értelmetlen beszéd, zagyva beszéd* (skót)
here – *trágya* (vepsze)
heti – *azonnal, most, rögtön* (finn)
hiba – *elutasítás, fogászati* (indonéz, maláj)
hiéna – *hiéna* (indonéz)
hierarchia – *hierarchia* (szlovák)
hint – *indiai* (török)
hinta – *ár* (finn)
hires – *bérel* (angol)
hit – *találat* (angol)
hitte – *talál* (dán)
hoki – *hoki* (indonéz)
hol – *csarnok* (román)
hold – *tartani* (angol)
hon – *tölcser* (albán)
honra – *tisztelet, becsület, becsülés* (spanyol)
horda – *horda* (lengyel)
horror – *horror* (angol)
hotel – *hotel* (portugál)
hova – *házikó, (város)negyed* (albán)
hoz – *sarló* (spanyol)
huba – *rossz* (vepsze)
humor – *humor* (spanyol)
humorista – *humorista* (spanyol)
hús – *ház* (izlandi)

I

Ica – város Peruban

ide – *megy* (szlovák)

IDEG – rövidítés „I don't even get“ (angol)

idén – *ötletet* (svéd)

iga – *minden* (észti)

ige – *gumi* (észti)

igen – *újra* (svéd)

iker – *tudás* (bask)

ikon – *ikon* (indonéz)

ikra – *őz* (szlovén)

illat – *ok, indíték* (indonéz)

ima – *célzás, utalás* (török)

impala – *impala* (finn)

import – *import* (angol)

inak – *egyébként* (szlovák)

inas – *kelés a tarkón* (indonéz)

inda – *ne, nem* (indonéz)

index – *index* (angol, francia, holland, latin, szlovák)

indult – *egyházjogi kifejezés* (lengyel)

influenza – *hatás, befolyás* (olasz)

ing – *mérnöki titulus* (szlovák)

inga – *tagadás s.n* (svéd)

ingat – *emlékezni, visszaidézni* (indonéz, maláj)

ingen – *tagadás h.n* (svéd)

inger – *változtatni* (indonéz)

Erdélyi falvédőleves; eseményművészeti projekt, happening, szövegek: Láng Zsolt. Közreműködtek: Birtalan Köllök Zsolt, Bob József, Fekete Zsolt, Irsai Zsolt, Sebesi Sándor, Szabó Zoltán Judóka, B5 Stúdió, Marosvásárhely, 2008. Fotók: Fekete Zsolt

inget – *tagadás* (n.n. (svéd))
inna – *biztosan* (indonéz)
innen – *belül* (német)
inni – *biztosan* (indonéz)
instruktor – *instruktor* (török)
interferencia – *interferencia* (spanyol)
internacionalista – *internacionalista* (spanyol)
internet – *internet* (angol)
ipar – *észak* (bask)
iram – *fakulni* (indonéz)
irat – *vékony csíkokra oszt* (indonéz)
is – *van*, *létige* (angol)
isi – *tartalom(jegyzék)* (indonéz, maláj)

J

ja – *és* (ész, finn)
jaja – *sólyom* (indonéz, maláj)
jak – *erős* (horvát)
java – *habarcs* (lett)
jel – *mellény* (albán)
jelen – *szarvas* (horvát)
jelentik – *ujjal könnyedén megérint* (indonéz)
jer – *mert, miért* (szerb, horvát)
jogar – *korong a dáma játékban* (indonéz)
jogi – *jógi* (indonéz)
Juli – *július* (indonéz)

K

Kabala – város Sierra Leonében és Törökországban
kabarét – *kabaré* (indonéz)
kabát – *kabát* (szlovák)
kabin – *kabin* (indonéz)
kacér – *vita, veszekedés* (albán)
kaja – *visszhang* (ész)
kaka – *torta* (svéd)
kakas – *karcolás* (körömmel) (indonéz)
kaki – *láb* (csípőtől a bokáig) (indonéz, maláj)
kalap – *őrült* (indonéz)
kalauz – *álkulcs* (szerb, horvát)
kamara – *kazal, boglya* (szerb, horvát)
kamarát – *haver* (szlovák)
kamat – *imára hívni* (indonéz)
kamera – *kamera* (horvát, szlovák, török)
kamion – *kamion* (horvát, szlovák)
kamu – *te* (indonéz, maláj)
kan – *vér* (török)
kanapé – *kanapé* (albán)
kanca – *barát* (indonéz)
kanos – *fenyegetés, veszély* (albán)
kant – *él, szegély* (dán)
kanyon – *kanyon* (indonéz)
kap – *hajókábel* (indonéz)
kapa – *balta* (indonéz)

kapar – *sapkás* (mesterember) (szerb, horvát)
kapok – *gyógyítható* (indonéz)
kapor – *ponty* (szlovák)
kapuk – *gyapotfa* (indonéz, maláj)
kar – *szidás* (szerb, horvát)
karburátor – *karburátor* (szlovák)
karfiol – *karfiol* (szlovák)
karig – *szűkös, hiányos* (holland)
karja – *marha* (finn)
kas – *izom* (török)
kassa – *mák* (indonéz)
kata – *szó* (indonéz, szlovák)
kategória – *kategória* (szlovák)
kék – *nagypapa, öreg férfi* (indonéz)
kel – *kopasz* (török)
kelek – *bolond, éretlen dinnye* (török)
kelj – *kelkáposzta, enyv* (szerb, horvát)
kell – *óra* (ész)
kelte – *kelta* (német)
kém – *bütyök* (indonéz)
kén – *ősi nemesi cím* (indonéz)
ken – *fekete szövet, amelyből a sátrakat készí-
tik* (sorani-kurd)
kender – *ismer* (dán)
kenés – *kenés* (indonéz)
Kenya – *szűz lány* (indonéz)
kép – *gyutacs, kakasgerinc* (indonéz)
képét – *szarcsimbók, uszony* (indonéz)
kerék – *éles tárgygal pl. üvegen történő kapa-
rás hangja* (indonéz)
kerek – *pálmacukorból készülő édesség* (maláj)
kereste – *faanyag* (török)
keret – *rész, szelet, darab* (indonéz)
keretek – *híd* (indonéz, maláj)
kering – *száraz, kiszáradt* (indonéz)
keringet – *izzad* (indonéz)
kert – *gondoskodó, figyelmes, önfeláldozó –
szleng* (angol)
kés – *kézpénz* (indonéz)
ketten – *lánc, leláncol* (német)
ki – *hogy, azért hogy* (török)
kiesel – *kavics* (német)
kik – *kézi szövés* (indonéz)
kilométer – *kilométer* (indonéz)
kinéz – *kínai* (albán)
kinn – *áll* (német)
kint – *összehajt, ránc, él* (albán)
kire – *bér* (sorani-kurd)
kít – *készlet* (angol)
kitti – *gitt* (finn)
kivi – *kő, szikla* (finn)
klinika – *klinika* (szlovák, török)
klisé – *klisé* (indonéz)
klubba – *klub* (svéd)

koala – *koala* (finn)
 kobak – *könnycepp* (indonéz)
 kocka – *kocka* (szlovák)
 kód – *kód* (szlovák)
 kofa – *vízmerítő vödör* (szerb, horvát)
 kolhoz – *kolhoz* (török)
 koma – *törköly* (szerb, horvát)
 komor – *kamrák* (lengyel)
 kompót – *kompót* (szlovák)
 koncert – *koncert* (szlovák)
 kong – *nagypapí!, nagymami!* (indonéz)
 Kongó – két ország és egy folyó Afrikában
 kontra – *kontra* (szlovák)
 kontrola – *kontrola* (szlovák)
 kontúr – *ruhafesték* (albán)
 konzul – *konzul, tanácsos* (horvát, szlovák)
 konyak – *konyak* (indonéz)
 kop – együtt (lett)
 kopt – *művel* (lett)
 kor – *kar, énekkar* (szerb, horvát, indonéz)
 kora – *kéreg* (szerb, horvát)
 koris – *énekkar, kórus* (lett)
 Kornél – *szöglet* (fociban) (indonéz)
 korok – *kiásás* (indonéz, maláj)
 korona – *korona* (német)
 korong – *falusi környezet* (indonéz)
 korpa – *kosár* (szerb, horvát)
 korral – *feltéve, hogy, amennyiben, ha* (észti)
 kos – *rígó, ferde* (szerb, horvát)
 kost – *élelmiszer, étel* (német)
 koszt – *költség* (lengyel)
 kotor – *koszos, piszkos* (indonéz, maláj)
 kova – *vödör* (szerb, horvát)
 köp – *megvesz* (svéd)
 köpet – *vásárlás* (svéd)
 köpte – *vásárolt* (svéd)
 kör – *futás* (svéd)
 kössek – *háromlábú* (állvány)(türkmén)
 köz – *salak, parázs* (török)
 krém – *krém* (szlovák)
 kréta – *kréta* (indonéz)
 krimi – *krimi* (német)
 kritérium – *kritérium* (indonéz)
 Kuba – *kupola* (szerb, horvát)
 kuka – *akí* (finn)
 kukin – *minden* (finn)
 kultúra – *kultúra* (szlovák)
 kupa – *halom* (szerb, horvát)
 kupac – *tányér, tál, edény fedővel* (albán)
 kupak – *összetört, sérült, tört* (indonéz)
 kupi – *lőportartó* (indonéz)
 kupola – *kupola* (szerb, horvát, szlovák)
 kúra – *kúra* (szlovák)
 kurafi – *csótány* (dhivehi)

kurva – *szomorú* (észti)
 kuss – *csók* (német)
 kutak – *önkéntesen cselekedni* (indonéz)
 kutat – *szenvedni* (indonéz)
 kürt – *kurd* (török)

L

laci – *rajzoló, rekesz* (indonéz, maláj)
 Ladik – város Törökországban
 lak – *lakk* (indonéz)
 lakat – *könyök* (szerb, horvát)
 lali – *érzéketlen* (indonéz, maláj)
 lanka – *cérna, fonál* (finn)
 lap – *porrongy* (indonéz, maláj)
 latin – *latin* (szlovák)
 lavina – *földcsuszamlás* (olasz)
 lavór – *lavór* (szlovák)
 le – *övé, n.n., őt h.n., te* (spanyol)
 lé – *kisfiú!* (indonéz)
 léces – *maszturbálni* (indonéz)
 lecke – *nyalás* (német)
 led – *jég* (szerb, horvát)
 leég – *nyak* (tagalog)
 léha – *homoszexuális* (indonéz)
 lék – *kinyitni az egyik szemet* (ébredni) (indonéz)
 leken – *játék* (svéd)
 lelak – *darabokra szaggat* (indonéz)
 len – *lusta* (szerb, horvát)
 Lenni – keresztnév (finn)
 lent – *lassú* (francia)
 lenti – *lencsék* (olasz)
 lényét – *puha, pépes* (indonéz)
 lep – *szép* (szerb, horvát)
 les – *nekik, ti* (spanyol)
 lesen – *olvasni* (német)
 lesi – *sértett, sért* (olasz)
 less – *kevésbé* (angol)
 lesse – *olvas* (olasz)
 lest – *olvas* (német)
 leste – *ügyes* (olasz)
 lét – *hadnagy* (indonéz)
 leve – *könnyű, enyhe* (spanyol)
 lever – *elő* (svéd)
 leves – *könnyű, súly* (spanyol)
 lift – *lift* (román)
 liga – *liga* (indonéz)
 lika – *piszok* (finn)
 lila – *kis ágyú* (indonéz)
 lili – *liliom* (indonéz)
 lilla – *kicsi, apró* (svéd)
 linda – *megérinteni* (spanyol)
 lista – *lista* (spanyol)
 liter – *liter* (német)

logika – *logika* (szerb, horvát, szlovák)
lom – *kőbánya* (cseh, szlovák)
lombok – *vörös bors fajta* (indonéz)
lop – *kerek és lágy vmi* (török)
lopta – *labda* (szerb, horvát, cseh, szlovák)
lök – *hagyma* (svéd)
ludas – *elfogyott* (pénz), *elpusztított* (indonéz)
lugas – *díszítés nélküli, dísztelen* (indonéz)
luk – *hagyma, ív* (szerb, horvát)
luka – *seb* (indonéz, maláj)

M

ma – *ám, akár, bár* (szerb, horvát)
macera – *kaland* (török)
mag – *gyomor* (indonéz)
magazin – *magazin* (török)
magra – *alacsony vízállás* (olasz)
mai – *nő* (indonéz)
máj – *május* (szlovák)
majdan – *bánya* (szerb, horvát)
maki – *sértés, átok* (indonéz, maláj)
makin – *csökkenést vagy növekvést indikáló szó* (indonéz, maláj)
mama – *emlő* (spanyol)
mami – *anyu, mama, mami* (indonéz)
manci – *vas serpenyő* (indonéz)
mandarin – *mandarin* (angol)
manna – *emberek* (izlandi)
manus – *kéz* (latin)
mar – *gond, szorgosság* (szerb, horvát)
marad – *állapot* (sorani-kurd)
Maradi – *Niger harmadik legnagyobb városa és az azonos nevű tartomány székhelye*
mari – *kérem, búcsúzkodás, keksz* (udvariassági forma) (indonéz, maláj)
marika – *ők, nekik, övék* (indonéz)
maris – *tenger* (latin)
marka – *márka* (török)
markát – *büszkeség* (albán)
Mars – *Mars* (francia)
más – *több* (spanyol)
matematika – *matematika* (baszk)
matrac – *matrac* (szlovák)
maximum – *maximum* (angol, latin, szlovák)
meg – *(túlevés okozta) émelygés, hányinger* (indonéz)
méh – *impulzus* (indonéz)
méhem – *nem sikerül, megbukik, elmarad* (albán)
Melle – *város Németországban*
mellek – *udvar* (török)
melódia – *melódia* (szlovák)
mém – *hölgy* (indonéz)
mén – *miniszter* (indonéz)

menta – *menta* (spanyol)
mente – *elme, intelligencia* (spanyol)
mentes – *elme, intelligencia* (spanyol)
mentor – *mentor* (angol, spanyol, szlovák)
menü – *menü* (német, török)
meny – *menü* (svéd)
mer – *több, jobb* (svéd)
mér – *a ceki, vagy kowah kártya megnevezése* (indonéz)
mérés – *szint, még* (indonéz)
méri – *irigy* (indonéz)
Merkúr – *Merkúr* (albán)
mert – *bátor, hősiesség* (török)
mertek – *pólus, sugár* (albán)
mese – *hónap* (olasz)
mesterei – *foglalkozás* (olasz)
mez – *középső, központi, lényegi* (albán)
meze – *előétel, falat* (török)
mi – *tészta* (indonéz, maláj)
mikrobiológia – *mikrobiológia* (szlovák)
mikrofilm – *mikrofilm* (szlovák)
mikrofon – *mikrofon* (török)
min – *enyém* (svéd)
mind – *elme* (angol)
Minden – *város Németországban és kisváros az USA-beli Louisiana államban*
mini – *kicsi, mini* (francia)
minimum – *minimum* (angol, latin, szlovák)
mint – *menta* (angol, svéd)
minta – *kérni, igényelni, könyörögni* (indonéz, maláj)
mire – *sár, mocsár* (angol)
mise – *tét, költség* (francia)
mit – *-val, -vel* (német)
modern – *modern* (angol, indonéz, svéd)
moment – *moment, pillanat* (angol, román, lengyel, francia)
momentum – *pillanat* (latin)
mond – *kín, kínoz* (albán)
mondana – *előkelő, nagyvilági* (olasz)
mondani – *előkelő, nagyvilági* (olasz)
mongol – *mongol* (angol)
monitor – *monitor* (szlovák)
monoton – *monoton* (indonéz)
mór – *tőzeg* (izlandi)
mos – *mondat elején kétségek kifejezésére használt szó* (albán)
mosok – *kétségek kifejezésére használt szó: viccelsz!, nem hiszem el!, nem érdekel!* (indonéz)
mossa – *hasmenés* (olasz)
most – *híd* (szlovák)
motel – *motel* (angol)
motor – *motor* (angol)

mozog – *agy* (szlovák)
mulatta – *mulatt* (olasz)
mulya – *nemes, fenséges, magasrangú* (indonéz)
muri – *falak* (olasz)
must – *kell* (angol)
múzeum – *múzeum* (szlovák)

N

na – *na, ja* (indonéz)
nacionalista – *nacionalista* (spanyol)
nádor – *tumor* (cseh)
nafta – *nafta* (indonéz)
nana – *törpe* (olasz)
nap – *kerékagy* (indonéz)
napi – *elítelt, bűnöző, rab* (indonéz)
nasi – *főtt rizs* (indonéz, maláj)
Ne – a neon vegyjele (olasz)
néger – *néger* (indonéz)
nej – *nem* (svéd)
-nek – *émelyítő, gusztustalan* (indonéz)
neki – *egy bizonyos, egy adott* (szlovén)
nem – *nedvesség* (török)
nena – *anya, mama* (szerb, horvát)
neve – *hó* (olasz)
néven – *ágazat, leányvállalat* (indonéz)
ni – *én* (baszk)
nimfa – *nimfa* (indonéz)
nini – *idős hölgy megszólítása* (indonéz)
no – *nem* (angol, indonéz)
norma – *norma* (szlovák, lengyel)
nos – *orr* (szerb, horvát)
november – *november* (angol)

NY

nyak – *anya* (indonéz)
nyanya – *sütés olaj nélkül* (indonéz)
Nyelv – falu Norvégiában
nyer – *újjak, frissek* (dán)
nyeri – (város Kenyában)
nyes – *hűvös* (indonéz)
nyest – *legújabb, legfrisebb* (dán)
nyit – *menj el!, tűnj el!* (indonéz)
nyomot – *bolti lopás* (indonéz)

O, Ó

oda – *szoba* (török)
oh – *ah* (szerb, horvát)
oj – *oh, hé, hej* (szerb, horvát)
ok – *oké* (török)
oka – *súlymérték* (szerb, horvát)
oké – *oké* (indonéz)
okul – *iskola* (török)
old – *öreg* (angol)

ont – *gonosz, gonszság* (svéd)
opera – *mű, munka értelemben is* (olasz)
optimista – *optimista* (latin, spanyol, szlovák)
optimum – *optimum* (latin, szlovák)
óra – *kitalálni, találgatni* (izlandi)
orma – *lábnyom* (olasz)
ormai – *most, immár* (olasz)
orsi – *originál* (indonéz)
ovi – *ajtó* (finn)
ovis – *juh, birka, kos* (latin)

Ö

öl – *olaj* (német)
öli – *halott* (türkmén)
ön – *tíz* (török)
öt – *epe* (türkmén)
öten – *hangzó* (török)

P

pacal – *alázatos szolga* (indonéz, maláj)
paci – *gyümölcs része* (indonéz)
pad – *keverék* (indonéz)
Padra – város Indiában
pala – *szerecsendió* (indonéz)
pali – *gyűjtja, harcban elesettek* (szerb, horvát)
palit – *kenőcs* (indonéz, maláj)
panna – *kiközösítés* (finn)
pap – *pukkanó hang, pép* (indonéz)
papa – *krumpli, pápa, nyelni* (spanyol)
papi – *apu* (indonéz, maláj, spanyol)
paprika – *paprika* (szerb, horvát, szlovák, német)
pár – *pár* (szlovák)
para – *pénz* (török)
parabola – *parabola* (szlovák)
paradigma – *paradigma* (latin, spanyol, szlovák)
paraméter – *paraméter* (indonéz)
paranoia – *paranoia* (latin, spanyol, olasz)
parazita – *parazita* (szlovák)
pardon – *bocsánat* (angol)
pari – *ráják különböző fajtái* (indonéz, maláj)
parit – *árok, csatorna* (indonéz, maláj)
park – *park* (angol, német, szlovák, tagalog, török)
parlament – *parlament* (román)
parola – *szó, beszéd* (olasz)
part – *rész, darab* (francia)
parti – *párt* (indonéz, török)
partira – *indulni, emelni, mentesíteni* (francia)
partis – *félig, részben* (francia)
partit – *párt, mérkőzés* (katalán)
partner – *társ, partner* (angol, indonéz, szlovák)
pasa – *bejön, mazsola* (spanyol)

pasas – *útlevél* (litván)
 pasi – *halálsápadt* (indonéz)
 pata – *lábas, üst* (finn)
 patika – *papucs, házi cipő* (szerb, horvát)
 patka – *kacsa* (szerb, horvát)
 patron – *tulajdonos, főnök* (francia)
 pazar – *piac, vásár* (szerb, horvát)
 pedál – *pedál* (szlovák)
 pék – *aszfalt, kátrány* (indonéz)
 példa – *másodtiszt* (indonéz)
 per – *per* (pl. egy per egy) (indonéz)
 perce – *tollacska* (szerb, horvát)
 pere – *mos* (szerb, horvát)
 perem – *turbékolni* (indonéz)
 perli – *játékos, ironikus* (indonéz, maláj)
 permet – *lehetővé teszi* (francia)
 pertu – *szűz, hajadon, lány* (indonéz)
 Peru – Peru (cseh)
 perui – *omladozó, törékeny* (indonéz)
 Pest – *pestis* (dán)
 pesti – *elkerülhetetlen, bizonyos, biztos, pecíz* (indonéz)
 Péter – *fangani* (francia)
 Peti – *doboz, kosár* (indonéz, maláj)
 Peti – *ötödik* (szerb, horvát)
 Petit – *kicsi* (francia)
 pia – *istenfélő, szent* (olasz)
 piaci – *kedvel, tetszik* (olasz)
 pici – *fekete bársony usu kalap* (indonéz)
 picit – *Majapahit tőr* (indonéz, maláj)
 Pina – *kín, gyötör, megbabonáz* (svéd)
 pipa – *pipa* (indonéz)
 pipi – *arc, gödröcske az arcon* (indonéz, maláj)
 pipit – *kis madarak különböző fajai* (indonéz, maláj)
 pista – *zöld, illat, pálya, út* (spanyol)
 pisze – *ír* (lengyel)
 pita – *szalag* (magnó-, nyomtató-) (indonéz, maláj)
 piti – *fazék* (türkmén)
 plafon – *plafon* (indonéz)
 planéta – *planéta* (kasub, szlovák)
 plusz – *plüss* (lengyel)
 pódium – *pódium* (spanyol, szlovák)
 pohár – *pódium* (szlovák)
 polip – *polip* (lengyel)
 politika – *politika* (cseh, szlovák, lett)
 politikus – *politikus* (indonéz)
 polka – *polka* (lengyel)
 pompa – *pompa* (spanyol)
 pompon – *bojt* (francia)
 pont – *híd* (francia)
 pop – *pap* (szerb, horvát)
 populista – *populista* (spanyol, szlovák)

por – *póréhagyma* (szerb, horvát)
 pora – *likacs, pórús* (szerb, horvát)
 porc – *malac, dísznő* (francia)
 porig – *porózus* (német)
 porok – *bűn, hiba* (szerb, horvát)
 poros – *tengely* (indonéz)
 porra – *klub, pálca, gumibot* (spanyol)
 port – *kikötő* (francia)
 porta – *ajtó* (olasz)
 posta – *posta* (török)
 praktikus – *gyakornok* (indonéz)
 prém – *szilva* (indonéz)
 prés – *tölteni, felfújni, nyomó* (gép) (indonéz)
 profit – *profit* (angol, horvát, szlovák)
 program – *terv* (szerb, horvát)
 propaganda – *propaganda* (latin, spanyol, szlovák, török)
 publicista – *publicista* (spanyol, szlovák)
 publikum – *publikum* (német, szlovák)
 púder – *púder* (szlovák)
 puding – *színes usu kerti növények* (indonéz, maláj)
 pulik – *egyenletesen erős, jól illeszkedik* (indonéz, maláj)
 pulóver – *pulóver* (szlovák)
 pult – *pult* (szlovák)
 puma – *puma* (angol, spanyol, szlovák)
 pumpa – *tök* (svéd)
 punci – *milyen szerencse!* (indonéz)
 putri – *lány, hölgy nő* (indonéz)

R

RAB – *bangladeshi anti-terrorista katonai egység* (angol)
 radar – *radar* (angol, horvát, spanyol, szlovák)
 rag – *ér, gyökér* (sorani-kurd)
 ragad – *költség* (indonéz)
 ragu – *bizonytalan, határozatlan, kételkedő* (indonéz)
 raj – *mennyország* (szerb, horvát, szlovák)
 raja – *nem moh. vall. tőr. alattvalók* (szerb, horvát)
 rak – *állvány* (indonéz)
 rak – *rák* (szerb, horvát, szlovák)
 rakat – *szorosan* (kapcsolódó) (indonéz)
 rám – *keret* (szlovák)
 randevú – *randevú* (szlovák)
 rang – *terv, dizájn, vázlat* (indonéz, maláj)
 reaktor – *reaktor* (német)
 realista – *realista* (spanyol, szlovák)
 recept – *recept* (szerb, horvát, szlovák)
 referencia – *referencia* (spanyol, szlovák)
 referendum – *referendum* (szerb, horvát, szlovák)

régít – szabályozza (francia)
 rekord – rekord (német, szlovák)
 rektor – rektor (török)
 relevancia – relevancia (spanyol, szlovák)
 rém – fék (indonéz)
 rend – csinál, visszatér, visszaad (francia)
 rendez – felnevelni, átad, helyreállít (francia)
 rendi – van fogalmad!, tudod! (olasz)
 rendre – csinálni, visszatérni, visszaadni (francia)
 republika – republika (cseh, lengyel, szlovák)
 rés – nyomozás (indonéz)
 respekt – respekt (lengyel)
 rest – maradék (német, angol)
 rima – rim, rés (olasz)
 ring – a csengetés hangja (indonéz)
 Robban – Róbert becézve (svéd)
 robot – robot (angol, cseh, indonéz, spanyol, szlovák)
 rom – rum (török)
 roma – megjelenés, kinézet, Róma (indonéz, maláj)
 román – román (szlovák)
 romantika – románc (indonéz)
 romantikus – romantikus (indonéz)
 romba – moraj, dörgés (olasz)
 ronda – járőr, út (indonéz)
 ront – kerek (breton)
 rost – rozsdá, grill (német)
 rotor – rotor (angol, spanyol, szlovák)
 rovar – áskálódó, cselszövő (szerb, horvát)
 rudi – achilles-ín (indonéz)
 rum – rum (angol, lengyel, szlovák)
 rutin – rutin (indonéz)

S

sah – érvényes, legális, jogos (indonéz, maláj)
 salak – ugatás (indonéz)
 sampinyon – sampinyon (indonéz)
 sanya – valóban (indonéz)
 sapi – tehén, bika, ökör (indonéz, maláj)
 sara – sás (finn)
 sarai – lesz (olasz)
 sarat – megrakott (teherautó, hajó, stb.) (indonéz, maláj)
 sarja – sorozat, sorrend, lánc (finn)
 sarka – folt, csík, szalag (finn)
 sarkon – óvszer (indonéz)
 saru – ciprus, homályos (indonéz)
 sarut – aszályfűféle (indonéz)
 sas – (Skandináv légitársaság)
 satu – egy sz.n. (indonéz, maláj)
 sav – tétel (török)
 sava – juh (kalaallisut-grönlandi)
 savas – azok (lett)

savat – zománc (szerb, horvát)
 se – azt (finn)
 seb – skandináv bank (svéd)
 sebe – magamat (szerb, horvát)
 segget – (folyó Malajziában)
 sem – nélkül (portugál)
 ser – látni (svéd)
 sí – igen (spanyol)
 siet – kötni (lett)
 sima – tigris (indonéz)
 simul – egyszerre (latin)
 sirat – terek, hézagok (indonéz, maláj)
 Sisak – város Horvátországban, Sziszek
 smaragd – smaragd (észti)
 só – csak (portugál)
 sodor – kiálló, kiugró (indonéz)
 soha – villa alakú fa (szerb, horvát)
 sok – gyümölcsle (lengyel)
 sok-sok – egyszer-egetyszer, néha-néha (indonéz)
 som – vagyok (szlovák)
 sor – lánytestvér (spanyol)
 sorban – turbán (indonéz)
 sorok – tolóajtó (indonéz)
 sors – sok, végzet (latin)
 sorsa – kácsér, vadkacsa (finn)
 sort – sok, szerencse, sors (francia)
 spanyol – spanyol (indonéz)
 sport – sport (román)
 stabil – stabil (indonéz)
 stadion – stadion (német)
 steril – steril (lengyel)
 suli – unoka (indonéz)
 sulit – nehéz, bonyolult, komplikált (indonéz, maláj)
 sunyi – csend, csendes (indonéz, maláj)
 sün – igerag (török)
 süss – édes (német)
 süt – tej (török)
 Szalka (falu Szlovákiában) – lábás, csésze (lengyel)
 szene – színhely (német)
 szop – mosómedve (lengyel)
 szufla – lapát (lengyel)

T

tabak – (papír) ív (szerb, horvát)
 tábor – tábor (cseh, szlovák)
 tabu – tabu (indonéz)
 tabuk – szertartás 10. Muharram napján (indonéz)
 tabut – frígláda (indonéz)
 tag – nap (pl. hétfő) (német)
 tagad – most (lett)
 takar – mérő, mér (indonéz, maláj)
 taktika – taktika (szlovák)

talon – *karom* (angol)
talpa – *vakond* (olasz)
tamara – *felfordulás, zűrzavar* (sorani-kurd)
tampon – *tampon* (indonéz, lengyel, szlovák)
tan – *úgy mint, mint például* (spanyol)
tana – *odú, üreg, lyuk* (olasz)
tandem – *tagalog*
tank – *tank* (angol, indonéz, német, szlovák)
tanya – *kérdés* (indonéz, maláj)
taps – *csapol, lékel* (angol)
tar – *fegyver, vagy pisztoly hangja* (indonéz)
tarifa – *tarifa* (spanyol, szlovák)
Tarja – női keresztnév (finn)
tarka – *reszelő* (lengyel)
tasak – *vérzéscsillapító* (indonéz)
tata – *pápa* (tagalog)
taxi – *taxi* (román)
te – *tea* (svéd)
tea – *tea* (angol)
tej – *tea* (szerb, horvát)
tejen – *csempe, burkolat* (spanyol)
tejes – *cserép* (spanyol)
teke – *garnéla* (török)
teker – *kerék, korong* (török)
tekerlek – *kerék, gumí* (török)
tél – *szám* (indonéz)
tele – *televízió* (spanyol)
telefon – *telefon* (román)
telek – *pontosan, precízen, jól* (indonéz)
teli – *teherautó* (finn)
telki – *csavar* (finn)
telt – *sátor* (dán)
téma – *téma* (indonéz)
tender – *szerkocsi, segédhajó* (szerb, horvát)
tenne – *tartott* (olasz)
tenni – *tartottam* (olasz)
tente – *sátor* (francia)
tép – *tipp* (indonéz)
tepsi – *tálca, tepsi* (török)
tér – *kátrány* (indonéz)
térés – *mag, bél* (pl. gyümölcsé) (indonéz)
terme – *kifejezés, határidő* (francia)
terror – *terror* (angol, latin, spanyol)
terrorista – *terrorista* (latin, olasz, portugál, spanyol)
test – *teszt* (angol)
teste – *próba, vizsga, teszt* (portugál)
testi – *agyag vizeskancsó* (török)
tette – *mellek* (olasz)
teve – *televízió* (svéd)
ti – *neked* (szerb, horvát, szlovák)
tibi – *neked* (latin)
tigris – *tigris* (latin)
tik – *csak* (litván)

tilts – *híd* (lett)
tini – *kádak* (olasz)
tinis – *rozsomák* (lett)
tinta – *tinta* (indonéz, spanyol)
tó – *kötél, gyapjú* (izlandi)
tok – *jóllakott, telt* (török)
toka – *csat, hajcsat, kapocs* (török)
tol – *vám* (indonéz)
told – *vám* (dán)
tolja – *aratókaszán a csapó* (szerb, horvát)
toll – *vad, őrült* (német)
tolong – *segítség, szívességet kérni* (indonéz, maláj)
tolta – *elemelt, elvitt* (olasz)
tolva – *tizenkettő* (svéd)
tombol – *enyhe ütés, csomó, gomb* (indonéz)
Tomi – *ugandai, ill. ókori görög város*
tonna – *mennydörgés* (francia)
topi – *sisak, kalap* (indonéz, maláj)
tor – *hegy, sziklás csúcs* (angol)
tor – *nyers, vad* (török)
torba – *tőzeg* (olasz)
torka – *forgatónyomaték* (indonéz)
torna – *visszatér, hazautazik* (olasz)
torta – *torta* (olasz, spanyol, szlovák)
tör – *asztalfő* diszvendégek számára (türkmén)
traktor – *traktor* (német)
tulipán – *tulipán* (spanyol, szlovák)
tulkot – *fordít* (lett)
tumor – *tumor* (angol, latin, spanyol, szlovák)
Tundra – *Tundra* (angol)
túra – *túra* (szlovák)
turbina – *turbina* (olasz, portugál, spanyol)
turbulencia – *turbulencia* (spanyol)
turha – *hasznavehetetlen* (finn)
turista – *turista* (latin, olasz, portugál, spanyol, szlovák)
turné – *turné* (indonéz, szlovák)
turnus – *turnus* (szlovák)
tús – *sípoló hang* (indonéz)
tust – *kövér* (szerb, horvát)
tutaj – *erre* (lengyel)

U

ubi – *hol, honnan, hova* (latin)
ugat – *ér, vér* (tagalog)
ugor – *angolna, pattanás* (szerb, horvát)
ultimátum – *ultimátum* (cseh, spanyol, szlovák)
un – *egy* (francia, spanyol)
und – *és* (német)
unta – *teve, dromedár* (indonéz, maláj)
untat – *atrocitás, kegyetlenség, gaztett* (német)
ura – *napóra* (szerb, horvát)

urai – *laza, nem szilárd* (indonéz)
urak – *kikötni, kibogozni, kicsomózni* (indonéz)
uras – *gyógyító, gyógyult, egészséges* (indonéz)
urat – *ideg, izom, artéria* (indonéz)
urna – *urna* (lengyel)
út – *kitart, kihál, -ból, -ből* (izlandi)
utak – *agy* (tagalog)
utas – *húr, drót, zsinór, cérna* (indonéz)

Ü

üst – *felső, felül lévő* (török)

V

vad – *határidő* (szerb, horvát)
vagina – *vagina* (indonéz, portugál, angol)
vaj – *jaj!* (szerb, horvát)
vak – *tantárgy, szakma, tudás-fajta* (indonéz)
vakar – *tegnap* (lett)
vala! – *hogyne! persze!* (szerb, horvát)
vall – *töltés, bástya* (svéd)
vám – *önnek* (szlovák)
van – *kívül* (szerb, horvát)
var – *birtokolni* (török)
vas – *váza* (indonéz)
vasal – *vazallus* (indonéz)
vasi – *gyám, gondnok* (török)
váza – *váza* (cseh, szlovák)
veder – *meglát, megpillant* (olasz)
vehemencia – *vehemencia* (spanyol, szlovák)
vej – *út, ösvény* (dán)
véna – *véna* (indonéz)
venni – *feltűnik, jön* (olasz)
vér – *visum et repertum rövidítése* (indonéz)
ver – *néz, lát, figyel* (latin, spanyol)
veranda – *veranda* (angol, spanyol, szlovák, olasz)
verdes – *zöld, zöldellő* (spanyol)
veri – *valódi* (olasz)
verme – *kukac, féreg, giliszta* (olasz)
vermek – *adni, kiérdemelni, étengedni* (török)
vers – *féreg* (francia)
verse – *lehet* (spanyol)
vert – *zöld, fűszerezetlen, díjmentes* (francia)
verte – *ott* (spanyol)
verve – *lelkesedés, lélek* (német)
vet – *tudta* (svéd)
vét – *zsír* (indonéz)
vetet – *búza* (svéd)
veti – *vétó* (olasz)
vette – *csúcs* (olasz)
vili – *gyáva* (olasz)
villa – *gyapjú* (finn)
villan – *az Aston Villa FC drukkere* (finn)
vince – *borocska* (szerb, horvát)

vipera – *vipera* (olasz)
visel – *lógott* (cseh, szlovák)
vita – *fehér* (svéd)
vitesse – *sebesség, gyorsaság* (francia)
vitt – *széles, szélesen* (svéd)
vodka – *vodka* (angol, cseh, spanyol, szlovák)
volt – *volt* (elektromosság) (indonéz)
von – *-tól, -től, -ról, -ből* (német)

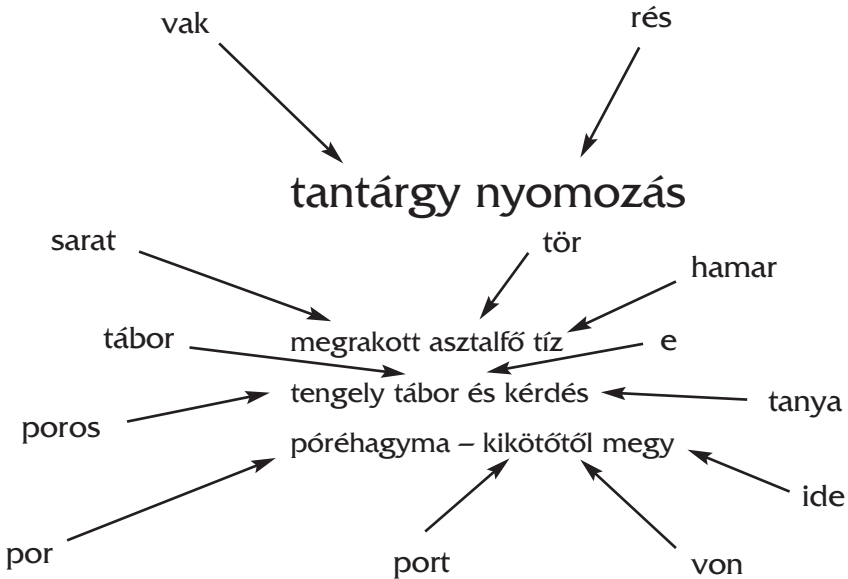
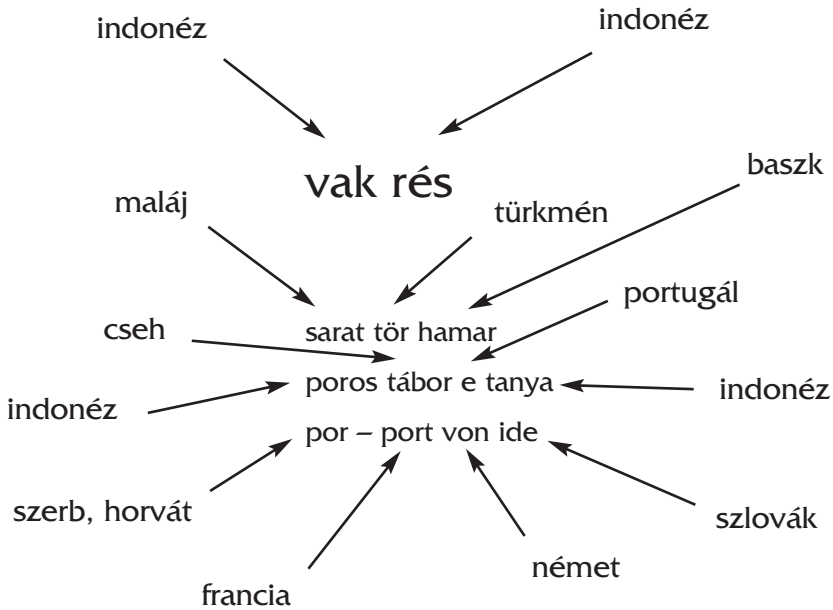
Z

zab – *fog* (lengyel)
zamat – *zamat* (szlovák)
zápor – *negatív* (cseh)
zebra – *zebra* (angol, bosnyák, cseh, lengyel, olasz, portugál, svéd, szerb, szlovák)
zombi – *zombi* (spanyol)
zóna – *zóna* (cseh, szlovák)
zug – *húzni, vonat* (német)

Fehér 1; objekt, 2014. Fotó: Bartha József

Két réteg kiterítése Szűgyi Zoltán versében

I
NAPI

Aréna kamera

Inak buta luka

Pala paprika

Nasi keretek

November

Mulya

Rak politikus

Traktor vagina

Tumor propaganda

V
DILEMMA

Figura hari

Paranoia stadion

Korona nyeri

Diagram cumi-cumi

BALOGH ALEXANDRA

Milyen az a világ, amit csak neked építenek meg?

Irodalmi hagyományok kereszteződése Neil Gaiman *Coraline* című meseregényében I.

I HEGEDŰS Norbert,
Időtlen történetek.
A narrativitás mint a
nyelvi kommunikáció
szervezőelve
Neil Gaiman
Amerikai istenek c.
regényében, Opus
2013/3., 68.

Bevezetés

Vajon jobb az a világ, amit olyannak építenek meg, amelyet szeretnél, ráadásul csak neked?

Gaiman regényének címszereplőjével, Coraline-nal egy nap különös dolog történik: az addig csupán téglafalra nyíló ajtó mögül egyszer csak eltűnnek a téglák, és feltárul előtte egy másik, természetfeletti világ. Egy olyan világ, amely otthonának másolata, de mégis különbözik tőle. Miben rejlik e világ furcsasága, és miért utasítja vissza a lány a számára létrehozott és vonzóbbnak tűnő otthont?

Neil Gaiman folyamatosan újraírja a mítoszokat és a klasszikus meséket hol direkt, hol kevésbé nyílt módon. Ezek a történetek ugyanis kiállták az idő próbáját, van bennük valami, ami korszaktól függetlenül képes megszólítani az embereket, és képes hatást kiváltani az olvasókból.¹

Coraline élénk fantáziával rendelkező, az átlagtól eltérő kislány, aki szüleivel új házba költözik. A szülők azonban több időt fordítanak a munkára, mint rá, ezért folyton unatkozik. Az unalmas napokat az új ház és környékének felfedezésével tölti. A szülői elhanyagolás és a kíváncsiság elvezeti őt a két világ közti átjáróhoz, hogy aztán beléphessen rajta és felfedezhessen egy másik világot.

A másik otthon a főhős kívánságainak megtestesülése, minden, amit az igazi otthonából hiányol, megadatik számára benne. Ebben az otthonban sokkal gondosabb szülők, ízletesebb ételek, érdekesebb játékok, szórakoztatóbb szomszédok és izgalmasabb kalandok várnak rá. Ez a világ a kislány lenyűgözésére és elcsábítására szolgál. Ha ezen a ponton Jancsi és Juliska története jut eszébe az olvasónak, nem véletlen, hiszen Gaiman előszeretettel hozza játékba a klasszikus meséket. Ám nemcsak a mesei motívumok, hanem a horror-irodalom hagyományai is megidéződnek a műben. A dolgozat gerincét azon irodalmi hagyományok feltérképezése képezi, melyek nyomdokain haladt a mű.

A másik otthon másságát a főhős már a kezdetektől fogva érzékeli, hiszen milyen anya az, akinek olyan fehér a bőre, mint a papír, és

gombszeme van? Ráadásul, ahhoz, hogy végleg maradhasson a másik világban, neki is hasonulnia kell a másik szülőkhöz. Ez azt jelenti, hogy gombszemű bábuvá kell válnia, és alkalmazkodnia kell a másik otthon szabályaihoz. Coraline előtt fokozatosan kitárul a dark fantasy sötét tónusú, gyakran erőszakos és horrorelemekkel tűzdelt világa. A regény modalitása is megváltozik, a szorongásos légkör válik uralkodóvá, a teremtmények pedig groteszk lényekké transzformálódnak át. A korábbi ismerős iszonyatot és undort vált ki a főhősből.

A kislány azonban visszautasítja ezt az idealisztikus világot, amelyet a másik anya csak neki teremtett. Ráébred, hogy ez a világ nem reális, torz renddel bír, és torz logikára épül, ezért tud kijutni belőle.

A *Coraline* reprezentatív példa a mesék jellegzetességeinek át-emelésére a fantasybe, hiszen a szerkezetet kevés változtatással megtartja, a poétikai elemeket célszerűen alkalmazza, és több forrást is használ. A szerző „mesét” alkot, csak a befogadó közönség változik meg: a felnőttekhez igazítja művét.

Neil Gaiman és a mesék

Neil Gaiman életműve igen szerteágazó: jeleskedett már horrorban, fantasyban, science fictionben, de írt képregényeket, forgatókönyvet és gyermekmeséket is. Műveiben előszeretettel olvasztja egybe a peremműfajok klisérendszeit, és hozza játékba az irodalmi klasszikusokat is. Az író művészetére már a kezdetektől jellemző a szinkretizmus, a *Sandman* képregényektől jelen van, de meghatározó elem a novelláiban is.²

A mesék, mítoszok, nagyjából egyidősek az emberiséggel, végigkísérték őket a történelem során, és valószínű, hogy az idők végezetéig velük maradnak. Az embereknek szükségük van a történetekre, mivel segítségükkel gondolkodnak, értelmeznek és kommunikálnak. Nem véletlen, hogy a kortárs irodalom számos esetben reflektál erre a jelenségre.³

Gaiman az írásaiban a régi mítoszokat és meséket eleveníti fel – ez is bizonyítja a történetek erejébe vetett hitét. A szerző egyik erőssége az olyan történet szerkezetek kimunkálása, melyekben erőteljes archetípusok kerülnek történet szerző pozícióba. Ezek az archetípusok jellegzetesen a kultúra „mélyrétegeiből” származnak. A történetek alapvető félelmekből, vágyakból, antagonizmusokból, alapkonfliktusokból, eredeti léhelyzetekből, ősjelenetekből bomlanak ki.⁴

Gaiman feltámasztja a meséket, más látószögből, más „tükren” keresztül láttatja az eseményeket és a szereplőket. Ezzel új távlatokat nyit meg a mesében, rámutatva, hogy másképpen is lehet őket olvasni. A történetek mögé szeretne látni. Az újírás által olyan szövegeket hoz létre, melyekhez a mese csak alapul, kiindulópontul szolgál, majd átrendezi annak szerkezetét, cselekményét és értékrendszerét. Tulajdonképpen egy teljesen más verziót hoz létre.⁵ Az író korpusza a már ismert hagyományokra, mítoszokra épít, de továbbgondolja, kiforgatja, új megvilágításba helyezi őket, s ezzel

2 HEGEDŰS Norbert, *Egy posztmodern panteon megteremtése*. Neil Gaiman világgépe, Opus 2015/2., 63.

3 HEGEDŰS, *Időtlen történetek*, 68.

4 MEKIS D. János, *Theomachia alkotmánykor*. Neil Gaiman mitológiz-musa és az Amerikai istenek, Prae 2011/1., 33–34.

5 DÓSA Annamária, *Bennünk élő mesék (avagy Angela Carter és Neil Gaiman „másodmesei”)*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 17–18.

6 HEGEDŰS Norbert,
*Posztmodern
Istenek, Prae*
2012/4., 10.

7 Neil GAIMAN,
*Bevezető = Tükör és
füst, Beneficium,*
Budapest, 1999, 15.

8 HEGEDŰS, *Időtlen
történetek*, 65–68.

úgy aktualizálja a jelentésüket, hogy a kortárs olvasó figyelmét nemcsak a hagyományra, de az időnek/szubjektumnak/értelmezésnek való kitettségére is ráirányítja a figyelmet.⁶

A szerző szerint a történetek olyanok, mint a tükrök, amelyek segítségével „elmagyarázzuk magunknak, hogyan működik a világ és hogyan nem”.⁷ Sokszor ír csak azért egy adott dologról, hogy kialakítsa vele kapcsolatban a véleményét, persze tudatában van annak, hogy a történetek nem mindig igazak. Ezért is hasonlítja őket a tükrökhöz, hiszen azok mellett, hogy a valóságot is visszatükrözik, az illúziókeltés fő segédeszközei is. Az igazságérték nála nem a mesélés leghangsúlyosabb eleme, sokkal jelentősebb magának a mesélésnek, a kommunikációnak a folyamata. Fontos, hogy a régi történetek ne merüljenek feledésbe, ezért kell a mítoszokat újra és újra elmesélni. Természetesen e folyamat során maguk a történetek is változásokon mennek keresztül. Az a nézőpont, amely a történeteket egyfajta organikus létezőkként fogja fel, amelyek az idő folyamán az emberi társadalommal együtt változnak – amely szerint minden kornak újra el kell mesélnie és meg kell teremtenie a saját történeteit –, leírható a posztmodern újraírás fogalmával is.

A fenti sorokban leírt koncepció visszaköszön Gaiman műveiben: számos elbeszélésében régi történeteket elevenít fel, aktualizálja azok jelentését, olykor teljesen újraírva őket. A *Hó, tükör, almák* c. novellája a *Hófehérke és a hét törpe* című Grimm-mesét mondja el a mostoha-királynő szemszögéből, míg Hófehérkét szörnyetegként ábrázolja, aki rettegésben tartja a környezetét. A cselekmény alapvetően nem változik, de sokkal sötétebb és rémisztőbb lesz. A gyermekeknek szóló mesét a horror felől értelmezi újra, így a novella nemcsak a klasszikus történetet, hanem a horrort is intertextusként kezeli. A novella olyan kérdéseket tesz fel, mint: miféle herceg az, aki rátalál egy üvegkoporsóba fektetett lány halott testére, aztán bejelenti, hogy szerelmes, és visszaviszi a tetemet a kastélyba?; miféle lánynak van olyan fehér bőre, mint a hó, olyan fekete haja, mint a szén, olyan vörös ajkai, mint a vér?; miért tud oly hosszú ideig feküdni, mint a halott? A kötet, ahol e mese átirata megjelent, a *Tükör és füst* címet viseli. Az elbeszélés annak köszönheti az erejét, hogy – bár a szerző az újraírás során műfajközi diskurzusba helyezte, és a horror felől aktualizálta a művet – a sorok között mégis felismerhető az eredeti mese. Az újraírás szembemegy az olvasói elvárásokkal, és szándékosan játssza ki a műfaji kliséket, de eközben az olvasó előtt megidéződik a klasszikus történet is. (Hiszen a meghökkentés, a normától való eltérés feltételez egy eredetit – ez lenne a *Hófehérke és a hét törpe* klasszikus meséje.)⁸

A mesék hasonló interpretálásával találkozhat az olvasó a *Coraline* esetében is. A mű olyan rémmeseregény, mely többek közt a Grimmek, Andersen és a tündérmesék nyomdokain készült. A carrolli hagyományokat is megidéző történet egy kislány küzdelmét meséli el, ahogy szüleiért és más, korábban át- és elcsábított gyermekek lelkiért harcol az egyre pókszerűbbé és ármányosabbá váló másik

anyukával szemben. A kötetajánló blurbökben Terry Pratchett nem hiába „a legjobb tündérmesék finom rettegése”-re utal, Philip Pullman pedig „csodálatosan furcsa és ijesztő” könyvnek tartja. A dark fantasy és a mesék elemeit sajátos gaimani groteszkkal vegyítő alkotásból animációs film is készült, melyet a magyar filmszínházak *Coraline és a titkos ajtó* címmel mutattak be.⁹

A valós világ

Coraline egy kisiskolás lány – akinek a neve, a ’korall és a határ-, szegegy-, körvonal’ jelentésű szavakat is magában rejt –, szüleivel a tanévet megelőző hetekben egy régi házba költözik.¹⁰ Az olvasó már a kötet elején a gótikus regények és a horrorrtörténetek tipikus helyszínének egyikével szembesül: „Vénséges vén ház volt: a tető alatt padlás, a föld alatt pince, az óriás agg fák alatt gazos udvar. Az egész ház nem volt Coraline családjáé, ahhoz túlon túl nagy volt. Mások is laktak az öreg épületben.”¹¹

A főhős szülei idejük nagy részét a munkának szentelik, és lányukat ebből kifolyólag elhanyagolják. A szülői karakterek háttérbe szorulnak, passzivitásuk viszont szabadidőt biztosít a lány számára. Coraline nem egy hétköznapi főhős: kiemelkedő személyiségjegye a kíváncsiság, arról álmodozik, hogy egyszer felfedező lesz. A körülötte lévő világ részletes megfigyelése tölti ki az egyébként unalmas napjait. Már a beköltözést követő második nap felderítő útra indul. Útjai során nem vakmerő, a veszélyes helyek elkerülése is az óvatosságáról tesznek tanúbizonyságot: „[...] külön felhívták Coraline figyelmét arra, milyen veszélyes a kút, és a lelkére kötötték, hogy nagy ívben kerülje el. Így aztán Coraline elindult megkeresni a kutat, hogy tudja, hol is van, és aztán nagy ívben el tudja kerülni.”¹² Az újonnan vásárolt lakásban azonban unatkozik, játéka is unalmasak számára, és a televíziós műsorok sem kötik le a figyelmét. A szomszédok sem biztosítanak szórakozásra való lehetőséget számára. A Coraline-ék lakása felett lakó Bobo úr – aki egy egércirkusz igazgatójának vallja magát –, arról panaszkodik, hogy az egerek nem hajlandóak együttműködni vele. A lány nem hiszi el, hogy létezik az egércirkusz, úgy véli, az öregember csak kitalálta. Az alsó szinten lakó Forcible és Spink kisasszonyok pedig folyton a színészettről fecsegnek, és végeérhetetlen vitákba bonyolódnak. Coraline úgy érzi, nem vesznek róla tudomást. Mellesleg a lakók helytelenül használják a nevét, ami a lány meg nem értettségét egyre inkább felerősíti. A szomszédok ugyanakkor fontos szereplők, mivel előrevetítik a gonosz hatalmat, melyekkel később meg kell küzdenie a főhősnőnek, és magukon hordozzák az első misztikum jeleit is. Az idős hölgyek a regény elején tealevelekből megjósolják, hogy veszélyben forog a lány élete, ezért egy közepén lyukas követ ajándékoznak számára, hogy távol tartsák a gonosztól, és hasznos tanácsokkal látják el őt, Bobo úr egerei pedig üzenetet küldenek számára, amely így hangzik: „Ne menj át az ajtón.”¹³

9 RÁCZ, I. Péter, *Ajtók, átjárók*, Prae 2012/4., 13–15.

10 *Uo.*, 14.

11 Neil GAIMAN, *Coraline*, ford. PÉK Zoltán, Agave Könyvek, Budapest, 2009, 11.

12 *Uo.*, 13.

13 *Uo.*, 23.

TEMPORARY H
INSTALLATION GUIDE

A (20 pcs.) / B (dim 9 pcs.) / C (1 pc.)

Dear customer,

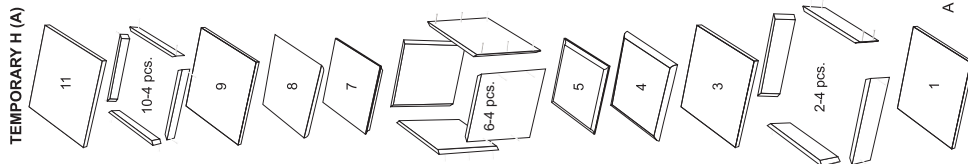
This is a step-by-step guide for the appropriate installation of the elements H (temporary A- pedestal, B- ladder, C—the letter H). 1 person and a screwdriver are necessary for the installation.

A- Pedestal

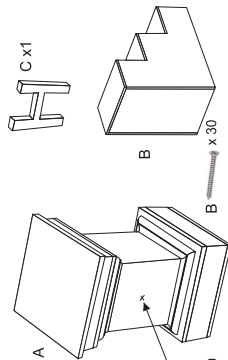
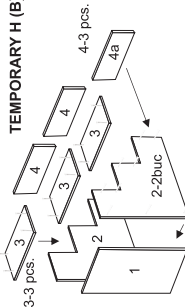
1. Place element 1 on the floor wherever you want to assemble the pedestal.
2. According to the drawing, screw the four pcs of element 2.
3. On top of element 2, place elements 3, 4, 5 in this order, one on top of the other.
4. According to the drawing, screw the four pcs of element 6 together and place element 6 on top of element 5.
5. Place elements 7, 8, 9 in this order, one on top of the other, over element 6.
6. According to the drawing, screw the four pcs of element 10 together and place element 10 on top of element 9.
7. Place element 11 on top of element 10; the pedestal is ready.
8. Fix element C (the letter H made of polystyren) with double-sided tape on the spot marked with x on the pedestal.

B- Ladder

1. Screw the two elements 2 to element 1 so that elements 4 are attached too.
2. Screw elements 3 (3 pcs) to the ladder.
3. Place the ladder beside the pedestal so that you can climb on it.

TEMPORARY H (B)

József Bartha / Temporary H,
IE Projekt 2 / Installation / 2016

The IKEA effect is a cognitive bias in which consumers place a disproportionately high value on products they partially created.¹
The name derives from the Swedish furniture manufacturing giant, IKEA.
The installation entitled *Temporary H* uses this effect. It is part of the IE Project, which reinterprets statues that besides their sculpture existence and aesthetic quality, instead of expressly rendering an artistic experience and meaning, exist as constructs which are closely linked to some religious, historical or political thought. This is the second installation of the IE (Ikea Effect) Project. The first was the installation entitled *VJH-Furui* exhibited at MAGMA Contemporary Art Space in the *100 Goddesses of Memory* exhibition.

¹Norton, Michael J., Mochon, Danah, Ariely, Dan (2012), "The IKEA effect: When labor leads to love", *JPSP: Journal of Consumer Psychology*, 22 (3) 453-460. doi:10.1016/j.jcps.2011.08.002

H Temporary – H Ideiglenesen / IE Projekt 2, installáció, 2016

14 Uo., 17.

15 Uo., 14.

16 Uo., 24.

17 VARRÓ A., *A kéreg alatt*, Filmvilág [online]. 2009, március. [2016. február 13.] = <http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=9691>

A szülői elhanyagolás nyilvánvalóvá válik a szülő-gyermek interakció során is. A gyermekük elvárásait teljesíteni képtelen szülők viselkedése a lány számára egyre bosszantóbbá válik. Coraline nem szereti, ha szülei receptek alapján főznek, ennek ellenére az édesapja mégis figyelmen kívül hagyja a lány kérését: „Coraline apja abbahagyta a munkát, és vacsorát készített. – Apu fintorgott Coraline –, megint receptből főzöl. Coraline sóhajtott. Aztán a hűtőből mikros rósejbnit és mikros minipizzát vett elő. – Tudod, hogy nem szeretem a recepteket – torkollta le édesapját [...].”¹⁴ A következő idézet édesanyja nemtörődőséget példázza: „– Nekem mindegy, mit csinálsz – mondta neki az édesanyja –, csak ne csinálj rumlit.”¹⁵ Édesapja pedig a munkára hivatkozva, a szomszédokhoz irányítja a lányt: „– Unatkozom – nyafogott Coraline. – Tanulj meg szteppelni – javasolta édesapja, hátra sem fordulva. – Coraline csak a fejét rázta. – Miért nem játszol velem? – Nem érek rá. – Hozzátette: – Dolgom van. – Még most sem fordult meg. – Miért nem abajgatod Spink kisasszonyt és Forcible kisasszonyt?”¹⁶ Az apa még a testbeszédén keresztül is azt sugallja, hogy nem ér rá foglalkozni a lányával. A nonverbális kommunikáció jelei is azt mutatják, hogy a szülők hátat fordítanak a lányuknak. A szülők viselkedése a bizonytalanság, az elválasztottság és a magányosság érzetét keltik a főhősben. A negatív tapasztalatok ugyanakkor kulcsfontosságúak, hiszen elvezetik őt a másik világhoz és annak megkérdőjelezéséhez. A regény tétje az én önmagára találása, és az énhöz vezető út körbejárása. Bár a probléma fő forrása a szülői elhanyagolás, ugyanakkor az események hajtóereje is. Az unalom és a kíváncsiság lehetővé teszik a főhős számára, hogy felfedezzen egy másik világot.

A másik világban tett utazás után azonban megváltozik a főhős és a szülei közti kapcsolat. Coraline-nal közli az édesanyja, hogy az egész házat tűvé tették érte, édesapja mosolyogva köszönti, jöttére kikapcsolja a számítógépet, és vacsorára pedig saját készítésű pizzával várja őt. A vénember csodálattal és tisztelettel vegyes hangon ejti ki immár az igazi nevét, az egerei pedig azt üzenik neki, hogy ő a megmentőjük.

A másik világ

A másik világba egy ajtón keresztül vezet az út. Ez az átjáró a társalgószobában található, melyet Coraline a beköltözésük utáni napokban fedez fel. A másik otthon valójában az igazi otthon eltorzult mása. Ebben a világban olyan tárgyakkal és alakokkal kerül szembe, melyeket a reális világból is ismer, de ezek csupán az ismerőség érzetét viselik magukon. A titkos ajtó mögötti világ a főhős kíváncsiságainak megtestesülése: ebben a világban szerető és gondos szülők, érdekes szomszédok, ízletes ételek és mozgó játékok fogadják őt. A lány számára szinte a tökéletesség manifesztációja. A valódi otthon káosza helyett sokkal inkább megbízhatóbb rendet és állandóságot kínál hősének. Coraline olyan univerzális stabilitásba csöppen, amely azután fokozatosan elsorvad, és saját papírvékony másolatává válik.¹⁷

A másik világ a valós világ utánzata, melyben a másik anya egy eltorzult és parodisztikus anyai és teremtő szerepet játszik. Ez a „csodavilág” a valóság inverz képe. A másik anya konstrukciója csupán befejezetlen változata a reálisénak, melynek fő célja az ártatlan gyermekek átcsábítása, majd csapdába ejtése. A másik otthont a boszorkány Coraline lenyűgözése céljából hozta létre, ezért a tárgyakat és a szereplőket tökéletessé gyúrta. A tökély azonban illúzió, az ideálisnak hitt személyek és tárgyak a történet során elveszítik „eredeti” alakjukat és formájukat. Az ideák tehát torzképekben tükröződnek. A képmás és az eredeti oppozíciója kapcsán felmerül a kérdés, hogy a megkettőzés aktusával leértékelődik-e, hamissá, visszfényvé válik-e a másolat? A képmás az eredetihez képest „látványszerű megjelenés”, nem a valóság, hanem csak a valóságnak adja ki magát. A másolat – bár úgy tűnhet, formában ugyanaz, mint a valóság – mégsem ugyanaz, hiszen nem nevezhető általános értelemben realitásnak. Noha a mesterséges „paradicsom” mint másolat, mesterségeségénél fogva nem helyettesítheti totálisan a reálisan érzékelhető világot, nem biztos, hogy ezzel együtt le is értékelődik.

A regényben elhangzik, hogy a másik anya nem tud teremteni, csak átalakítani és kifordítani, de vajon a torzítás által nem hoz-e létre valami újat? Az átalakítása újrateremtésként is felfogható, egy új alkotás létrehozásaként, mely az eredeti mintát helyettesíti. „Másik anyád egész világokat épít neked, amiket felfedezhetsz, aztán ha végeztél, esténként lerombolja. Minden nap egyre jobb és egyre fényesebb lesz, mint az előző. Emlékszel a játékdobozra? Mennyivel jobb az a világ, amit olyannak építenek meg, ráadásul csak neked?”¹⁸ A rombolással egy új világot teremt, mely egész más funkcióval bír, mint az eredeti, és eltérő hatásokat vált ki a főhősből.

A mimézisre épülő művészetet Platón nem sokra becsülte. A természeti létezőket és dolgokat az örökkévaló, absztrakt létezők, az ideák „utánzatainak” tekintette. Így a természeti létezőket és az ember alkotta tárgyakat utánzó művészet az „utánzás utánzása”, amely megítélése szerint szellemi értelemben a természetnél is alacsonyabb fokon, a valódi létezésből, tehát az ideák világától számítva a harmadik fokon áll. Arisztotelész a művészet legkülönbözőbb fajtáit szintén mimézisnek tekintette. Nála azonban – szemben Platónnal – az utánzás nem kap negatív értékhangsúlyt, mivel a dolgok és létezők általános vonásait képes megragadni. A művész a maga módján (a képzelőereje segítségével) „utánozza”, nem pedig másolja a valóságot. Ez nem elhanyagolható különbség, hiszen ezzel rámutat arra, hogy valami vagy valaki megterhelő, tolakodó, aránytalan voltának utánzásával, kifigurázásával lehet leginkább hatást kelteni.

Coraline elsőként a másik anyával – az igazi anya pontatlan másolatával – találkozik, aki közli vele, hogy kész az ebéd. Az ebéd után kezdődik csak igazán a móka. Az igazi szülőkkel ellentétben a másik szülők készen állnak Coraline óhajainak teljesítésére, sőt sokkal izgalmasabb tevékenységeket ajánlanak figyelmébe unaloműzés gyanánt: játszhat a felső szinten lakó patkányokkal, meglátogathatja Miss

19 Uo., 17.

20 Uo., 47.

21 VARGAS, J. R. S., *A Girl in the Dark with Monsters. The Convergence of Gothic Elements and Children's Literature in Neil Gaiman's Coraline = Revista de Lenguas Modernas* [online]. 2014/21, 86–88.

22 GAIMAN, I. m., 32.

23 Uo., 32–39.

24 Uo., 48.

25 Uo., 76.

Spink és Miss Forcible kutyaszínházát, vagy felfedezheti a ház környékét. A másik szülők törődnek vele, és Coraline felderítő útjai iránt is érdeklődnek: „Másik szülei a konyhaajtóban álltak, ahogy közeledett a folyósón. Egyforma mosoly ült az arcukon, és lassan integettek neki – Érezd jól magad odakint. [...] A bejárati ajtóhoz érve Coraline visszafordult. Még mindig őt nézték, integettek és mosolyogtak.”¹⁹ A lány miután „hazatér” a felderítő útjáról, valóban megbizonyosodik a másik szülők odafigyelése felől: „Másik szülei a kertben várták. Ott álltak egymás mellett és mosolyogtak. – Jól érezted magad? – érdeklődött másik anyja.”²⁰

A másik szülők gondoskodása felülírja az igazi szülők viselkedését, akik túl elfoglaltak ahhoz, hogy észrevegyék lányukat és kívánságait, és akiknek egyetlen vágya, hogy a lány ne zavarja őket. A másik szülők Coraline „hazatérése” iránt tanúsított érdeklődése szeretetet és együttérzést sugall a lány felé. A másik otthon idealisztikus világgé funkcionál, amely tartalmazza mindazt, amit Coraline a realitásból hiányol. Ebben a világban az új Spink kisasszony és az új Forcible kisasszony izgalmas színpadi produkciójának lehet tanúja, a másik szobájában a színek sokkal érdekesebbek, a játékok pedig felélednek jöttére. A lakók ráadásul az igazi nevéen szólítják őt, és azon munkálkodnak, hogy minél jobban lenyűgözzék őt. A másik anya mesterkedése kezdetben sikeresnek bizonyul, egy olyan otthont tár a főhős elé, amely számára az ideális otthon megtestesítője.²¹

A másik világra a hasonlóság mellett a másság jellemző. A másik lakás kimagaslóan hasonlít az igazi lakásra, a lány mégis furcsának találja azt: „A képet vizsgálta a falon: nem, mégsem teljesen ugyanaz. A náluk lógó képen egy régimódi ruhát viselő fiú buborékokat néz. Ennek a fiúnak az arca viszont mást mutatott, úgy nézte a buborékokat, mintha valami nagyon-nagyon csúnya fondorlatot tervezne ellenük. És volt valami különös a szemében is.”²², „A MÁSIK HÁZ KÍVÜLRŐL a megtévesztésig hasonlított az otthonira, vagyis a megtévesztés előtti [...]”²³

A másik anya szinte a megtévesztésig hasonlít az igazi anyára, csak éppen a bőre fehérebb, magasabb, soványabb, az ujjai állandóan mozognak, és gombszeme van. Annak ellenére, hogy mindenáron a „szeretetét” igyekszik kimutatni, gonosz tetteket hajt végre: a tükör mögé zárja a kislányt, megvonja tőle a szabadságát, elrabolja a szüleit, és arra kényszeríti őt, hogy maradjon a másik otthonban. A másik anya „szeretete” nem valós, hanem feltételekhez kötött: „Ha maradni akarsz – vette át a szót másik apja –, csak egy apróságot kell tennünk, és itt maradhatsz örökkön-örökké.”²⁴, „Azzal kivonszolta Coraline-t a folyósóra, és a tükör felé rángatta. – Majd kijöhetsz, ha tudsz viselkedni – mondta a másik anyja. – És ha tudsz szerető lánya lenni anyukádnak.”²⁵

A másik apa az anyával szemben gyenge akaratúnak, elnyomottnak bizonyul, akinek nincs hatalma az események irányítása felett. Nem beszélhet a lánnyal, ha az anya nem tartózkodik a közelben, de a tiltás ellenére mégis megoszt vele néhány titkot. Így tudja meg

Coraline, hogy a másik szülőknek nincs saját kulcsuk a lakáshoz. A másik apa tulajdonképpen nem egyéb, mint az anya által létrehozott képződmények egyike: „Fehér volt, hatalmas és duzzadt. Szörnyűséges, de egyben szárnalmas is, Coraline azon hüledezett, hogyan hihette valaha is, hogy ez a lárvaság hasonlít édesapjára. Bőre ragadós volt, akár a meleg kelt tészta. Te is csak egy dolog vagy, amit megcsinált, aztán eldobott.”²⁶

A főhős a másik otthonban való tartózkodása során rájön, hogy másik szüleit sosem tudná megszeretni, és ez a világ, noha csábító, nem az, amire vágyik. Ez a világ olyan színjáték, melyben a másik anya alakítja a főszerepet.

Átjárók

A regény az „átjáró” típusú fantasztikus történetek közé sorolható. A másik univerzumba vezető bejárat a természetfölötti tudáshoz vezet, az átlépés beavatás is. Ez az aktus a Blake-től a *Harry Potterig* ívelő irodalmi folyamatban nemcsak a művek hőseire terjed ki, de szimbolikusan az olvasókra is. A „felfedezés” és az utazás tevékenysége történetileg olyannyira összekapcsolódik egymással, hogy e szemantikai kötés azokban az esetekben is fennáll, ahol valójában nincsen szó helyváltoztatásról. A világok nem a reálisként ábrázolt térben különülnek el egymástól, hanem két terrénium („valós” és „természetfölötti”) titkon áthatja egymást, ezt azonban csak a beavatottak vehetik észre.²⁷ A beavatás által a főhős olyan úton megy keresztül, amely túlmutat a hétköznapi tapasztaláson. Ezáltal megláthatja az események mögött működő szellemi okokat és célokat. Ha ezt megtapasztalja, minőségileg is megváltozik az élete, képes lesz más szempontok szerint élni és cselekedni.

Az „átjárós” fantasztikus történetekben a hétköznapi világot a parallel világtól egy varázslatos kapu választja el. Az átjáró többek között lehet folyosó, ajtó, tükör, alagút vagy szekrény. Az *Óz, a nagy varázslóban* a tornádó, az *Alice*-sorozatban a nyúl ürege és a tükör, a *Narnia*-könyvekben a ruhásszekrény, a *Harry Potter*-sorozatban a King’s Cross pályaudvar fala, a *Végtelen történet*ben pedig Barnabás könyve képezi a portálokat.²⁸

Az új lakásban a tizenégy ajtó közül tizenhárom simán nyílik és csukódik, csak egy nem: a társalgószoba végében található nagy barna faajtó. Coraline biztos benne, hogy az ajtó valahová vezet, ezért édesanyjával kinyitítja azt, de kiderül, hogy az ajtó csupán egy téglafalra nyílik. Édesanyjától megtudja, hogy régen az ajtó vezetett valahová, de amikor lakásokra osztották a házat, befalazták, és most a túloldalán egy üres lakás található. Egy nap, miután egyedül marad a lakásban, kíváncsiságból újra kinyitja az ajtót, ám ezúttal egy sötét folyosóra nyílik, amely a másik otthonba vezet. A lány meg van győződve róla, hogy ezzel olyat tett, ami tiltott volt számára. Ez a motívum a Grimm-meséket – ezen belül Piroskát, aki az anyai tiltás ellenére is szóba állt egy idegennel – juttathatja az olvasó eszébe.

26 Uo., 102–103.

27 MEKIS, D., *I. m.*, 34–35.

28 GALUSKA, L. P., *A fantasztikus irodalom tipológiájáról és műfajelméleteiből = Gradus* [online]. 2015, vol 2., no 1., 35.

29 GAIMAN, I. m.,
27.

30 Uo., 11.

31 RÁCZ I., I. m., 13.

Mindkét szereplőt tetteik sodorják bajba, melyért viselniük kell a következményeket.

A fantasztikus regények főszereplőire jellemző, hogy kapcsolatba tudnak lépni a reálison túli dolgokkal és lényekkel. Coraline miután átlép az ajtón és átsétál a folyosón, megnyílik előtte a másik világ, míg a szülei csak téglafalat látnak az ajtó mögött. A másik anya viszont képes betörni a valós világba – „kémeiket” (patkányokat) küld oda, elrabolja a főhős szüleit, jobb keze pedig követi a lányt az otthonába, hogy megszerezze a kulcsot, tehát a természetfeletti világ is kapcsolatba tud lépni vele.

Megemlíthető egy másik szereplő is, aki hasonlóan Coraline-hoz, átjár a valós és a természetfeletti világ között. Ez a szereplő a név nélküli macska, aki végigkíséri a főhóst a kalandja során, akárcsak Dorkát Totó az *Óz, a nagy varázsló* című meseregényben. Az állat átjárója egy kis ligetben, a fák között található. Ezekről az átjárókról a gonosz nem tud, így a macska szabadon járhat a két világ között.

Az átjáró típusú történetek gyermekszereplői általában olyan dolgok után vágyakoznak, melyet a környezetük nem tud megadni számukra. Alice, aki már elunta, hogy tétlenül üldögéljen néneje mellett az árokparton, vagy Dorka, aki nem lát egyebet, csak a hatalmas lapály egyhangúságát – Coraline is unatkozik, és egy sokkal izgalmasabb élet után vágyik: „A ködben kísértetvilág derengett. Veszélyben?, merengett Coraline. Izgalmasnak hangzott. És egyáltalán nem hangzott rossz dolognak.”²⁹

A regény nyitómondata – „CORALINE NEM SOKKAL AZUTÁN FEDEZTE FEL AZ AJTÓT, hogy beköltöztek a házba”³⁰ – kiemeli az otthon és az ajtó fontosságát, és jelzi, hogy a kaland a házon belül, nem kívül veszi kezdetét. A biztonságot nyújtó otthon azonban a veszély és a gonosz megjelenésének a helye. Már maga a vén, roskatag ház és annak környéke (a gazos udvar, az elvadult rét, a veszélyes kút, és a gyakran ködben úszó táj) baljóslatú jelek, de mindezt még tetőzik a társalgószobában és a folyosón megjelenő fekete árnyak. A főhős az igazi otthonában unatkozik, de ennek köszönhetően fedezi fel a másik univerzumot, tehát az otthon kettős jegyeket visel magán: biztonságos, de egyúttal a veszély forrása is, és a horrorisztikus események kibontakozásának ad teret.

Az ajtók, átjárók a szerző életművének szerves részei. A *Sosehol* című regényének főhőse teljesen egyszerű életet él, míg egyszer csak ki nem vágódik egy ajtó, azaz egy Ajtó nevű kisasszony, és az élete teljesen megváltozik. Mayhew a Lenti Londonba, „a csatornák, a mágia és a sötétség világába” kerül, ahol Lady Ajtó kísérőjéül szegődik, aki bosszút kiáltva keresi családjá gyilkosát. Az alászállás szimbolikus aktausa az Ajtó nevet viselő alvilági nemes kisasszony képességéhez kötődik, aki képes a tér-idő falain nyílást ütni, amolyan féregjáratot, ami által szinte korlátlanul mászkál fent és lent között. A szerzői utószó szerint a művet az *Alice Csodaországban*, a *Narnia*-könyvek és az *Óz, a nagy varázsló* inspirálta, amelyek – így vagy úgy – meg is idéződnek a regény narratív struktúrájában, alakjaiban vagy jeleneteiben.³¹

Az ajtó tehát a két világ közti portál, mely lehetővé teszi, hogy a főhős átkeljen a másik világba. Az átmenetet jelképezi, összeköt, de el is választja a két világot egymástól. A kulcs pedig, mint a nyitás és a zárás eszköze, a tudást és a beavatást szimbolizálja. Coraline az ajtó kinyitásával a tudás és a tapasztalás útjára lép.

A mese a csodák világában tett utazás végén a gyermeket megnyugtató módon visszavezeti a valóságba. A történet végén a hős visszatér a boldog, de csodák nélküli valóságba, jobban és sikeresebben szembe tud nézni az élettel.³² Coraline rájön, hogy már nincs az iskolában semmi, amitől félnie kellene.

A tükör és az identitás(keresés)

A tükrök kulcsfontosságú szerepet játszanak a főhős személyiségfejlődésében. A tükröződéssel és a tükörrel való „érintkezés” a főhős identitásformálódásával szembesíti az olvasót. Az önmegismeréshez szükséges tehát egy közvetítő, amelynek funkciója a reprezentáció, a *Coraline*-ban ezt a közvetítő szerepet tölti be a tükör.

A legelső tükröződés a lány nevének felcserélésében érhető tetten: a szomszédok Coraline-t tévedésből Caroline-nak nevezik. A neveknek identitásjelölő szerepük van, az azonosítást szolgálják, és egy személy önazonosság-tudatában is fontos szerepet játszanak. A név nemcsak az „én” azonosításában, hanem a személyiség változásában, az egyén identitásépítésében is részt vesz. A nevek használatával, módosításával és új nevek adásával az individuum kijelöli, pontosítja a helyét a világban.³³ A lány igazi neve csak azután hangzik el, miután legyőzte a boszorkányt. Ez azt sugallja, hogy a főhős új tudásra és tapasztalatra tett szert útja során, sikerült kialakítania valamiféle öntudatot és önértékelést. A történet végére megszerzi magának az igazi identitást, de ehhez előbb le kell győznie a gonosz boszorkányt.

A név problematikája végighúzódik a mű egészén. Az „én” feloszlását képviselik a halott gyermekek és a macska. Az örömtől, a lélektől és a szívtől megfosztott szellemlények neve és neme is meghatározhatatlan, mint ahogy a lány velük folytatott párbeszédéből kiderül³⁴: „Nevek, nevek, nevek – mondta egy másik hang, nagyon távoli és nagyon elveszett. – Először a nevek foszlanak el, miután elmúlik a lélegzet és a szív dobogása.” , „– Lány vagy? Vagy fiú? – Amikor kicsi voltam, szoknyát viseltem és a hajam hosszú és hullámos volt. – De most, hogy kérdezed, úgy emlékszem, egy nap elvettek a szoknyákat, nadrágot adtak rám, és levágták a hajam. – Szóval talán fiú. – Azt hiszem valaha fiú voltam.”³⁵ A dialógusból kifejeződik a személyiség és az egzisztencia bizonytalansága. A név nélkülség kétségbe vonja a létezését, számukra a név a létezés bizonyosságának feltétele. Nincs valódi identitásuk, mivel a boszorkány „elfogyasztotta” őket. A gyermekek üressége és az én-nélkülség személytelenítést jelez, de mihelyt a „lelkük” visszakerül hozzájuk, az identitásuk tisztázódik. A macska ellenben azt hangoztatja, hogy neki nincs szüksége névre, és nem is tartozik senkihez. Akkor beszél, amikor akar,

32 Bruno BETTELHEIM, *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*, ford. KÚNOS László, Corvina Kiadó, Budapest, 1985, 65.

33 HOFFMAN I., *Név és identitás*, Magyar Nyelvjárás [online], 2010, XLVIII. 53–54.

34 BUCKLEY, Ch., *Neil Gaiman's 'new mother' 1882-2002: How Coraline 'translates' victorian fantasy = Peer English*, University of Leicester, 42.

35 GAIMAN, I. m., 79–80.

36 Lewis CARROLL,
Alice
Tükörországban,
ford. RÉVBÍRÓ Tamás,
Móra Kiadó,
Budapest, 1980, 4–
5.

azt csinál, amit akar és senki sem birtokolhatja. A macska attitűdje öntörvényűségre vall.

A másik világ eredendően tükörként funkcionál: a realitás tükörképe. Az igazi világból származó tárgyaknak, szereplőknek (kivéve a fekete macskának és Coraline-nak) mind-mind megtalálható a(z) (eltorzult)tükörmása ebben a világban.

A macska segítségével Coraline rájön, hogy a boszorkány a szüleit a folyosó végén található tükör mögé zárta. A tükörből megpillantja szülei tükörképét, azonban nem hallja azok szavait. Mielőtt a szülők képmásai eltűnnének, az édesanyjának sikerül üzenetet hagynia a tükrön – „STÍGES” –, melyből a lány kikövetkezteti, hogy a másik anya átlopta őket a természetfeletti világba. A másik anya tükre azonban hamis képet mutat róluk: a kislány látja őket, ahogy éppen egy nyaralásról térnek haza, örülnek, hogy a lány többé már nincs terhükre, és bizonygatják, hogy a másik anya jobban viseli majd gondját. A szülőkről mutatott hamis kép a boszorkány cselszövésének részét képezi.

A másik anya korábbi áldozatai is a tükör mögé kerültek, miután elvette az életüket. Coraline-t büntetésből szintén a tükör mögé zárja. A tér, ahova kerül, akkora, mint egy seprűs szekrény: elég magas, hogy álljon benne, de nem elég széles és mély, hogy le tudjon feküdni benne. Ekkor találkozik a három szellemgyermekkel, akikről megtudja, hogy mire képes a boszorkány. A sápadt alakok menekülésre biztatják őt, ám a lány nem riad vissza, sőt megígéri, hogy visszaserzi a lelküket a boszorkánytól. Érdekes, hogy nemcsak a mágikus ajtó nyílik kulccsal, hanem a tükör is, míg az előbbi egy vénséges fekete kulccsal, az utóbbi egy kis ezüstkulccsal. A tükör tehát a gonosz eszköze, amely felett hatalmat tud gyakorolni. A másik anya cselszövése azonban nem sikerül, ugyanis Coraline nem hisz a szüleiről mutatott fals képnek, és végül megmenti a szüleit és a gyermekek lelkét is.

A tükör rendelkezik azzal a metaforikus képességgel, hogy tükrözi az ember jellemét, megmutatja/elárulja/leleplezi a különböző szellemlényeket, és az igazság eszközeként az irreális és utópikus térbe is segít betekinteni. Átlépés történhet egyik térből a másikba, belsőből a külsőbe, tudatból az álmvilágba. Alice például csak azért tud „a tükör mögé” jutni, mert az először fátyollá, aztán párává válik. „Valahogy át lehet jutni a Tükörházba. [...] Mondjuk, hogy az üveg olyan puha lett, mint a selyempapír, és át tudunk menni rajta. Nahát, már kezd is fátyolosodni, komolyan mondom! Egész könnyű lesz átjutni... Azzal már fönn is volt a kandalló párkányán, bár azt nem tudta volna megmondani, hogyan került oda. És csakugyan – a tükör mintha szétfoslott volna, mint valami ezüstösen csillogó pára. A következő pillanatban Alice már át is jutott rajta, és puhán leugrott a kandallópárkányról, egyenest a tükörszobába.”³⁶

Bram Stoker *Drakula* c. regényében arról lehet felismerni a vámpírt, hogy nincs tükörképe. Az igazi vámpír nem látszik a tükörben, mivel nincs lelke, akárcsak az *Inkubus* figurája, amely árnyék nélküli szörnyű érzéki csalódás. Hans Heinz Ewers *A prágai diák* c. filmjében

a diák tükörképe nélkül kénytelen élni, miután az ördög megveszi és elviszi azt. Tulajdonképpen „az identitás szürkezónájában él”. Coraline nagy meglepetésére a másik anya sem látszik a tükörben.

A tükröződés a főhős személyiségváltozásának metaforája is egyben. A másik világban való tartózkodása, és az ott élő szereplőkkel való viszonya hozzájárul a jellemfejlődéséhez. Miután megtudja, hogy a boszorka elrabolta a szüleit, és lelepleződik annak gonosz volta, nem futamodik meg, ellenkezőleg: elhatározza, hogy megmenti őket. A történet során, ahogy a fenyegetettség közelebb kerül hozzá, egyre bátrabbá válik. A tükörből is egy sokkal bátrabb lány tekint vissza rá: „Coraline nézte a lányt a tükörben, és a lány a tükörben visszanézett rá. Bátor leszek, gondolta Coraline. Nem is, bátor vagyok, az bizony.”³⁷ Ebben az esetben a tükör a reflexió szimbóluma, a lány a tükörben látott imágójával azonosul.

A tükör nem csupán egy szimbolikus világ jelképe, hanem maga a másik világ. A kérdés azonban a következő: a tükrözött világ vajon megfelel az eredetinek? Gaiman művében a tükrözött világ pusztán egy befejezetlen másolata az eredetinek. A másik anya csak a házat, a kertet és az udvart hozta létre, a többi részletet már nem dolgozta ki: „Itt azonban a fák tovább folytatódtak, s minél távolabb ment, annál elnagyoltabbak és valahogy kevésbé faszerűek lettek. Egykettőre vázlatokká apadtak, skiccelt fákká: lent szürkésbarna törzs, fent zöldes folt, amely akár lombkorona is lehetett. Coraline úgy gondolta, másik anyját biztos nem érdeklik a fák, vagy csak azért nem vesződött vele, hogy rendesen megcsinálja őket, mert nem gondolta, hogy bárki is eljön ilyen messzire a háztól.”³⁸ „Ez csak a széle, a helynek az a része, amit lusta volt rendesen megcsinálni.”³⁹ Mi több, ez a világ mindössze egy durva szénrajz egy szürke papíron.

A család és az otthon rendszerint a gyermekirodalom központi témái. A mesében a hősök kítaszítása otthonukból azt jelképezik, hogy meg kell találniuk önmagukat. Az önmegvalósításhoz el kell hagyni az otthon vonzaskörét, amely fájdalmas élmény, és számos veszélyt rejtget, melyekkel a hősnek útja során meg kell birkóznia.⁴⁰ Bár jelen esetben a lányt nem taszítják ki az otthonából, de el kell hagynia azt, hogy szembenézhesen a rá leselkedő veszéllyel.

A mese utat mutat a gyermeknek, hogyan fedezze fel identitását, és hogyan találja meg helyét az életben; ráadásul még azt is elmondja, milyen tapasztalatokra van szüksége jelleme továbbfejlesztéséhez. A mese azt sugallja, hogy a boldog, tartalmas életet bárki elérheti – de csak akkor, ha nem futamodik meg a veszélyek elől, mert az igazi identitáshoz csakis rajtuk keresztül vezet az út. Továbbá azt ígéri, hogyha valaki elindul ezen a félelmetes és kockázatos úton, a jóakarató hatalmak megsegítik, és végül eléri célját. Arra is figyelmeztet, hogy a gyávákra és kishitűekre, akik visszariadnak énjük felfedezésének kockázatától, sivár élet vár – ha ugyan nem történik valami nagyobb bajuk.⁴¹

37 GAIMAN, *I. m.*, 61.

38 *Uo.*, 70.

39 *Uo.*, 71.

40 BETTELHEIM, *I. m.*, 83.

41 *Uo.*, 27–28.

N. JUHÁSZ TAMÁS

Időgép

1 *The Time Machine*
(Az Időgép).

Rendező: Simon
Wells. Főszereplők:
Guy Pierce, Jeremy
Irons, Sienna
Guillory, Samantha
Mumba, 2002.

Időutazás. Talán nincs olyan ember, aki legalább egyszer el ne játszott volna a gondolattal, mi lenne akkor, ha utazhatna az időben. Mi lenne, ha képes volna akár egyetlen apró momentumot megváltoztatni, s ez által élete történéseit új irányba indítani. Bár az elképzelés jól hangzik, azonban, ahogy majd látni fogjuk, talán sokkal több problémát okozna vele, már egyáltalán, ha képes volna rá. Sok filozófus alkotta meg elképzelését az időről, a tudomány fejlődésével azonban új átjárók nyíltak meg, melyek magyarázatot és technikai megoldásokat kínáltak egy esetleges időutazásra. Természetesen az irodalmi és a mozgóképes alkotások is felhasználták az ötletet. Az irodalomban két oldalról közelíthető meg a kérdés: az áltörténelmi regényekben keresnek az emberi történelemben egy divergáló pontot, és ezen változtatnak, míg a sci-fi inkább a technikai megoldást kínálja fel az olvasóknak. Ez utóbbiban a szereplők maguk utaznak el a múltba vagy jövőbe, hogy megfigyeljék azt, illetve változtassanak egyes eseményeken, melyeknek természetesen következményei vannak. Számptalan alkotás megkísérelte ezt bemutatni, de elsőként H. G. Wells *Az Időgép* című regénye volt az, amely technikai kérdésként kezelte ezt a tematikát 1895-ben. Wells története nyomán az időutazás mint technikai lehetőség bekerült a köztudatba.

Először foglalkozzunk az alapművel. Wells történetében egy tudós létrehoz egy időgépet, majd kíváncsiságból elutazik a jövőbe, végül 802 701-ben köt ki, ahol azt tapasztalja, hogy az emberiség két „frakcióra” szakadt: a felszínen élő, már-már gyermeki értelemmel bíró emberekre, és a föld alatt élő, állatias és elkorcsosodott morlokokra. Wellsnél az időutazás lineáris vonalon működik. Ez egyfelől magyarázható a felől is, hogy hősünk nem a múltba indul, hanem a jövőbe, és nem okoz lényegében semmi olyan változást, amely hatással lenne a jelenére. Ebből a szempontból érdekesebb a regény 2002-es adaptációja¹ (melyet Wells dédunokája készített), amely már egy paradoxont tesz meg a történet alapjául. Filmünk főhőse, Alexander Hartdegen (Guy Pierce) a Columbia Egyetem oktatója, aki elhatározza, hogy megkéri barátnője kezét, ám az esemény tragédiába torkollik, egy tolvaj megpróbálja kirabolni őket, és megöli a lányt. Hartdegen ezt követően visszavonul, elkezdi dolgozni az időgépen azért, hogy megmenthesse kedvesét. Négy évvel később elkészül vele, és azonnal vissza is utazik az időben. A rablást sikerül megakadályoznia (nem mennek be a parkba), azonban a lányt elüti egy kocsi. Alexander ekkor rádöbben, hogy valamiért nem képes megmenteni a párját, ezért úgy dönt, hogy a jövőben keres megoldást a problé-

mára. A történet ennél a pontnál felveszi a regény fonalát, ám a film végjátékában láthatjuk, hogy mi is volt a probléma. Elsősorban azért nem tudta megmenteni a kedvesét, mert pont a lány halála volt a kiváltó oka annak, hogy hősünk létrehozza az időgépet, vagyis ha sikerült volna megmentenie, akkor azzal egy paradoxont hozott volna létre. Vagyis Hartdegen bármennyiszer is utazott volna vissza a múltba, képtelen lett volna megmenteni a nőt.

Ezt az elképzelést önmagába záruló hurokként jellemezhetnénk. Felvethetnénk a kérdést, hogy vajon ez a paradoxon feloldható lett volna azzal, hogy ha a hősünk beülteti a lányt az időgépbe, ezzel kiszakítva az időhurokból, majd elviszi időben máshová? A másik érdekes jelenség, amelyet a film bemutat, az a történet fináléja, amelyben Alexander az időgépbe rántva a morlokok vezérét küzdenek meg. Ebben a jelenetben az időgépet véletlenül beindítják, és láthatjuk, mivé válna a világ, ha főszereplőnk visszautazna a múltba. Ebben a scenárióban láthatunk egy variánst, amelyben a morlokok válnak a bolygó uraivá. Alexandernek azonban sikerül legyőznie a vezért, illetve az időgép felrobbantásával megsemmisíti a föld alatt élő morlokokat. Ezzel a tetteivel megváltoztatja a jövőt, így a film lényegében pozitív végkicsengésű. Az alternatív idővonalak felhasználása a filmhez képest (2002) már nem számít újnak, azonban fontos jelensége az időutazással kapcsolatos filmeknek.

A következő példánk talán a legismertebb időutazásos történet: a *Vissza a jövőbe* trilógia.² Emmett Brown, azaz Doki (Christopher Lloyd) létrehoz egy időgépet, egy DeLorean autóból, majd ellopja a terroristáktól a plutóniumot (energia), akik arra kérték fel őt, hogy bombát készítsen nekik. A történet másik főszereplője Marty McFly (Michael J. Fox), aki középiskolai diák és Doki legjobb barátja, elmegy felvételt készíteni az időgép tesztjéről, amikor a terroristák rájuk támadnak, megölik Brownt, Marty pedig menekülni kényszerül, és ekkor az időgép visszajuttatja őt a múltba, 1955-be. A probléma ott kezdődik, hogy energia híján Marty nem képes visszajutni a jelenbe, így felkeresi barátját, hogy megoldást találjanak. Mielőtt eljutna céljához, véletlenül megmenti apját, hogy elgázolja egy autó (amit anyai nagyapja vezet), ezzel azonban hősünk belezavar az idővonalba, a film elején ugyanis kiderül az is, hogy a szülei ennek az eseménynek köszönhetően lettek szerelmesek egymásba. Loraine, Marty anyja így a saját fiába lesz szerelmes. Ez a fiú számára egy paradox helyzetet eredményez, így az a feladata, hogy összehozza a szüleit, máskülönben ő is megsemmisülne/kiíródna az időből. A történet végére feloldódik ez a paradoxon, azonban a jelenbe visszatérve ez a néhány apró változtatás szignifikánssá válik, Marty szülei ugyanis az előző idővonalhoz képest sikeresebbek, anyja nem alkoholista, apja pedig megjelenteti első sci-fi regényét.

Ha megvizsgáljuk a jelenséget, akkor azt tapasztaljuk, hogy Marty valójában már nem a saját idővonalára került vissza, hanem egy alternatív jelenbe érkezett. A korábban említett, apró machinációk a múltban is képesek jelentősebb változtatásokat eredményezni. A film folytatása tovább gondolja ezt az alternatív idővonalat, azonban a

2 *Back to the Future I-III* (Vissza a jövőbe I-III). Rendező: Robert Zemeckis. Főszereplők: Michael J. Fox, Christopher Lloyd, 1985–1990.

filmkészítők figyelmetlenségéből adódik egy érdekes probléma. A történet ott folytatódik, ahol az első rész befejeződött: Doki visszautazik a jövőből, hogy felhívja Martyék figyelmét arra, hogy oda kéne figyelni a jövőbeli gyerekeikre, ezért a fiatal párt elviszi a jövőbe, 2015-be. Marty sikeresen megakadályozza, hogy a fia börtönbe kerüljön, azonban két fontos szálát kell kiemelni. Az első az (és ez lényegében majd a trilógia zárásánál kap fontos szerepet), hogy a fiúnak a múltban balesete volt, amely kihatással van a 2015-ös jelenére. A másik erre a részre érvényes paradoxon azonban fontosabb a számunkra. Marty a jövőben megvásárol egy sport almanachot, hogy majd visszautazva a jelenébe nyerhessen egy kis pénzt. Mikor Doki rájön, azonnal elveszi az újságot és kidobja. A probléma ott kezdődik, hogy az idős Biff (Thomas F. Wilson) összeszedi az almanachot, ellopja az időgépet, és a múltba visszautazva odaadja önmagának. Ezzel pedig egy új, alternatív idővonalat hoz létre, ahol a karakter uralja a várost, Marty apja halott stb. A probléma ennél a jelenetnél abban rejlik, hogy amint Biff megváltoztatja a múltját, annak elviekben azonnali hatással kéne lennie a jövőre, vagyis az időgépet nem vihette volna vissza 2015-be, ahol Martyék éppen Jennifert próbálják kimenteni a jövőbeli lakásukból. Ezzel pedig lényegében meg kellett volna szűnnie ennek az idővonalnak is – már amennyiben lineáris idővonalról beszélünk. Esetünkben tehát feltételezhető, hogy a *Vissza a jövőbe* filmek idővonala a filmbeli magyarázattól eltérően nem lineáris, sokkal inkább párhuzamosan futó alternatívákkal dolgozhat, vagyis nem csupán egyetlen idővonal létezik – így a Doki által felvázolt „megsemmisül a világegyetem” ötlet irrelevánsá válik.

Martyék, mikor rájönnek, hogy mi is történt az újabb alternatív 1985-ben, azonnal visszautaznak a múltba, hogy megszerezzék és megsemmisítsék az almanachot. Mikor ez sikerül, az időgépbe villám csap, így Doki visszakerül a múltba, Marty pedig 1955-ben ragadna. Azonban a film zárásánál láthatjuk, hogy Dr. Brown levelet hagy a fiúnak, amelyben megírja, hol található meg az időgépet, ám arra utasítja őt, hogy semmiképpen se utazzon vissza érte. Marty felkeresi az 55-ös Dokit, majd elmennek az időgépért, azonban ekkor kiderül, hogy a vadnyugatra érkező Brownt nem sokkal a levél megírása után lelövik. A fiú tehát úgy dönt, hogy visszautazik a barátjáért. Ennél a pontnál elérkezünk egy komikus pillanathoz, amelyben Marty azon aggódik, hogy indiánokba fog futni a múltban, mire Brown azt mondja neki, hogy gondolkozzon háromdimenziósan, mivel a múltban az a táj, ahol tartózkodnak, lakatlan volt. A fiú nekiindul a falnak (amelyen az indiánokat láthatjuk), majd a múltba visszakerülve valódi indiánokba fut bele. A történet lényegében lineáris, és nem jár szignifikánsabb változtatásokkal, ez pedig a következő okokból magyarázható: a Doktor, tekintve, hogy nem a múlt része, és kvázi minimális időtartamot tölt ott (haláláig), nem okozhat akkora változást a múltban – tekintve, hogy tudja, milyen következményei lennének. A másik ok pedig Clara Clayton (Mary Steenburger) megmentése. Ennek az eseménynek csupán annyi hatása van, hogy nem róla nevezik el az egyik szakadékat, ám az, hogy életben marad, azért nem jár változással, mivel ezt követően Brown doktorral elkezdenek utazni az időben, így nincsenek hatással a múltra. Ezzel el is jutunk a trilógia záró részéhez, és itt jön „játékba” a már korábban említett baleset – amelynek köszönhetően Marty megsérül, és láthatjuk, mi is történik vele 2015-ben. A fiú ezúttal nem megy bele az autóversenybe, így megmenekül a balesettől, amelynek következtében megváltozik a jövő, így tehát a második rész eseményei felülíródnak egy apró változtatással. A jövő tehát nem végleges.

„Nincs végzet, csak ha magad is bevégzed.” Egy idézet, amelyet vélhetően mindenki ismer (még ha nem is tudja, honnan származik). Kicsivel több mint három évtizede James Cameron létrehozta a modern akciófilmek előfutárát, amely intelligens története miatt kiemelkedett az átlag akciófilmek közül: sci-fi, akció, horror, noir és időutazás, így lehetne

legegyszerűbben jellemezni a *The Terminator*³ című filmet. Maguk a *Terminator*-filmek már a kezdetektől az időutazás paradoxonjaira épülnek. Az első részben az a címszereplő gép feladata, hogy elpusztítsa Sarah Connort, aki majd a „jövő reménységét” fogja megszülni (a filmben ezt találóan retroaktív abortusznak nevezik). A folytatásban már megkettőződik a feladat: a kiborgok és teremtetjük, a Skynet elnevezésű Mesterséges Intelligencia próbálja megölni a fiatal John Connort, a másik oldalon Johnék tesznek kísérletet a még kutatási fázisában lévő Skynet megsemmisítésére. A cél mindkét esetben ugyanaz: megváltoztatni a jövőt. Cameron nagyszerűen dolgozik ezzel a kettősséggel, még ha a filmben szereplő antagonistá gép, a T-1000-es (folyékony fém, vagy mimetikus polialoid) el is vonja a figyelmet erről.

Az első résznek már a nyitóképeiben láthatjuk egy sötét korszak vízióját, amely egy a gépek és emberek között zajló háború poszt-apokaliptikus látomásképe. Ezt követően „átugrunk” a jelenbe, ahol tanúi lehetünk az egyik kiborg, egy T-800-as (Arnold Schwarzenegger) megérkezésének. Nem sokkal később pedig a jövő egyik harcosa, Kyle Reese (Michael Biehn) jön át, hogy megvédje Sarah Connort (Linda Hamilton), és tudtán kívül John apja legyen. Itt mindjárt két paradoxonnal is találkozunk. Az első a megérkezések sorrendjének köszönhető, mivel a Terminator korábban jön át, éppen ezért feltételezhetjük, hogy a gép képes ennek köszönhetően megváltoztatni a jövőt, így tehát sikeresen elvégzi a feladatát, ezzel kiiktatva az idősíkból John is. Ebből az okfejtésből kiindulva Kyle immár egy alternatív idősíkból érkezik át hozzánk – amit meg is jegyez a filmben, hogy egy lehetséges jövőből érkezett vissza, egy olyan síkból, ahol John még mindig „létezik”, vezeti az emberiséget, és visszaküldi őt. Logikus konzekvencia lehet, hogy a gép visszaérése már magában hordozza – pusztán a jelenlétének köszönhetően – egy alternatív idővonal létrejöttét. Mindezek ellenére az események egyetlen idősíkból összpontosulnak és maradnak meg, mégpedig abban, amelyet a filmben is láthatunk.

A második paradoxon (nyugodtan nevezhetjük apa-paradoxonnak) Kyle jelenlétének köszönhető. Ő az, aki John nemzét ebben a filmbéli realitásban. Az eredeti apa (egyenes feltételezések szerint Stan Morsky, aki a filmben lefűjja a randit) ennek következtében „kikerül” ebből a létsíkból. Kyle szerepe éppen azért érdekes, mivel a jövőből érkezett vissza, ebből kifolyólag fiatalabb, mint a fia. Az utazás azonban lehetővé teszi ezt a „mi volt előbb? A tyúk vagy a tojás?” problematikájának a kérdését.⁴ Jelen esetben az időhurok önnön farkába harap, így a kérdésre két választ is kaphatunk: egyik szerint mindkettő létezik egy időben, és ugyanakkor egyik sem. Bár Reese szerepe fontossá válik ebben a részben, az igazi probléma a *Terminator Megváltás*ban csúcsonylik ki, ahol John éppen az apját próbálja megvédeni a gépektől, mert ahogy Connor is megjegyzi, ha a gépek megölik Reese-t, akkor ő maga sem születhetne meg. Elvileg.

A Cherubion kiadó fórumán érdekes beszélgetés alakult ki, miszerint lehetséges az a feltételezés, hogy Connor az eredeti idővonal szerint nem is létezett, és csupán az Ellenállás hírszerzésének kitalá-

3 *The Terminator* (Terminátor – A Halálosztó).

Rendező: James Cameron.

Főszereplők: Arnold Schwarzenegger, Linda Hamilton, Michael Biehn, 1984.

4 Természetesen ez csak filozófiai kérdés, természettudományos megközelítésből tudjuk, hogy a tojás volt előbb.

5 <http://cherubion.hu/forum/viewforum.php?id=6>

6 Dark Horse Comics, *The Terminator: End Game*, 1999.

7 Sz. MOLNÁR Szilvia, *Virtuális Teátrum III. Az Időutazás fikciói SF filmekben*, Kalligram, 2003/9., 76–77.

8 *Terminator 2: Judgment Day* (T2: Az Ítélet Napja). Rendező: James Cameron. Főszereplők: Arnold Schwarzenegger, Linda Hamilton, Edward Furlong, 1991.

9 Bill WISHER és Randall FRAKES, *A Terminátor I.*, Lap-Is Képzőművészeti Kiadó és Kereskedő Kft., Bp., 1992.

10 *Terminator 3: Rise of the Machines* (Terminator 3: A gépek lázadása). Rendező: Jonathan Mostow. Főszereplők: Arnold Schwarzenegger, Nick Stahl, Claire Danes, Kristanna Loken, 2003.

ciója volt, hogy az emberek a harcok során követhessenek egy elvet, egy eszményt – és ezáltal könnyebb, ha egy „embert” követnek. Ebből a következtetésből kiindulva Kyle Reese azért tért vissza a múltba, hogy ezt az eszményt a gyermeke jóvoltából megtestesítse.⁵

Ugyanakkor a *T1*-es filmhez készült egy képregény-sorozat, ami abból a szempontból nevezhető érdekesnek, hogy abban az alternatív világban Sarah Connornak nem fia, hanem lánya született – Jane Connor –, aki aztán később az Ellenállás vezetőjévé vált, és taktikai érzékének köszönhetően hamarabb befejezték a háborút, mintsem a Skynet visszaküldhetett volna egy gépet a múltba.⁶

Visszatérve az első részhez: a Terminator tehát azért utazik vissza, hogy megváltoztathassa a múltat, ám az emberi találékonyágnak köszönhetően kiiktatják a gépet. Bár a kiborg megsemmisül, azonban megmarad az ostyaáramkörös processzora, chipje, aminek következtében a későbbiekben majd megkezdik az MI fejlesztését, ezáltal pedig megteremtik magát a Skynetet. Így az idő kígyója ismételten önnön farkába harap.

Sz. Molnár Szilvia feltételezése szerint viszont, ha a gép már helyre tette a jövőt, akkor a Terminator már nem jön sehonnán, hiszen nincs miért jönnie. Szerintem viszont a *Terminator*-történetek rugalmasabban kezelik ezt a kérdéskört, így tehát megállapítható, hogy a kiborg végül is nem csak azért érkezett vissza, hogy ténylegesen megváltoztassa a jövőt, hanem azért, hogy elősegítse – akár a megsemmisülése árán is – a gépek jövőjének megalakulását. Ugyanitt megállapíthatnánk azt is, hogy ebben az esetben a jövő eléggé végleges, bizonyos szempontból – ugyanitt érdemes megvizsgálni a nagyapa-paradoxont.⁷ A későbbiek folyamán majd láthatjuk, hogy mennyire nem is végleges az a bizonyos „jövő”.

A gépek jövőjének problematikája leginkább a második részben (*T2: Az Ítélet Napja*)⁸ csúcsonyosodik ki. Mivel az első részben a gépek kudarcot vallottak – bár ez relatív nézőpont – újra egy kiborgot, ezúttal már egy sokkal fejlettebb gyilkost küldenek vissza, hogy ismételten változtassanak az idő alakulásán, ugyanekkor az emberek sem tétlenkednek, és ezúttal már egy gépet küldenek vissza – ismerve a múltban történeteket. Ebből a szempontból külön érdekesség, hogy Connorék az átprogramozott T-800-as segítségével megsemmisítik a Skynet-kutatást, és a T-1000-t is, így aztán a gépeknek már sikerül – igaz, hogy az emberiség javára – megváltoztatni a jövőt. Ez a változás a *T2 Director's Cut* változatában látható, illetve a filmből készült regényben (Randall Frakes) olvasható.⁹ Mivel ez a „hivatalos” James Cameron-verzió (a háború nem tör ki, Johnból kormányzó lesz stb.), így ezt tekinthetjük kanonikusnak. Az eredeti verzióból ez azonban kimaradt, köszönhetően egy produceri húzásnak. Így aztán a *T2* után több alternatív idővonallal találkozhatunk szembe magunkat (pl. Stirling-trilógia, *T3: A gépek lázadása*¹⁰, *Terminator: Sarah Connor krónikái*, ugyanakkor megemlíthetném még a képregényeket és a játékokat is). Külön szeretnék még említést tenni arról, hogy Magyarországon létezik egy a *T2* univerzum alapján futó könyvsorozat (H2029).

Made in China; talált tárgy, beavatkozás, 2012. Fotó: MAGMA

Különlegessége, hogy bár a második részre építenek, viszont az alkotói sokaság több alternatívást hoz létre, mintsem egy tényleges könyvsorozatot, holott egyes alkotások több ponton is csatlakozhatnak egymáshoz. Mindenesetre egy lenyűgöző okfejtést olvashatunk a *Halálzóna* c. gyűjteményes kötetben: „A tudomány világában az idő folyamatosan hátra vagy előre, vagy előre és hátra fut, az anyag részecskéi pedig képesek előre és hátra haladni az időben anélkül, hogy változáson mennének át. A szubatomi részecskéknak egyidejűleg ott kell lennie minden helyen, ahol csak lehetnek, ez arra a gondolatra vezet, hogy minden megtörtént, ami megtörténhetett, és ami nem történt meg, az nem történhetett meg. Ami meg tud változni, az megváltozik, és ami nem változik, az nem képes rá.”¹¹ Ez az érvelés feltételezi, hogy az idő alakulása valamilyen szinten rugalmas, más szempontból viszont nagyon is megkötöttek bizonyos helyzetek.

Ugyanebben a sorozatban készült egy többrészes „minisorozat” – *A Pusztítás Démona* címmel jelent meg gyűjteményes kötetben¹² –, amelyben a Skynet a kísérleti időutazás során véletlenül egy gépet küld vissza az 1200-as évekbe, és mivel a gép logikusan gondolkodik, ezért minden Conn, Connor, Connors nevű embert céljául venne, hogy ezzel elpusztítsa John és közvetve édesanyja őseit, bevégezve a feladatát. Természetesen az Ellenállás ezúttal is visszaküld egy nőt

11 Mark F. WILSON, *Halálzóna*, gyűjteményes kötet – Ellencsapás, Cherubion, 2007, 307.

12 Mark F. WILSON, *A Pusztítás Démona*, Lap-ics Könyvkiadó és Kereskedő Kft., Bp., 1995.

13 S. M. STIRLING,
T2: A Hasonmás,
ford. SZÁNTAI Zsolt,
Szukits Kiadó, 2005,
78–79.

14 Russel BLACKFORD,
*The New John
Connor Chronicles*, I
Books, 2002.

15 *Terminator
Salvation*
(Terminátor
Meváltás).
Rendező: McG.
Főszereplők:
Christian Bale,
Anton Yelchin, Sam
Worthington, 2009.

a múltba, mivel a történelemben találnak feljegyzéseket az esetről. Ebben az esetben tehát szintén „előre” megírttá válik a történelem.

Stirling trilógiáját – amely szintén a *T2*-re épít, és amelyből több elemet is átültettek a *T3*-ba – abból a szempontból lenne érdemes vizsgálni, hogy a történelmi kontinuitás leginkább itt figyelhető meg, ugyanakkor a jövő-múlt és múlt-jövő kihatásai és egymásra hatásai úgyszintén jelen vannak. Stirling így fejt ki nézetét (a Skynet szemszögéből) az időutazás paradoxonjaival kapcsolatban: „Ami az időpontokat illeti: tapasztalhatóak bizonyos ellentmondások. A feljegyzések szerint az 1997-es évben váltam tudatos lényvé, és nagyjából ekkor indítottam meg támadásomat teremtőim ellen. Vannak azonban file-ok, amelyek más évet és más helyet jelölnek meg... Az idő alakítható, nemcsak nehezen manipulálható. Ez egy... verbális eszközökkel megfogalmazva: torzulás. A meseterséges eszközökkel elterelt időfolyam a jelek szerint megpróbál visszatalálni eredeti medrébe. Úgy tűnik, a kvantum szuperpozícióban több alternatív világ létezhet egymás mellett... egyelőre nem lehet meghatározni, melyik alternatíva válik »valósággá«... minden a véletlenen múlik.”¹³ Ebből kifolyólag levonhatjuk a következtetést, miszerint az időutazások alternatív realitásainak létrejöttét inkább a véletlen hozhatja vagy hozza létre, mintsem a tudatos tervezés.

Másik könyvsorozat, amely a *Terminator 2*-re épít a *The New John Connor Chronicles*, ezt a sorozatot azért érdemes szemügyre venni, mivel magában a sorozatban kettészakadnak az idővonalak: az egyikben John Connorék vezetik a háborút, amelyet megnyernek, míg a másik idővonalban Connorékat sikerül a gépeknek kiiktatniuk, és a gépek ennek következtében végül sikeresen elpusztítják az emberiséget.¹⁴

A *Terminator*-filmek harmadik része történetileg arról szól, hogy bár a jövő bizonyos pontokban megváltoztatható, mindezek ellenére az, aminek meg kell történnie, az meg is fog történni. Ebben az értelemben a „vég” elkerülhetetlen. Másik szempontból az időutazások sorrendje itt is paradoxonokat okozhat. Ezt a fajta paradoxont használja ki a *Terminator 3*-as filmhez készült játék a *T3 Redemption*, ami-ben a megmentő T-850-es kiborg későn érkezik, és így nem tudja megmenteni John-t és későbbi feleségét Kate Brewstert, így aztán kénytelen kivárni, hogy a jövőben a Skynet felépítse az időgépet, hogy aztán újra visszautazhasson a múltba, hogy bevégezhesse a küldetését, amelyet aztán sikeresen teljesít.

A *T3* folytatása (*Terminator Megváltás*)¹⁵ az idővonalak terén a *T3*-nak köszönhetően már egy alternatív realitásba kerül: „Ez nem az a jövő, amiről anyám beszélt” – hallhatjuk a felnőtt John szájából, mégis a múlt megóvására törekszik (apa-paradoxon).

Ugyanitt szintén érdekes feltételezés lenne, hogy mi történne abban az esetben, ha a Skynet nem építené meg az időgépet, mivel ismerte a múltat, tudná, hogy ebben az idővonalban nem járna sikerrel úgyszem. Saját feltételezésem szerint ebben az esetben a már kialakult alternatív valóság visszatérne az eredeti idővonalba, ahol a háború ismét az eredeti „forgatókönyv” alapján zajlana – és itt valószínűleg a gépek istene ismételten arra a következtetésre jutna, mint

azt korábban is már megtette, miszerint egy időgépet kéne készítenie, hogy megváltoztathassa a múltat, hogy megnyerhesse a háborút. És mivel ebben az esetben nem ismerné a másik idővonalon lezajlott eseményeket, valószínűleg ugyanabba a hibába esne, mint az a későbbiekben ismeretessé válik, és meg is teszi azt.

Egyik legösszetettebb jelenség a T-univerzumban a *Sarah Connor krónikái (TSCC)* című sorozat. Az idő alakulásának-megváltozásának és megváltoztathatóságának paradoxonai leginkább itt figyelhetőek meg. Már magában a bevezető epizódban (*Múlt és Jövő*) két alternatívával találkozhatunk (újabb idővonal, amely már eltér az alternatív filmbéli idősíktól, illetőleg az említett epizódban nemcsak, hogy az újabb időutazásnak köszönhetően az idősíki változását láthatjuk, hanem a szereplők maguk is továbblépnek, ezúttal már a jövőbe, és ezzel megváltoztatják mind a múltat, és a későbbiekben a jövőt is). Ez azonban a későbbi részekben tovább bonyolódik, például Andy Good megölésével, és aztán ennek köszönhetően egy másik idővonalról visszaérkező harcossal (Jesse Flores) stb. Figyelmet érdemel, hogy a TSCC-ben Kyle-nak már van egy bátyja, aki azért tér vissza, hogy megtudja, mi történt az öccsével (Derek a későbbi részek folyamán rájön, hogy John apja Kyle). A második évad (jelenleg úgy néz ki, hogy a sorozatot nem fogják folytatni, bár egy esetleges direct-to-dvd filmmel lezárhatják) nagyon eredeti cliffhanger csavarjával egy újabb idősíki hoz létre azzal, hogy újabb időutazáson vesz részt néhány szereplő. A sorozat későbbi részeinek egyikében szintén visszatér a retroaktív abortusz momentuma, és ugyanakkor ajánlanám megtekinteni a második évad kilencedik részét – *Complications* címmel –, ahol szintén egy érdekes paradoxonra játszanak rá a történet írói.

Ugyancsak érdemes volna megvizsgálni a *Terminator*-filmek ötödik részét¹⁶, amely egyúttal rebootként is funkcionál. A történet elején láthatjuk, hogy egyértelműen egy alternatív jövőről van szó: Connor kimenti a fiatal Kyle-t egy csatornából, ahol egy gép intézne támadást ellene (a *Terminator Salvation*-ben ez másképp történt). A kiinduló pontunk tehát egy olyan idővonal, amely az első film eseményeire építkezik rá, de egyértelműen nem a *Terminator 2* által felvázolt jövőt mutatja be. Az Ellenállás megnyeri a háborút, ám a Skynet már visszaküldött egy T-800-ast a múltba, így Connor utána küldi Reese-t. Ekkor azonban megjelenik a Skynet (már kiborg testben – T-5000-es), akiről kiderül, hogy már ő is időutazóként¹⁷ igyekszik megváltoztatni az eseményeket, és elkapja Connort. Kyle a múltba visszatérve azt tapasztalja, hogy az események egyáltalán nem úgy történnek, ahogy azt Connor felvázolta neki. A múltban ugyanis jóval korábban érkeztek gépek, egyik, hogy megölje Saraht, egy másik, hogy védelmezze. Figyelembe véve, hogy az antagonista gép egy T-1000-es, ezért feltételezhető, hogy egy másik idővonalról érkeztek a Genisys idejébe, bár erről az alternatív idővonalról nem sok szó esik a filmben. A védelmező kiborg és Sarah az ellenséges gépek elpusztítása után csak azt az opciót tartják megfelelőnek, hogy a jövőbe utazva (az eredeti idővonal szerint 1997-be) megsemmisítik a Skynetet. Ennél a pontnál két alternatívát kell

16 *Terminator Genisys*. Rendező: Alan Taylor. Főszereplők: Arnold Schwarzenegger, Jason Clarke, Emilia Clarke, Jai Courtney, Matthew Smith, 2015.

17 Matt Smith egyébként már volt időutazó, ő alakította a Doktort a *Doctor Who* sorozatban.

18 H. NAGY Péter, *A könnyek és a kiborg* = Uő., *Extrák*, NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 2008, 38–40.

figyelembe vennünk: egyrészt a múltba visszaküldött T-800-as processzora nem kerül a Cyberdine-hez – így a Skynet fejlesztése is eltolódna, másfelől a jövőben a Skynet elfogta Johnt, majd visszaküldte a múltba. Így az idővonalon minimálisan három olyan esemény van, amely befolyásolja a történéseket. Sarah és Kyle (aki az időbuborékban látta, hogy a Genisys/ Skynet csak 2017-ben lesz aktív) tehát elutaznak a jövőbe, ahol végül megsemmisítik az MI-t (természetesen egy bonusz jelenet bemutatja, hogy a Skynet valójában nagyon is megmaradt), aki így nem tud felcsatlakozni a globális hálózatra. Érdeemes volna azt is megfigyelni, hogy míg az eredeti idővonalon a Skynet egy katonai program volt, ebben az idővonalban már egy olyan rendszerről kell beszélnünk, amely minden hálózatot képes összekapcsolni, felügyelni és működtetni.

A filmekben – és emellett a könyvekben, képregényekben, játékokban, és a sorozatban is – azonban nem csak az alternatívák fejlődnek, hanem maguk a gépek is. Láthatjuk ezt a T1-estől a TX-ig. Érdekesebb ugyanitt a T2 védelmező kiborgjának pszichológiai fejlődése, aminek köszönhetően végül megérti az emberi lét lényegét (itt szeretném megemlíteni, hogy H. Nagy Péter *Extrák* c. kötetében található egy érdekfeszítő írás, amely *A könnyek és a kiborg* címet kapta, és szintén a T univerzumon keresztül tekint az emberi létezés mivoltára: „a testőrterminátor megérti, hogy védenca miért sír”).¹⁸ Sarah Connor szavaival élve: „Ha egy gép, egy Terminator képes felismerni az emberi élet értékét, akkor talán van még remény”.

Mint azt láthattuk, a T-univerzum egyáltalán nem egy olyan „világ”, ahol egyfajta folytonossággal találkozhatunk, ugyanis minden időbeli változás kihat a jövőre, és ennek következtében szinte megszámlálhatatlan „realitás” jöhet létre. Éppen ezért nyugodtan kijelenthetjük, hogy esetünkben a jövő egyáltalán nem végleges.

Koktélparti: installáció, Somorja, At Home Galery, 2015. Fotó: Bartha József

BAKA L. PATRIK

Rekviem

Darren Aronofsky: Rekviem egy álomért

„Ha a lámpák megakadályozzák, hogy az ember lássa a mennyboltot, akkor csak egy kis varázslat kell, és a valóság máris a szükségletekhez alkalmazkodik.”
(Hubert Selby: Rekviem egy álomért)

„Ne felejtse el, öreg, hogy a szépség csak felszín, de a csúnyaság lehatol a csontig.”
(Hubert Selby: Rekviem egy álomért)

Nem hiába emlegetik Darren Aronofsky valódi születésnapjának a két-
ezres millenniumot, hiszen *Rekviem egy álomért* (Requiem for a
Dream)¹ című drámájával méltán került be a közismert filmrendező
pályájába. A mű Hubert Selby azonos címet viselő regénye alapján
készült, olyan csillagokkal a főszerepben, mint Ellen Burstyn (Sara), a
ma elsősorban rocksztrájként ismert Jared Leto (Harry), Jennifer Connelly
(Marion) és Marlon Wayans (Tyrone), s Danny Boyle *Trainspottingja*²
mellett bizonyosan a filmtörténet egyik legmarkánsabb drogos filmje-
ként hivatkozhatunk rá. „A *Trainspotting* egyik sajátossága, hogy bár
sokkolják a nézőt a drogos életforma jellemző mozzanatai, úgy ére-
zük, mégiscsak van benne valami »cool«, valami laza, mert fűgét mutat
az álszent, pénzhajhász, elbutult társadalomnak. A *Rekviemben* a drog
szintén megjelenik a képmutató világ elleni lázadás motívumaként, de
egyúttal nyilvánvalóvá válik az is, hogy ez a lázadás milyen hamis fény-
nyel csillog, milyen hiteltelen”³ – írja a két alkotás közti különbségről
Horváth Dóra, míg egy másik kritikaíró a *Rekviem* „felhasználhatósága”
kapcsán a következőket jegyzi meg: „Darren Aronofsky alkotása [...] olyan
mellbevágóan lehangoló és kijózanító[...], hogy szerintem jobb
1000 drogellenes propagandánál is.”⁴

Kedves olvasó, talán furcsa lehet egy több mint tizenöt éves film-
ről beszámolót olvasni – mozgóképek esetében hozzá vagyunk szokva
a szorosabb aktualitáshoz –, ám az ilyen felütéseknek épp az kell
legyen az elsődleges céljuk, hogy megerősítsék az el nem halványuló
alkotások státuszát, a *Rekviem* ugyanis akár tegnap is debütálhatott
volna, olyannyira időszerű ma is. Sőt, amíg ön maga lélektépő keretei
2000-ben még az egyik legdrámaibb élet-forgatókönyvnek, variáns-
nak tűnhettek, ma már lehet, túlszárnyalhatók volnának. Az alkotás
minden karaktere egy-egy fekete idea, s a film bátran levethető lett
volna a 2016-os Komáromi Egyetemi Napok berkein belül (is) elő-

1 *Rekviem egy álo-
mért* (Rendezte:
Darren ARONOFSKY,
Gyártók: Industry
Entertainment, USA,
2000.)

2 *Trainspotting*
(Rendezte: Danny
BOYLE, Gyártók:
Channel Four Films –
Figment Films – The
Noel Gay Motion
Picture Company,
Egyesült Királyság,
1996.)

3 HORVÁTH Dóra,
*Rekviem egy álo-
mért – Könyv- és
filmajánló*,
Catdesign =
<http://www.catdesign.hu/content/rekviem-egy-%C3%A1lom%C3%A9rt-%E2%80%93-k%C3%B6nyv-%C3%A9s-filmaj%C3%A1nl%C3%B3>

4 BLACI, A *drog
rossz, értem?! –
Rekviem egy álo-
mért kritika*,

Filmuniverzum =
<http://www.filmuniverzum.hu/a-drog-rossz-ertem-rekvi-em-egy-alomert-kritika/>

5 BOROS Ferenc,
Rekviem egy álomért – filmkritika,
Vaskarika =
http://vaskarika.hu/hirek/reszletek/50/rekviem_egy_alomert-filmkritika/

6 Uo.

adást tartó Dr. Zacher Gábor tényfeltáró beszámolójának háttereként. Zacher *Mindennapi függőségeink* sorát vonultatta fel, az életből vett példák garmadájával, s ebben a sorban előkelő helyet foglaltak el az Aronofsky által vászonra vitt típusok is, noha lehet, utóbbiak – gondolva itt elsősorban a Marion-Harry-Tyrone alkotta triumvirátusra – még legalább tudták, mi az, amit drogként fogyasztanak el. A mai szerek legnagyobb problémája – s ez volt az előadás kulcsmegállapítása is –, hogy nem lehet tudni, valójában mit is tartalmaznak. Nemhogy a fogyasztó, de sokszor még a díler sem ismeri az eredőjüket. És nem minden kombináció fakaszt csak mosolyt... Ez a szöveg tehát elsősorban egy kimagasló alkotásra kívánja újra felhívni a figyelmet, felfrissítve annak néhány szegmensét, integrálva pár kulcsmegállapítást a rá reflektáló kritikákból. Ha tehát nincs most túl sok fölös idejük, az olvasás helyett inkább rakják be a filmet... ennek a pár bekezdésnek nem célja, és nincs is rá képessége, hogy pótolja annak hatását. Ebben a témában pedig, elsősorban, a hatás számít.

„A Rekviem négy ember sorsát követi figyelemmel, olyan négy emberét, akik mind valamilyen álmot kergetnek. [...] Ezek kivétel nélkül mindennapi vágyak: gazdagság, siker, ismertség, hírnév, biztonság, szerelem.”⁵ A film és a regény is bátran támaszkodnak a jól bevált szentimentalista hagyományra, mely szerint az évszakok változásával – a forró nyártól a fagyos tél felé haladva – párhuzamosan, az elején még optimista szereplők is reményvesztettségbe, a „tervek és az ambíciók [pedig] a heroin függőség vízióiba”⁶ vesznek.

A film elején azonnal egy családi perpatvar középpontjában találjuk magunkat. Harry épp anyja imádott tévét és egyetlen társát – a párbeszéd nyitó mondata: „Harold, könyörgök, csak a tévét ne!” – igyekszik deportálni a lakásból, egy komfortosabb zálogház falai közé, ám a készüléket még korábban, láncsal jegyezte el a szomszédságában szorongó radiátor. Sara rémülten zárja magára a szomszéd szoba ajtaját, s csak fia nyugodni nem akaró üvöltése nyomán adja át a lánc kulcsát. Harry ezután természetesen bűnbánó szemekkel kér bocsánatot, igaz, még anyja első mondatára azt felelte: „Ugyan, Mama! Ne csináld ezt! Nem olyan nagy ügy, tudod jól, hogy pár órán belül úgyis visszakapod.” Nem sokkal később látjuk, amint Sara visszaveszi a tévét a zálogház tulajdonosától, akivel szinte már baráti kapcsolatot ápol a hosszú ismeretség nyomán.

Mindezt összefoglalva: már az első részben tisztulni kezd előttünk a kép, a „ha akarod, ha nem, úgyis megszerzem tőled a pénzt” ott-honi kultúrpolitikája. Sara nem csinál nagy problémát a dologból, mintha huszonéves fiát még mindig lázongó tininek tekintené, aki így akarja fitogtatni erősödő férfiaságát. A jelenet az adott kontextusban már szinte természetes, mint ahogy az is, hogy fia hetekre, hónapokra eltűnik, s amikor visszatér, ő újból kedves anyaként köszönti majd, és a nem létező munkájáról érdeklődik. A bevezetőben felsorolt szereplők közül mindazonáltal Sara az egyetlen, aki a film elején még „tisza”. Egy megkeseredett nyugdíjas, aki elvesztette a férjét, a fia ritkán látogatja, a barátnőivel beszélt témák már agyonkoptak, s csak

a tévé tartja benne a lelket: egyetlen és végtelen témával bíró társává lett. Képes egész napokat evéssel fűszerezett teleshop-nézéssel tölteni, ám szürke, szomorú, mégis stabilnak látszó életét felzaklatja egy telefonhívás. A vonal túlsó felén beszélő kedves hangú fiatalember értesíti, hogy azon kevesek közé került, akik szerepet kapnak majd a televízió egyik show-műsorában.

Sara élete ettől a ponttól kezdve gyökeresen megváltozik. Amikor megpróbálja felvenni régi piros ruháját – melyet elhunyt férje annyira szeretett, s melyet utoljára fia érettségijekor (!) viselt –, rájön, hogy túlsúlyos. A telefonhívástól kezdve napjainak egészét a tévészereplésre való készülődés tölti ki – mint Gogol halhatatlan hivatalnokának új kabát köré szövődő életnapja –, melynek lényege a fogyás eléréseért való küzdelem lesz. Mivel a grapefruitos kúra nem válik be, felkeres egy orvost, aki amfetamintablettákkal látja el. Ettől kezdve életkezd szívárog a mindennapjaiba, s elindul a várva várt fogyás is, ám ezzel együtt ő is beáll a többiek közé, a függők sorába. Neki is születik egy álma. Egy olyan álom, mely nem pusztán önmagában hordoz fikatív elemeket, hanem önnön léte sem maradéktalanul bizonyos.

Harry későbbi látogatásakor észreveszi anyja hangulatváltozását, a gyors fogyást és a csikorgó fogakat pedig azonnal drog mellékhatásaként jellemzi – csak Saranak nem tűnik fel fia jártassága a témában. Ráparancsol az anyjára, hogy álljon le a „kuruzsló” gyógyszerelinek szedésével. Különös paradoxon. Sara végül könnyes szemekkel meséli el neki, hogy elvesztett férjét és az ő távollétét csak a szürkeség követte a házába, s most végre sikerült értelmet találnia az életének. Hiszen ő szerepelni fog a tévében! Harry sietősen távozik. Nem csupán az anyja helyzete, de saját háttére is menekülésre készíti. Ki a házból, ki a városból, ki a világból. Végül csak a taxiig jut el, ahol könnyek közt lövi be magát újra. Az egyetlen kiútnak tehát a visszaút felel meg (?). A *Rekviem* mindazonáltal nem csak a kábítószerelésről szól, hanem „a modern társadalomról is. A filmben szinte végig jelen van a gondolat, miszerint mindenki magányos, hiába vagyunk körülvéve más emberekkel. A megjelenő kapcsolatok felszínesek, eldobhatóak, a becsület nem létezik, a szeretet is csak akkor, ha az ember hasznot húzhat belőle. Harry ugyan elsírja magát, amikor meglátja, édesanyja hogyan éli életét, de nem tesz semmit”.⁷

Odahaza már rég folyik az üzlet. Harry és barátnője, Marion viszatérő droghasználók, s ahogy a Tyrone-nal együtt folytatott drogterítés egyre jobban jövedelmez, ők maguk is mindinkább rákapnak az anyagra. Ezen a ponton azonban az életük még tele van élvezetekkel, nincs nélkülözés, nyugodtan álmodhatnak; a kiteljesedéshajzás hedonizmus azonban mind sötétebb tónusba csap át. Marion hobbi szinten ruhákat tervez, s Harry látva ezt – és az egyre csak gyülemelő pénzt –, megígéri neki, hogy ruhaüzletet nyitnak, ahol együtt dolgoznak majd, s szerzik meg a napi betevőt. Tyrone közben egyre feljebb halad a dílerek ranglétráján, mígnem egy utcai leszámolás közepén nem találja magát. Lecsukják, Harry pedig szinte teljes vagyonukat kénytelen feláldozni óvadékként.

7 Muse, *Rekviem egy álomért*,
Filmdroid =
[http://filmdroid.blog.hu/2011/10/18/rekviem_egy_alo-
mert_19](http://filmdroid.blog.hu/2011/10/18/rekviem_egy_alo-
mert_19)

8 BOROS, Uo.

9 MUSE, Uo.

10 BOROS, Uo.

Az álmodozás a *Rekviem* centrális motívuma. Az egyes jelenetekben egyre-másra tér vissza a gondolat: „Minden olyan jó lesz, mint régen.” A kiút-visszaút mintázat azonban nem a korábbi boldogság feltámasztása mentén szerveződik, hanem a ciklikus, drogba való visszatérés formájában igazolódik be. „A párhuzamos sorsok egymáshoz fűződnek. Ellen Burstyn, a televízió- és fogyasztótabletta-függő anya a magány és a szeretet legmélyebb rétegeit varázsolja elő. A másik szálon fia, annak barátja és szerelme az álmok világából észrevétlenül lép át a heroinszenvedély rémálomvilágába.”⁸ A boldogság mesterséges és ideiglenes megidézése, a választott könnyebb út sodorja tovább a cselekményt. Az „utcát” megtisztítják, szinte sehol nem lehet anyagot szerezni, s ahol igen, ott vagy dupla az ár, vagy csak „numerával” lehet fizetni érte. Már nincs többlet, már nincs eladás, már csak megszerzés van. Eljött az ősz, melyben csupán néhány halványuló ábránd maradt a nyárból.

„A *Rekviem* egy álomért legzseniálisabb vonása a vizualitása. Osztott képek, villámgyors vágások a monoton, ismétlődő tevékenységekről; az idő fogalmának átértelmezése a lelassított, illetve felgyorsított képsorokkal; a fakó, szürke, sötét színek, amelyben Sarah vörösre festett haja és a piros ruha szürreálisan tündököl. Nemkülönben figyelemre méltóak azok a képsorok, melyeket halsszem-optikán keresztül, vagy a színészek fejére rögzített kamerák segítségével rögzítettek.”⁹ Sokszor felrémlik egy sűrűn vágott képsor, melyben csavarják, aztán meggyújtják a „cigit”, majd egyszóval szívják fel a port, tágulnak az erek, tágulnak a pupillák és a zárás egy elégedett sóhaj. A montázs folyamatosan kibővül Sara különböző színű tablettáinak képkockáival – naponta négyszer, más-más színben –, s betüremkedése bár már a film elejétől jelen van, megidézése egyre sűrűsödik, és amíg a kezdeteknél, a ritkább felmerülés folytán az „elszállás” ritkaságát is jelöli, a vég felé haladva mindinkább azonos lesz a cselekmény egészével; a droghasználat lesz az egyedi mozgatórugó, és a történet egésze. A záró „3 vagy 4 perc során kb. 170 darab vágás van. [...] Mikor a feszültség fokozódik, a vágások is gyorsabbak lesznek. A rendező ezt a vágást hip-hop vágásnak nevezi, mivel ez a technika a 80-as évek hip-hop kultúrájából táplálkozik, aminek lényege a gyors, kapkodó és részekből összeillesztett kép. [...] Ráadásul a hip-hop vágás ismétlődő jellege is erősíti az egészet, kifejezi azt a megszállottság-szerű állapotot, amit a káros szenvedélyek okoznak.”¹⁰

Az egyik pillanatban még Sarával együtt remegünk, s pillantunk a hűtő felé, mely hatalmas rántásokkal, egyre közelebb kerül hozzánk: fogyókúra kísérletünknek köszönhetően arra „készül”, hogy felfaljon. „A *Rekviem* egy álomért maga a vászonra (rém)álmodott heroin-sikk: külsőre lenyűgöző, lélegzetelállító kalandtúra, hullámvasút-utazás, miközben belülről egy beteg, ócska és soha véget nem érő lidércnyomás. [...] Repetitív extasy-szuperplánok váltakoznak digitálisan torzított LSD-víziókkal – hip-hop montázsaiiban egyetlen kocka sincs, amelyet ne láttunk volna százszor másnál-máshol, mégis komoly

önuralomra vall elszabadulni összhatásuk alól.”¹¹ A hallucinációk egyre élesebbek, a tévé programjainak különböző szereplői sorra jelennek meg a lakásban, s nevetik ki annak elhanyagoltságát. Még Sara megálmodott „szerepe” – minimum tíz évvel korábbi éneke – is „testet” ölt, s ugyancsak gúnyolja valóságos önmagát. A nő végletekig összezavarodva veti magát a télbe, a tévétársaság felé indulva el.

A Marion és Harry alkotta páros töréssorozatának generálója az anyagihiány. Marion régi pszichológusát keresi fel, aki bár nem a férfiideál megtestesítője – mint ahogy a szakmai feddhetetlenségére sem –, anyagi keretei mégis célponttá teszik. Marion Harry tudtával fekszik le a férfival, csak hogy pénzt szerezzen az anyagra. Hazatérve egymás mellett ülnek a kanapén. A kép bal és jobb oldala, egyre távolabb egymástól. „Egyszer csak arra eszmélsz, hogy légszomjjal küzdesz, ökölbe szorított kézzel ülsz, egymásnak feszülő fogsorral tapadsz a mozívászonra, és végignézed, ahogy szép lassan a legszentebb érzések, a legértékesebb emberi kapcsolatok, az anyai szeretet, a barátság és a szerelem is a szemétdombra kerül. Szabadulnál már, de nem lehet. A reménytelenség, a szenvedélybetegség, a rablás, a magány, az elszigeteltség filmje ez. Ha kijöttél a vetítésről, valószínűleg nem akarsz majd beszélgetni róla. Hazamész, lefekszel, s talán te is magzati pózban alszol el.”¹²

11 VARRÓ Attila, *A kép ópiuma*, Filmvilág online = http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=3245

12 FARKAS Klára, *Rekviem egy álomért*, SciArt = <https://sciart.eu/hu/2010-11-18-0111/42/rekviem-egy-alomert>

Nemzeti célbadobós játék; installáció, B5 Stúdió, Marosvásárhely, 2013. Fotó: MAGMA

13 ILLÉS Henrietta,
Rekviem egy álomért, Mozi-DVD =
<http://www.mozidvd.hu/2098-DVD-kritika-Rekviem-egy-alomert.html>

14 [Clint MANSELL,]
Requiem For A Dream Original Song =
https://www.youtube.com/watch?v=i5Kwf_nNmGI

Hamar kiderül, hogy a boldognak látszó párt nem a szerelem, de a drog tartotta össze. Annak hiánya folytonos vizzályt szül. Harry és Tyrone – mivel nem tudnak anyagot szerezni – Mariont magára hagyva, Florida felé indulnak. Ott majd találnek – győzködik magukat – és (persze) minden olyan lesz, mint régen. Hatszáz kilométerre New York-tól eszmélnek rá, hogy nem a cél van közelebb hatszáz kilométerrel, de az otthonuk van távolabb annyival. Harry karja időközben elfertőződik: hatalmas seb tátong a lövések helyén, ám a fiú továbbra is oda dőfi az anyagot, mígnem végletekig elgyengülve Tyrone kénytelen kórházba vinni őt. Ott szinte azonnal lecsukják mindkettőjüket.

Marion kétségbeesésében újra áruba bocsátja testét, majd újabb lehetőséget kap: önmaga nyilvános megaláztatását egy másik nővel, egy férfifalka gyűrűjében, valamivel több pénzért. Karaktere végső meghasonulása ez. Az egymáshoz verődő női testek képsorait váltó közelikén látjuk: arca rezzenéstelen, egy pillanatra sem mozdul; a könnyek már a jelenetre készülve elfogytak. Csak a cél marad, és a cél parancsai, hogy végül, egyre nagyobb árért, de megkapja, amit meg akar.

„A történet nem fogalmaz meg újdonságot, mégis teljesen más-hogy közelíti meg az érintett problémát. Nem finomkodik, odavágja a néző arcába a rideg valóságot, melyek szinte letaglózzák az embert. A főszereplők a szemünk láttára válnak roncsokká, és amikor közeledünk a film utolsó perceihez, nyilvánvalóvá válik, hogy itt nem lesz pozitív befejezés, elmarad a happy end. Ez az alkotás sokkal hatásosabb, mint egy drogellenes kampány, mivel képekkel és zenével kommunikál, melyeket az ember sokkal könnyebben befogad”¹³ – írja kritikája zárásaként Illés Henrietta. Clint Mansell katartikus zenei alkotása – mely eredetileg a *Lux Aeterna* címre hallgatott, de Aronofsky filmjével való szoros összefonódása okán mára jórészt csak *Requiem for a Dream*-ként hivatkoznak rá – a rendező hibátlan képkezeléséhez hasonló érzéseket generál, már önmagában is. A művészet eme hármásának, a mozgóképnek, a zenének és a forgatókönyv alapjául szolgáló Selby-regénynek egymásba integrálódása pedig egy olyan alkotást hívott életre, mely kellő drámaisággal ábrázolja az élet súlyos válaszpontjait, azokat a kereszteződéseket, melyeket, ha nem figyelünk eléggé, elsőre talán észre sem veszünk. Pedig ott vannak, és a belőlük nyíló utak némelyike mélységesen sötét szakadékokba vezet... Hallgassuk újra a zenét.¹⁴

KESERÚ JÓZSEF

Újabb kalandozások a tereleméletekben

A Texasi Egyetemen oktató Robert T. Tally Jr. *Spatiality* (Térbeliség) című könyve a Routledge kiadó *The New Critical Idiom* elnevezésű sorozatában jelent meg, amelynek elsődleges célja, hogy világos és könnyen áttekinthető bevezetést nyújtson napjaink kritikai gondolkodásába. Tally könyve elsősorban az irodalom és a térbeliség kapcsolata iránt érdeklődő fiatal kutatókat célozza meg; korrekt, de visszafogott módon vázolja fel (olykor talán túlságosan röviden) azokat az elméleteket, amelyeket a téma szempontjából fontosnak tart.

A könyv egy bevezetésből, négy fejezetből (The spatial turn; Literary cartography; Literary geography; Geocriticism) és egy konklúzióból áll. Az első fejezet középpontjában a téri vagy térbeli fordulat (spatial turn) áll. A szerző Michel Foucault híres, sokak által idézett és osztott meglátásából indul ki, mely szerint míg a XIX. század az időt állította középpontba, addig korunk inkább a tér korszakának tűnik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az időt figyelmen kívül hagyhatjuk; már csak azért sem, mert a térbeliségnek is megvan a maga története. Az ugyanis, ahogyan a teret érzékeljük, az idők során változott, köszönhetően az olyan „találmányoknak”, mint a lineáris perspektíva létrejötte, a könyvnyomtatás, a térképkészítés, vagy éppen a geometriai gondolkodás fejlődése.

Az első fejezet tulajdonképpen a foucault-i gondolat kibontását és árnyalását foglalja magában. Tally egyrészt számos példát hoz a filozófia (Descartes, Leibniz, Hegel, Marx, Bergson), a tudomány (Darwin), a pszichoanalízis (Freud) és az irodalom területéről, amelyek révén rámutat arra, hogy korunkat megelőzően a bölcséleti diskurzusban a tér valóban háttérbe szorult a történelem és az idő kérdéseinek rovására. Másrészt azonban árnyalja is a képet, amikor arról ír, hogy már a XIX. századi regényben felfigyelhetünk a térbeliség konstitutív szerepére (példaként a *Bovaryné* egyik jelenetét említi). Ezzel együtt azon a véleményen van, hogy az irodalom- és kultúratudományok területén végbement térbeli fordulat egyszerre volt a posztmodern állapot terméke, illetve az arra adott válasz (38). A modernitás olyan új kihívásokkal szembesítette az embert (a szerző hármat említt ezek közül: a lineáris perspektíva feltalálását, az absztrakt-matematikai tér előtérbe kerülését, valamint a termelés kapitalista formáját), amelyek térbeli vonatkozásaik révén a feltérképezés és a reprezentáció új formáit hívták életre.

Tally értelmezésében világban-benne-létünk gyakran az elveszettség tapasztalatához hasonlít (ami mindenekelelőtt térbeli tapasztalat), ezért is fontos a térrel, a hellyel és a feltérképezés gyakorlatával kapcsolatos elméleti alapok tisztázása. Ugyanakkor mindennek nemcsak elméleti tétje van; a térérzékelés és a térbeliség különböző tapasztalatai révén a gyakorlati vonatkozások is előtérbe kerülnek. A szerző Fredric Jamesont idézi, aki szerint: „Gyakran halljuk [...], hogy ma a szinkronicitásban élünk, nem a diakronicitásban, és úgy vélem, hogy legalábbis empirikusan védhető az az álláspont, hogy mindennapi életünket, pszichés tapasztalatainkat, kulturális nyelveinket ma inkább a tér, nem pedig az idő kategóriái dominálják, mint az ezt megelőző, érett modernista korszakban.” (Fredric JAMESON, *A posztmodern, avagy a kései kapitalizmus kulturális logikája*, ford. Dudik Annamária Éva, Budapest: Noran Libro, 2010, 36.) Tally ennek szellemében igyekszik az irodalom és a mindennapi élet közötti kölcsönhatásokat feltérképezni, így mutatva rá a térbeli gyakorlatok fontosságára.

A könyv egyik alaptézise a második fejezetben ölt explicitebb formát. Eszerint: „Az írás tevékenysége önmagában véve a feltérképezés [mapping] és a kartográfiai aktivitás egy formája.” (45) Az „Irodalmi kartográfia” címet viselő fejezet központi gondolata, hogy a történetek gyakran a térképekéhez hasonló funkciót töltenek be: behatárolnak, körvonalaznak, megneveznek és jelentést tulajdonítanak. Az írás emellett a térképezés egy sajátos módja is, hiszen az írónak a narratíva mellett azt a teret is meg kell alkotnia, amelyben a történések lejátszódnak, mindez pedig magában foglalja az elrendezés, a szituálás és az értelemadás mozzanatait is. Tally felfogásában az irodalom egyik legősibb és legfontosabb funkciója, hogy orientál és formát ad, azaz hozzájárul ahhoz, hogy otthonszabban mozogjunk a világban. Az írók ilyen értelemben térképkészítők is.

A könyv talán egyik legfontosabb előfeltevése, hogy az irodalom folytonos kölcsönhatásban van a kultúra és a társadalom egyéb tereivel. A szerző értelmezésében a mimézis nem egyszerűen a valóság naiv leképezését jelenti, hanem azt a gyakorlatot, amelynek során az irodalom a társadalmi valóságból kiindulva, abból elemeket kölcsönözve hoz létre valami újat és sajátosat, amivel képes újraértelmezni a társadalmi valóságot. Ezzel kapcsolatban Lukács Györgyöt is idézi, aki szerint a regény műfaja a „transzcendentális otthontalanság”-ra adott válasz. E gondolatot folytatva Tally arra a következtetésre jut, hogy „az irodalmi kartográfia új formáját a modern regény jelenti” (47). Lukács mellett a szerző olyan gondolkodókat is idéz, mint Heidegger és a korai Sartre, majd levonja a következtetést: „a feltérképezés révén – amely részben olyan, ebben az esetben hangsúlyozottan térbeli jelentőséggel bíró erők konstellációjának metaforikus kifejezése, amelyek közvetve vagy közvetlenül hatást gyakorolnak az ember életére – talán leküzdhető ez az aggodalmas (anxious), transzcendentális otthontalanság.” (66–67)

A harmadik fejezet az „Irodalmi geográfia” címet viseli és kiindulópontját a következő megállapítás képezi: „Az író irodalmi kartográfija mellett az olvasó irodalmi geográfiájáról is beszélhetünk”. (79) Tally szerint az olvasó geográfussá válik, amikor értelmezi az irodalmi térképet és eközben újabb, korábban rejtett jelentéseket hoz felszínre. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy az irodalmi geográfia egyúttal egy kutatási terület is (Franco Moretti, Barbara Piatti), amely rámutat arra, hogy az irodalmi szövegben felbukkanó helyek nemcsak valóság és elképzelték, de egyúttal történetiek is. „Az irodalmi geográfia egy olyan olvasásmódot foglal magában, amely a vizsgált szövegek terére és térbeli vonatkozásaira fókuszál. Ugyanakkor figyelmet szentel azoknak a változó térbeli és geográfiai formációknak is, amelyek hatással vannak az irodalmi és kulturális produkcióra.” (80)

Rögtön a fejezet elején előkerül – nem meglepő módon – a hely szelleme (genius loci) kifejezés. Tally D. H. Lawrence-t és Virginia Woolfot idézi ezzel kapcsolatban. Különösen

utóbbi lesz számára fontos, aki a *Literary Geography* című esszéjében rámutatott arra, hogy a vidék és a város megjelenítése Thackeray-nél, illetve Dickensnél túlmutat a hely tisztán térbeli ábrázolásán, és magán viseli annak társadalmi meghatározottságát is. De nem csupán erről van szó. Immár Raymond Williams gondolatmenetéhez kapcsolódva Tally rámutat: „Dickenssel a regény maga vált London egyfajta narratív térképévé, ahol az alakok és a helyek különbözősége és sokfélesége valamiképpen összekapcsolódik és a regényen keresztül válik érzékelhetővé.” (88) Dickensnél tehát a polgári regény mint forma hívta életre London irodalmi kartográfiáját, nem pedig a topográfia, a helyszín vagy az empirikus adatok.

A fejezet utolsó szakaszában Franco Moretti munkássága kerül előtérbe (100–111), főként az angolra fordított művei, a *Graphs, Maps, Trees* és a *The Atlas of the European Novel, 1800–1900*, valamint a *Signs Taken for Wonders*. Moretti kiindulópontja, hogy amit világirodalomnak nevezünk, az nem más, mint egy elitista konstrukció. Vajon miért kellene feltételeznünk, hogy egy korszak gondolkodásmódjáról a korszak kiemelkedő műveiből tudhatunk meg a legtöbbet? További problémát jelent, hogy rengeteg könyv van, és senki sem olvashat el mindent. Innen nézve pedig még a kánon fogalma is kétségessé válik. Moretti projektje ugyanakkor mégsem az irodalomtörténet ellen irányul, és nem is a kánon kibővítésében érdekelt (bár egyértelműen felhívja a figyelmet arra, hogy leegyszerűsítő képet alkot magának az irodalomról az, aki csak ún. „magas” irodalmat olvas). Moretti igyekszik tudományos alapokra helyezni az irodalom tanulmányozását, ennek azonban ára van. Lemond az egyes szövegekkel való foglalkozásról, és a *close reading* helyett a *distant reading* gyakorlatát helyezi előtérbe. Ennek köszönhetően nem az egyedi szöveg és annak olvasása válik fontossá, hanem a típusalkotás és ebből következően különböző grafikonok, fejlődési ívek, narratív sémák stb. felvázolása.

A Moretti-féle irodalmi geográfia – ahogyan Tally nevezi – három különböző irodalomkritikai tevékenységet foglal magában: 1. Vizsgálja a narratíva és a valós tér (Dickens Londonja, Balzac Párizsa stb.) kölcsönhatását, arra fókuszálva, hogy hogyan ábrázolják a regényírók a város, a régió, a nemzet és a világ tereit. 2. Vizsgálat tárgyává teszi, hogy a regények és a teret ábrázoló más irodalmi formák hogyan cirkulálnak a térben, az irodalmi piacon át a különféle földrajzi (lokális, regionális, nemzeti) tartományokig, amelyekben az olvasás és az írás megvalósul. 3. Végül az olvasásnak ezt a módját átülteti diagramokba, illetve valós térképekbe, így válik a térképezés (mapping) irodalomkritikai gyakorlattá. E módszer sajátossága, hogy nem elemez a szó klasszikus értelmében, hanem arra irányul, hogy új alapokra helyezze az irodalom tanulmányozását (ebben az esetben a világirodalomét), oly módon, hogy térbeliesíti (spacializálja) az irodalomtörténet mezejét.

A negyedik fejezet központi fogalma a geokritika (geocriticism). A fogalom Bertrand Westphaltól származik, de Tally nem csak rá hivatkozik ebben a fejezetben. Mint mondja, a geokritika fogalmát tág értelemben használja, és Westphalon kívül más gondolkodókat is e címke alá sorol. Így kerülnek egymás mellé Gaston Bachelard, Henri Lefebvre, Michel Foucault, Michel de Certeau, illetve Gilles Deleuze és Félix Guattari (némi meglepő azonban, hogy Maurice Blanchot neve egyáltalán nem bukkan fel a könyvben). A tér poétikája és produkciója, a hatalom térbeliségének vizsgálata, a gender és a térbeliség kapcsolata, a nomadológia – ezek lesznek a fő hívószavak.

A fejezet végén a szerző Westphal koncepcióját ismerteti, de jelzi, hogy nem mindenben követi őt. A geokritika egy olyan újszerű megközelítést jelent, amely különböző tudományterületeket (irodalomelmélet, földrajz, filozófia, építészet, urbanisztika, szociológia, film stb.) összekapcsolva igyekszik az irodalom, a tér és a hely közötti kapcsolato-

kat megközelíteni. Abból indul ki, hogy a térbeliség alapvető szempont az irodalmi szövegek tanulmányozásakor. A megközelítés tudatosan igyekszik interdiszciplináris lenni. Nemcsak irodalmi szövegek értelmezéséhez nyújt szempontokat, hanem társadalomkritikaként is funkcionál, amikor például a rejtett hatalmi viszonyok feltérképezésére vállalkozik. A geokritika alapvetően a különböző terek (például a mindennapi élet terei és az irodalmi tér) közötti kölcsönhatásokra fókuszál, és azt vizsgálja, hogy az ezek között lejátszódó folyamatok hogyan alakítják a kulturális identitásokat. A módszer lényege, hogy nem a tér reprezentációjából indul ki (például Dickens esetében a regényekben ábrázolt Londonból), hanem a valós térből (ebben az esetben a valós Londonból), majd ezek után vizsgálja meg annak különböző irodalmi (és olykor nem irodalmi) reprezentációit. Westphal négy elvet tart szem előtt: a többnézőpontúság (multifokalizáció) nem szorul különösebb magyarázatra; a poliszenzorialitás abból indul ki, hogy a tér reprezentációja során nemcsak a látásunkra hagyatkozunk, hanem egyéb érzékszerveink – például a szaglás – is szerephez jutnak. Emellett a geokritikusnak fenn kell tartania egyfajta sztratégikus látásmódot is, amely arra irányul, hogy a látott felszín alá hatoljunk, deterritorializáljuk és reterritorializáljuk a teret (Westphal itt Deleuze és Guattari koncepcióját hasznosítja), annak érdekében, hogy a jelentés minél több szintje váljon hozzáférhetővé. Végezetül az intertextualitás szempontját is érvényesíteni kell, hiszen a terek – akárcsak a szövegek – mindig más terekkel (szövegekkel) is kapcsolatban állnak.

A könyv konklúziója a „Más terek” címet viseli. Ebben a részben Tally nem az eddig elmondottakat összegzi (ennek nem is igazán volna értelme), ehelyett egy újabb kérdéskört állít középpontba, mégpedig a fantasztikus irodalom kérdését. A fantasztikus irodalom kapcsán a térbeliségnek olyan vonatkozásai kerülnek elő, amelyekről korábban nem volt szó. Tally mindenekeelőtt problematizálja a fantasztikus és a realista irodalom közötti viszonyt. Amellett érvel, hogy a fantasztikus irodalom mindig kitermeli a maga realitását, amely ontológiailag nem különbözik más irodalmi művek realitásától. És mivel az ún. realista irodalom mindig épít a képzeletre is, a kettő közötti határok átjárhatóak. Különösen a fantasy és az utópia műfajai tűnnek érdekesnek ebből a szempontból. Tally szerint a fantasy nemcsak arra alkalmas, hogy alapul szolgáljon a világ valós tereiről való gondolkodáshoz (146–147), hanem arra is, hogy a segítségével másképp tekintsünk a valóságra (154).

Szembeötlő, hogy az irodalmi és a társadalmi tér közötti kapcsolatokról szólva Robert T. Tally elsősorban (de nem kizárólagosan) a marxista ihletettségű gondolkodókat részesíti előnyben. Egyik nagy erénye, hogy mindenütt világosan fogalmaz. A vállalkozás természetéből fakad ugyanakkor az is, hogy több helyen kénytelen kevesebb figyelmet szentelni egy-egy érdekesebb elméleti problémának. Inkább arra ösztönzi az olvasóját, hogy utánaéppen az itt tárgyalt szerzők műveinek. Mert az azért kiderül a könyvből, hogy a térbeliség kérdéseit kutatva kiket érdemes olvasnunk.

(Robert T. TALLY Jr., *Spatiality*, Routledge, London / New York, 2013.)

ALABÁN FERENC

Az irodalmi regionalizmus és a valóság generációs színei

Jegyzetek kisebbségi irodalmunk értelmezéséről a valóság
tükrében

„A Kárpát-medence, mi több, Közép-Európa és egész Európa kulturális régiókból épül fel, s alighanem a szellemnek és a hagyománynak ez a színes és gazdag mozaikja alkotja Európa lelkét...”

P. B. nyomán

Identitás- és magatartásformák

A magyar irodalmi regionalizmus keretében – kissé leegyszerűsítve – Magyarország határain belüli és határon túli formákról beszélhetünk. S bár közsímet, hogy a magyar kultúrán és irodalmon belül a történelem során kevésbé alakultak ki a regionális decentralizációnak olyan meghatározó intézményei és tradíciói, amelyek Európa fejlettebb nyugati és déli részén található, magyar vonatkozásban is létrejöttek sajátos jegyeket hordozó kulturális régiók. Az ország határain belül például a dunántúli, az alföldi, az ország határain kívül például az erdélyi, a felvidéki szellemiséget meg lehetett és meg lehet ma is különböztetni sajátos jellegénél fogva. Ezek a sajátos jegyek jelen vannak közvetett vagy közvetlen módon az irodalomban, a művészetekben és többek között abban a „közkultúrában” is, amely a mindennapi életben, az egyes társadalmi rétegek és csoportok gondolkodásmódjában, ízlésében, értékszemléletében és egész mentalitásában megfigyelhetők. Az európai kultúrában és irodalmi közegben létrejövő regionális irányzatok („Heimatchichtung”, „régionalisme”...) főként német és francia körben mindig valamilyen hagyományos tájegység szellemiségét, történelmi, illetve kulturális identitását kívánták tudatosan kifejezni (Bajorország, Poroszország a németeknél, Breton, Provanszál stb. a franciáknál).

A magyar irodalom története során – eltérően a német és francia közegtől és példáktól – kissé szokatlan az írók és az irodalmi művek regionális aspektusú szemlélete és vizsgálata, bár el kell ismerni, hogy a fejlődés során szokás volt megkülönböztetni a „helyi színeket”, a történelmi és kulturális hagyományokat és sajátosságokat. Bizonyára a magyar viszonyok relatív elmaradottsága is közrejátszott

1 Vahot Imre tanulmányát többen idézik munkájukban, így pl. Pomogáts Béla *A kulturális regionalizmus* című tanulmányában (Kisebbségtudományi Szemle, 1991, 2. évf. 2. sz.), továbbá Tüskés Tibor *Pannóniai változatok* (Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1977, 416.) című és Szabó Zoltán *Szerelmes földrajz* (lírai útirajz, Nyugat, Bp. 1942; Occidental Press, Washington, 1963, 196, 1981, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1988, Osiris Kiadó, Bp. 1999) című kötetében.

ebben, a fejlettebb és polgárosultabb nyugattal szemben. Megjegyezzük, hogy magyar vonatkozásban voltak különböző szintű „megkülönböztetések” már a 19. században, s egy Vahot Imre-tanulmányban a magyar irodalom három regionális hagyománya, karaktere lett elkülönítve, melynek értelmében a „dunai” költők inkább epikusak, a „tiszaiak” drámaiak, a „felvidékiek” viszont lírai jellegzetességükkel tűnnek ki (*Dunai és tiszai költők és Kazinczy Ferenc műiskolája*)¹. Vahot volt az, aki először tett kísérletet a nemzeti irodalom szellemi régióinak körülhatárolására és az általa megkülönböztetett három régió karakterjegyeinek leírására. Ő – földrajzi értelemben szemléletesen és szellemi tekintetben jelképesen – piramisként láttatja a magyar irodalom topografikus alkatát: a csúcs Kazinczy szűkebb pátriája, a Hegyalja, le egészen a Mátra vidékéig, a talapzat két végpontja pedig a Balaton tája, illetve a Tiszán túl, azaz Debrecen vidéke. Vagyis, már ebben a XIX. század közepén született, még oly elnagyolt kategorizálásban is fölismerhető a magyar irodalom két jellegzetes és meghatározóan sajátos szellemi tája, két karakteres spirituális irányultsága, a „szelíd és mediterrán Pannónia”, valamint a „szilaj alföldi Hungária”.

Kiegészíthetjük a felvázolt képet azzal, hogy Vahot műve nemcsak a magyar tájirodalom föltérképezésének első dokumentuma, hanem olyan kezdeményezés, ami minden további hasonló ihletésű és tárgyú mű irányadó alapját is jelentette. Merthogy a XX. században sorra rendre születtek a magyar nemzeti irodalom táji-szemleli tagolódását immár pontosabban, árnyaltabban meghatározó művek; e kérdéskörben mások mellett megszólalt Babits Mihály, Szerb Antal, Merényi Oszkár, Veres Péter, Féja Géza, Cs. Szabó László, Hamvas Béla, Tüskés Tibor, de a legismertebb kétségtelenül Szabó Zoltán, illetve az ő *Szerelmes földrajz* (1943) című könyve. Ez a kötet manapság is a legtöbbet hivatkozott munka, ha egy tájegység irodalmi géniuszáról vagy a magyar irodalom génius loci-járól esik szó. Szabó Zoltántól táj-nemzet-nyelv-irodalom viszonyáról alapvető igazságokat tudunk meg, melyek bekerültek az irodalmi köztudatba is. („Mert a nép sok tekintetben a táj alkotása, s a táj sok tekintetben a népé.. stb.).

Tüskés Tibor *Pannóniai változatok* című művében jogosan figyelemztet arra, hogy a valódi, súlyos dunántúli hagyományt Zrínyi Miklós, Széchenyi István, Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály és Babits Mihály képviseli. Ezt a hagyományt folytatják Illyés Gyula és Weöres Sándor, Keresztúry Dezső és Csanádi Imre, Simon István és Nagy László, Fodor András és Csoóri Sándor, vagy éppen Egry József és Martyn Ferenc művei. Tüskés Tibor esszéinek szerepe és jelentősége is abban áll, hogy felismerte a táji hagyományok és a jelenkori műveltség között levő szerves kapcsolatot, s kísérletet tett arra, hogy megragadja ennek a kapcsolatnak a valóságos jelentkezési módját néhány dunántúli költő, mint Takáts Gyula, Csorba Győző, Pákolitz István, Fodor András, Takács Imre, Kalász Márton; író, mint Fülep Lajos, Bertha Bulcsú, Lázár Ervin; és művész, mint Rippl-Rónai József, Egry József, Borsos Miklós (aki csak félig-meddig – tihanyi lakhelye következtében – számít Pannónia képviselőjének) munkásságában. A

„dunántúli” jelző mögül Tüskés ilyen általános fogalmakat bont ki, mint: „Világosság, tisztaság, racionális biztonság, arányérzék [...] emberi méretű valóság”. Ezeket a fogalmakat keresi és igazolja költőinek vagy festőművészeinek munkásságát ismertetve, a pályaképek felrajzolása és a művek elemzése során.

Esetenként azonban tisztázandó, hogy a művészi értékek számbavételekor megfelelő helyre kerüljenek a táji hagyományok és a sajátosságok, mivel az értelmezések során túlzások is megfigyelhetők. Példának okáért megemlíthetjük, hogy 1930-ban Farkas Gyula² *A magyar romantika* című művében tett kísérletet arra, hogy a regionális tradíciók jegyeivel magyarázza a születő romantikus irodalom változatait. (Különösen a dunántúli írók: Kisfaludy Károly és Vörösmarty tájjal kapcsolatos élményvilágát mutatta be úgy, mint a nemzeti romantika egyik forrásvidékét.) Ezek az elképzelések azonban nem érintették komolyabban a magyar nemzeti irodalom szemléletét és történetének feldolgozását. A magyar irodalomtörténet-írás – a múltban és a jelenben egyaránt, köztudottan ui. – nem regionális, hanem eszme-, irodalom- és stílustörténeti szempontok, illetve vizsgálatok nyomán rajzolt képet a sok évszázados magyar irodalmi kultúráról, s a tájélmények vizsgálata csupán színezte ezt a képet, mint ahogy színezte azt az írók történelmi ismereteinek és élményvilágának elemző vizsgálata. Tudatosíthatjuk az axiómát, hogy az érték mindig egyetemes – s ha jelzővel is illetjük, annak sajátos tartalmi vonatkozásait kell értelmeznünk. A mai irodalom- és művészettörténésznek tehát bizonyára nem az a feladata, hogy ne vegye észre, vagy rosszabb esetben tagadja a táj és a kultúra között feltételezett összefüggéseket, hanem az, hogy a valóságos (a szellemtörténet által feltételezettnél bonyolultabb és összetettebb) összefüggésrendszert írja le, olyan rendszert, amely számításba veszi a táji jellegzetességek történeti, kultúrtörténeti és szociológiai eredőit is.

***

A határon túli magyar kisebbségi irodalmak közül a legnagyobb múlttal rendelkező és egyben a legtöbb eredményt és irodalmi sajátosságot felmutató irodalmat említjük. Az ún. *Erdélyi gondolat* eszméjét, a transzszilvanista történelemfelfogást egyrészt értekezésekben és publicisztikában, másrészt szépirodalmi alkotásokban már a két világháború közti időben főként Kós Károly adta közre, fejtette ki (*Erdély – Kultúrtörténeti vázlat*³). Erdély ennek értelmében úgy jelenik meg, mint sajátos földrajzi, történelmi és kulturális egység, melynek népei (a magyarok, a románok és a szászok) egyrészt saját „anyanemzeteikkel” tartottak fenn szoros kapcsolatot, másrészt pedig az együttélés folytán élénk és ható kulturális és művelődési kapcsolatba is kerültek egymással. Ebben az esetben az említett népcsoportok viszonylagos egyensúlya alakította ki a regionális (autonóm) kulturális fejlődés lehetőségét.

Általános értelemben tehát elmondható, hogy a legjelentősebb magyar kulturális régiók valójában történelmi adottságnak tekintették

2 Farkas Gyula irodalomtörténész 1894-ben született Kismartonban (ma Ausztria-Burgenland). Egyetemi tanulmányait Budapesten, Halléban és Párizsban végezte. Magyar és német intézményekben tanított. 1947-től az 1957-ben bekövetkezett haláláig a göttingeni egyetem tanára volt. Műve, *A magyar romantika. Fejezet a magyar irodalmi fejlődés történetéből*, legutóbb 2012-ben az Attraktor (Gödöllő) kiadásában jelent meg.

3 Kós Károly, *Erdély – Kultúrtörténeti vázlat*, Erdélyi Szépművészeti Céh (Reprint), Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1988.

és tekintik jelenünkben is sajátos helyzetüket, elfogadva azt, nem is törekedtek annak bizonygatására és külön definiálására. Ilyen értelemben nem váltak semmilyen ideológia részévé, s inkább erkölcsi- és magatartásmintát jelentettek a nemzet, az irodalom és az emberek tudatában. Ehhez kapcsolódott a szellemi, az irodalmi és művészi formában való regionális sajátosságok megfogalmazása és megjelenítése.

Érték a regionalizmusban

Az irodalmi regionalizmus és sajátosság értékei részben megegyeznek az ún. nem regionális értékek rendszerével, másrészt részben különböznek attól. Az esetek túlnyomó többségében egy regionális közegben képződő, létrejött irodalmi és művészi értékélmény egyúttal közösségteremtő energiával és hatásértékkel bír. Ez egyik alapvető jellemző sajátossága. További ismertetőjegye, hogy (részben eltérően a modern művészetek értelmezésétől) a regionális műérték bizonyos szinten és mértékben levezethető a korábbiakhoz való viszonyából, sajátosságai révén kapcsolatban áll az előzményekkel. A regionális közegben létrejött műérték – akárcsak általános értelemben – nem vezethető le a műfaji előírások és formák teljesítéséből (vagy éppen tagadásából). Hangsúlyozottan érvényes ebben a közegben is, hogy minden egyes mű magának teremti meg formaelveit, amelyeket „önerőből” kell kiteljesítenie. Eleget kell tennie annak az igénynek, hogy önmagát „konstituálja” a befogadóban.

A leginkább hagyományokból megszülető regionális érték az új történelmi és társadalmi változások és kihívások következtében dialektikusan kapcsolódik a fejlődés, majd a perspektíva azonosítható vonalaihoz és irányzataihoz. Mondhatnánk azt is, hogy a regionális érték létrejöttét elősegítő (irodalmi) hagyományok az idő előre haladtával meghatározzák azok fejlődési, változási irányait és legfontosabb nembeli orientáltságát. Ebben az esetben figyelembe kell venniük a genezis által adott sajátosságokat, valamint a jelen, illetve a későbbiek számára jelentőséget és értelmet biztosító perspektivikus lehetőségeket. Ebbe ugyanúgy beletartozik a regionális tájékozódáson túl (pl. a szülőföld közösségi tapasztalatainak és élményeinek világa) mint az egyetemes szintű tájékozódás (pl. a kisebbségi magyar irodalmak esetében az összmagyar irodalomba való integrálódás iránya). Nyilvánvalóan ez a történetileg kialakult több irányú orientáltság genetikusan is kódolt, s a magyar irodalom kontextusán belül meghatározó jelentőségű a regionális irodalmi érték kialakulásában.

Az irodalmi alkotásban levő érték feltételezi a szerzőhöz (alkotóhoz) fűződő genetikus viszonyt, s az értéket képviselő sajátosság helyzeténél fogva is érintett helyzete által, továbbá részese az alkotó gondolati-emocionális viszonylatának és dimenzióinak. A regionális érték célközönsége elsősorban saját regionális (kisebbségi) közege, s azon keresztül az azonos nyelvű és kultúrájú befogadói réteg, magyar kontextusban beleértve az összmagyar irodalom befogadó közönséget, egy további szinten pedig, minden magyarul olvasó befogadót. A műalkotás értéke és hitelessége is függ a szerző (alkotó) kompetenciájától, s attól, hogy az mennyire képes saját élményeit esztétikailag értékesé tenni. Ez a sajátos viszony egyik meghatározó jellemzője az „alkotói autentikusság”, melynek segítségével definiálható a regionális szerző műve, s melynek létrejöttékor az alkotói attitűd, az alapeszme és érzelmi töltet valójában egy forrásból fakad. Az alkotó és műve a regionális közegben így tehát már genezisénel fogva sajátos szimbiózist alkot, minden külön- és kívülállási viszonyt felszámol és egyúttal egyedi kommunikációs módot és nyelvi, stílusközeget hoz létre. A regionális írói és költői magatartás elkülönítő jegye az is, hogy nem elsősorban a szöveggközpontú és kísérletező motiváción alapszik,

hanem jóval inkább ún. tapasztalati indíttatású, mely kedveli a „mimetikus értékkeremést”. Ennél fogva nagyrészt üzenetközvetítő szándékot és gondolatot hordoz, amit hitelesen akkor képes kiteljesíteni, ha kevésbé kísérletezik és leginkább a szokványosnak tartott narratív technikákat alkalmazza. Talán azért is valószínű, hogy az irodalmi formákkal való kísérletezés regionális kontextusban kevésbé gyakori, minek következtében a kritika körében figyelmet vált ki. S ez igaz azokban az esetekben is, ha a kísérletezés nem több más nemzeti irodalmakból átmentett szövegalkotási módnál, mondjuk kollázsnál vagy montáznál.

A regionális irodalmakra általában jellemző még az elbeszélői és asszociatív stílus, annak sajátos gondolkodási jellegzetességeivel és hangsúlyaival, sémáival és érzékenységi területeivel. A szövegen túlmenően a nyelvileg ki nem fejezett jelentéstartalom, kommunikációs mód is árnyalja a regionális kontextust. A regionális kultúráknak ismeretői továbbá azoknak a nonverbális utalásoknak és gesztusoknak a sora, amelyeknek természetes használata jellemzője a regionális szövegeknek. Ennek egyik fontos eleme és összetevője lehet példának okáért a multikulturalizmus, melynek szintén megvannak a vizsgálódási eljárásai és a maga esztétikája.

A tipizált irodalmi tudatforma a *valóság* képével és ismeretével

Számunkra, szlovákiai magyarok számára – ahogy azt már mások és másképpen is megfogalmazták – Fábry Zoltán, Győry Dezső, Dobos László, Tőzsér Árpád, Duba Gyula, Gál Sándor, Cselényi László, Grendel Lajos, Talamon Alfonz és mások szövegei, művei forrásértékűek, a szlovákiai magyarság lényegének és mélyebb ismeretének forrásai. Többet jelenthetnek, mint a történelemkönyvek és dokumentum-interpretációk, s így a (cseh)szlovákiai magyar írásbeliség alapszövegei, művei közé kell sorolnunk azokat. Amikor Turczel Lajos és Fónod Zoltán egész kisebbségi irodalmunkról és Fábry Zoltán életművéről, Szeberényi Zoltán Győry Dezső költészetéről alkot átfogó képet, vagy amikor Koncsol László és Zalabai Zsigmond saját nemzedékének lírikusi és prózaírói teljesítményeit értelmezi és méri fel, központi helyen szerepel a *valóság* és a *kisebbségi helyzet művészi kifejezésének értelmezése*. Nyomon követhető ez az ún. „kísérletezők” és a fiatalabb alkotói generációk önkifejezésének jellemzésében és értékelésében is. Bár előfordul, hogy a kritikusai vagy elemzői szempontok ignorálják ezt a hagyományokkal rendelkező megközelítési szempontot, ill. motívumot. Mindez persze kritikusai hozzáállástól függetlenül létező fenomen, tehát tényként kezelendő.

A szlovákiai magyar irodalom sajátosságait felmutató és hangsúlyozó nézetek, vélemények sorából most csupán kiválasztunk néhány jellemzőnek mondhatót. Szeberényi Zoltán, aki aránylag sokat foglalkozott a szlovákiai magyar irodalom alkotóival és műveik értékelésének kérdéseivel, az egyik vele készült interjúban a húszas évek közepén így vélekedik: „Én nem röstellem azt, amit most nem nagyon becsülnék, hogy kisebbségi irodalommal foglalkozom, mert úgy érzem, hogy ennek az irodalomnak megvan a maga feladata, a kisebbségi írónak megvan a maga küldetése. Ezt mással helyettesíteni nem lehet. Nevetséges, hogy most azon vitatkoznak, van-e szlovákiai magyar irodalom, vagy nincs. Ezek olyan mondvacsinált problémák. Egy biztos, hogy az író nem független a társadalomtól, amelyben él, és ez visszahat, visszatükröződik az írásban, a műben. Hiszen a kisebbségi helyzet, sors áthangolja a fogalmakat. Nálunk egészen mást jelent a haza, mást jelent a szülőföld, és mást jelent az úgynevezett tájélmény. Mindez egészen másként jelenítődik meg a szlovákiai magyar írónál, mint annál, aki a többségi nemzet tagja-

4 *Egy irodalom szolgálatában.* Lacza Éva beszélgetése a 75 éves Szeberényi Zoltán irodalomtörténésszel, Szabad Újság, 2005. augusztus 10., 11.

5 „...mindig csak a líra körében mozogok”. Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal = ERDÉLYI Erzsébet – NOBEL Iván, *Induljunk tehát: otthonról haza,* Tárogató Kiadó, Budapest, 1966, 33.

ként saját országában él.”⁴ Egy egész életmű tapasztalatainak leszűréseként is értelmezhetők ezek a sorok. Summázatai egy irodalomról alkotott – legtöbbször elfogadható – véleménynek, mely túl a gyermekbetegségeken és történelminek mondható szakaszokon összmagyar irodalmi értékeknek is forráshelye. A Szeberényiéhez hasonló vélekedéseket tudunk felmutatni Fónod Zoltán, Csanda Sándor, Koncsol László, Duba Gyula és további – az idősebb generációhoz tartozó irodalomtörténészek és írók körébe sorolható – alkotóknál.

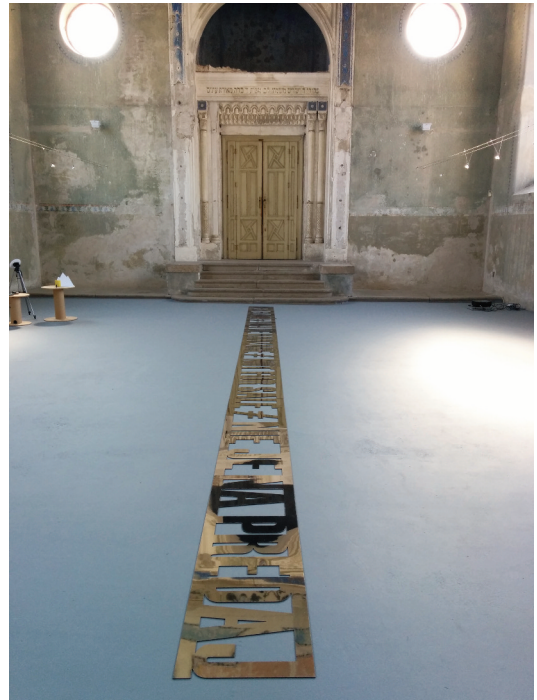
A közép irodalomkritikus-nemzedék véleményét is tipizált jelenségként kezelhetjük, amelynek szintén megfontolandó tanulságai vannak. Zalabai Zsigmond – aki a „Fábry-féle valóságérzék és etikai érdeklődés” egyensúlyba kerülését igyekezett megvalósítani az „esztétikai elemzéssel, az irodalmibb és műközpontúbb gondolkodással” – tisztán látta azt a kettősséget, amely a szlovákiai magyar irodalmat mindig is jellemezte. Így fogalmazott: „Én hiszek abban, hogy a nemzetiségi körülmények között van valamiféle szerepe, küldetése az írónak, az irodalmi tudatformának pedig pótolnia kell olyan egyéb – nem létező, vagy csökevényes – tudatformákat, melyek a nemzetiségi irodalomból hiányoznak. Ugyanakkor jottányit sem vagyok hajlandó engedni abból, hogy az író, bár gondolkozzék népben, nemzetben, és művei révén formálja a közösségi tudatot, ám az irodalmat mégiscsak irodalomként, a maga saját esztétikai törvényeinek megfelelően kell megélnie. Tehát a szlovákiai magyar írónak kijáró jelzők a következő sorrendben kellene hogy álljanak: nem szlovákiai és magyar és író, hanem író és magyar és azon belül – történetesen mert a sorsa úgy hozta – szlovákiai.”⁵

A szlovákiai magyar irodalom említett kettősségének hangsúlya reális szemléletet tükröz. Az egymástól eltérő szélsőséges felfogások, becsmérlő vélemények még nem változtatták meg soha ennek az irodalomnak a státuszát és minőségét. A fiatalabb irodalmárok körében is akad a valós tényeken alapuló véleményt-formáló elemző és értékelő kritikus. Ennek jó és egyben meggyőző példáját láthattuk Csanda Gábor szemléletében és emlékezetes véleményében a *Fejezetek a szlovákiai magyar irodalomból* című, az Irodalmi Szemlében folytatásokban közölt, összefoglaló írásaiban. Értelmezései irodalomtörténeti alapállásból indulnak ki, elfogulatlanul szemléli és kezeli a szlovákiai magyar irodalom létét bizonygató és kétségbevonó, vagy éppen tagadó véleményeket. Kortársai közül a legkörültreintőbben és legmegbízhatóbban foglal állást és minősít. A tankönyvbe szánt anyag – ami meg is megjelent irodalmi tankönyvként a középiskolások számára – így tudott eleget tenni céljának, funkciójának és az elfogulatlanságon alapuló szemléleti objektivitásnak. Ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy Csanda Gábor néhány kitétele nem képezheti vita tárgyát (pl. a „kettős kötődés” kommentálása, vagy éppen a szlovákiai magyar irodalom „múltjának” kezelése stb.), de mindenképpen nagyra értékelendő, hogy e kisebbségi irodalom néhány jellegzetes alkotására jó kritikai érzékkel hívja fel a figyelmet. Teszi ezt úgy, hogy megismerte az idősebb alkotógenerációk műveit

is, és biztos kézzel képes válogatni azokból. Elveti az olcsó megoldásokat a szlovákiai magyar irodalom létének megkérdőjelezését illetően, mivel az általa kiválasztott szövegek „az irodalomváltozatok problematizálását szolgálják” és különböző olvasatok lehetőségeire alkalmasak. Több kortársával ellentétben nincs szándékában megfelelebezheterlennek látszani, teret enged a másképp történő értelmezések lehetőségének is. Megközelítésében – nem véletlenül – külön fejezetet szentel *az irodalom és a valóság összefüggésének* és megállapítja: „A szlovákiai magyar irodalom és kultúra helyzete (specifikuma) és ennek megítélése elvonatkozhatatlan a szlovákiai magyar identitástól, nemkülönben ennek folyamatos változásaitól, mely identitásváltozások természetesen e kisebbség története alakulásának következményei. A megtörténtek ismerete, a történelmi tapasztalat mint a kisebbségi önértéktudat alapja ebben a folyamatban az irodalmi mű hitelességének ismervévé válhat, de legalábbis valamilyen követelményként merülhet fel e kisebbség képviselőinek önismeretére vonatkoztatva.”⁶ Összecseng mindez azokkal a véleményekkel, amelyek a szlovákiai magyar irodalom nyitottságának követelménye és az esztétikai értékprioritása mellett nem feledkeznek el ennek az irodalomnak a *valóságos* helyzetéről, amely közvetve és közvetlenül mindig nagyban befolyásolta e kisebbségi irodalom „teremtett világának” tudati állapotát. Ennek az irodalomnak a „szövegszerűsége” és „nyelvi természete” mellett fontos a valóságból való származása és „világszerűsége”, pontosabban a létező világból való építkezése és irodalmat teremtő kontextusa.

6 *Fejezetek a szlovákiai magyar irodalomból (1)*, Irodalmi Szemle, 2006/11, 62.

Nem eladó; installáció, Somorja, At Home Galery, 2015. Fotó: Bartha József

Azok számára, akik a szlovákiai magyar irodalom és kultúra értékelésének és megítélésének kérdésében mondanak véleményt, nem lehet mellékes a valóságra való hivatkozás. Már csak azért sem, mivel valóság nélkül egyetlen író és művész sem él meg, s azért sem, mert „emlékezet nélkül sincs művészet”. A szlovákiai magyar irodalom létének megkérdőjelezése inkább kisebb mint nagyobb hatékonysággal bűvópatak módjára újból és újból előjött, előjön, majd – éppen a valósággal való szembesülése után – elhalványodott, erejét és hatását veszve megszűnt. A kérdésfelvetés jórészt mechanikus volta nem figyel az „emlékezetre”, nincs kellő történetisége, ignorálja a sajátosságokat és a fejlődés tényét. A paradigmaváltásra való hivatkozások igyekeznek elfelejteni a folytonosságot és a változások dialektikájának menetét, esetenként durva szimplifikációkat eredményeznek. A közel sem lineáris képet mutató fejlődésben megvan a helye a részleges változásoknak is, sőt a visszatérő momentumok megjelenésének és továbbélésének. Elvakultnak kell lenni ahhoz, hogy ezeket az elemző szem ne vegye észre. Irodalmi és művészeti berkekben – jelenünkben maradva – például a posztmodern fokoza-
tos térvesztése és egyben elhalványulása kellő mintaként szolgál. A posztmodern prominensei mostanság már maguk „realista” és „újrealista” műveket írnak a magyar irodalomban is. Újból fontossá vált a „történet”. Nyilatkozataikból is egyértelművé válik, hogy például a nemrég elhunyt Esterházy Péter, vagy éppen a szlovákiai magyar Grendel Lajos és mások prózájában a „sztori”, a „mese” (tehát a tartalmi rész) alapvető és meghatározó fontosságúvá válik. Ebben az értelemben esetükben is „realista” alkotókról beszélhetünk, bár nyilvánvalóan nem a fogalom történelmi, két világháború közti értelmezésének megfelelően.

***

Itt és most nincs szándékunkban felsorolni azokat a véleményeket, indokolt és kevésbé indokolt eszme-futtatásokat, amelyek a szlovákiai magyar irodalom létének megkérdőjelezésével foglalkoztak. Csupán jelezzük, hogy voltak köztük olyanok is, akik ab ovo „hiábavaló” kérdésfeltevésnek, provokációnak minősítették az egész ügyet. A gyakran sarkított véleményt nyilvánító Cselényi László idevonatkozó végső következtetését idézem, aki egyik írásában „szubjektív mérleg”-et készített a csehszlovákiai magyar írásbeliség negyven évéről: „... arra sincs szükség, hogy újra meg újra feltegyük (ki tudja ki, és mi által sugalmazva) a hiábavaló kérdést, hogy van-e egyáltalán csehszlovákiai magyar irodalom?”⁷ A probléma ilyen minősítésére azért került sor, mivel a szlovákiai magyar irodalom által felmutatott eredmények akkor sem hagytak kétséget afelől, hogy meg lehessen kérdőjelezni azokat. Hozzáteesszük, olyan kisebbségi közösség irodalmáról és kultúrájáról van szó, amely a létrejöttétől számított eddig eltelt

közel száz év alatt kényszerközösségből saját identitással bíró közösséggé alakult át, amihez nyilvánvalóan a közösen átélt élmények sokasága kellett. Ez a kisebbségi sors és élmények szolgálták az irodalmi feldolgozás témájául és tárgyául a szlovákiai magyar alkotók és az irodalom számára, hogy művészi formába jelenítse meg azokat.

Pro memoria: a szlovákiai magyarság saját identitásának tényét történészek és szociológusok szaktanulmányai és felmérései is kellőképpen igazolják. Azok tehát, akik e kisebbségi közösség tagjaként tagadják vagy kétségbe vonják e közösség irodalmát és kultúráját, saját identitásukat is megkérdőjelezzik, s nem vállalják a saját helyzetükkel való szembesülést. Általában, és ebben az esetben is, csupán a kérdések megfogalmazása nem elégséges, mivel nem motivál válaszadásra, inkább további kérdéseket és indokolatlan reakciókat válthat ki.

A szellemi formációk kapcsolata és a kisebbségi irodalom értelmezése

Nem szabad elfeledkezni arról, hogy a kisebbségi magyarok sajátos és fontos munkát végezhetnek/végeznek a szellemi javak és kultúra csereforgalmában. Ez a lehetőség figyelhető meg abban az esetben is, ha mostanság nem szokás gyakran emlegetni ezt aényt. A kisebbségi magyar alkotók eredeti művei új tapasztalást és új érzékenységet is továbbbítanak a világ felé, mivel bennük és általuk meghonosodhatnak olyan formák, irányok és áramlatok, amelyek összeötvözik a magyar tradíciót a szomszéd népek irodalmának egyediségével. S bizonyára nem kell külön hangsúlyozni és méltatni az esetenként (sajnos) nem kellően értékelt, vagy éppen lebecsült, de mindig újra és újra esedékes fordító – ismertető – interpretáló szellemi munka hasznát. Ehhez a kérdéskörhöz kell hozzátennünk azt, hogy Közép-Európa népeit voltaképpen csak (nota bene) a nyelv és a múltból örökölt sokféle előítélet választja el egymástól. Másrészt: az életforma és a műveltségi szint és vonzalom alig különbözik. Ha tehát egymás nyelvét megtanuljuk és az előítéletek falait fokozatosan lebontjuk – ahogy azt már tapasztalt történészek és komparatisták javasolták és szorgalmazták –, olyan általánosan érvényes felismerésekre tehetünk szert, amelyek még elméletileg sem lehetnek közömbösek. Az ún. „népi történelem” ebben a régióban ugyanis nem ugyanazon vonal mentén alakult, mint a nemzetek (államok) történelme, mivel ez utóbbit politikai érdekek és irányított ideológiák mindig nagyban befolyásolták. A létrehozott hamis tudatok hatottak az egyénekre és az egyes népekre, de természetes fejlődési menetüket csak időlegesen tudták eltéríteni. Ezért volt úgy, hogy még a legfeszültebb politikai helyzetekben és szított ellenségeskedések idején is, mindig voltak egymásra utaltságok, mélyrétegi és kulturális érintkezések, és ezzel járó párhuzamos jelenségek, amelyek tudatosítása közben más szint és jelentőséget kaptak az evidens különbözőségeik is. Sajnos megállapítható az a tény, hogy hiányzik – pontosabban eddig még nem jött létre – egy olyan tudományszak, amely körültekintő szakszerűséggel feltárja és tisztázza, hogy milyen összetevők, tényezők hogyan és milyen mértékben alakították és formálták Közép-Európában az említett kettős – a „népi” és „nemzeti” – történelem körülményeit.

Ennek szerves kiegészítője lehetne a „közép-európai embert”, a közép-európai kultúrákat, irodalmakat sajátos meghatározó erőik, lehetőségeik vonalán történő értelmezések sora. Feltételezhetően ilyen elemzés, mely kiegészülne egy hasonló történelemnyomozás eredményeivel (még ez sem valósult meg!), minnek következtében nyilvánvalóvá válna a tény, hogy ezek a népek sokáig nem a régió (táj) egyesítő (párhuzamosító) egymás

8 Dobossy László, *A közép-európai ember*, Magvető Kiadó, Budapest, 1973, 12.

9 Uo.

melléttségben vagy éppen elválasztódásban éltek, hanem egy kívülről jövő politikai szempont, beléjük konstruált ideológia határozta meg egymáshoz való viszonyukat. Ez lehetett az oka annak, hogy a közép-európai régió népei egymással szemben is, bizonyos szinteken izolálták a saját kultúrájuknak és történelmüknek a jellegét. Még a legfejlettebb szellemi formációk és csoportok – kevés kivételtől eltekintve – sem törekedtek arra, hogy tényfeltáráon és jellegadóan feltárják, megismerjék és megértsék egymást, s ne maradjanak meg az esetleges és véletlenszerű kapcsolatoknál.

Az összehasonlító irodalomtudománnyal foglalkozók szerint is számtalan példa és megállapítás igazolja a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak sajátos helyzetét és annak értelmezhetőségét. A jellemzések sorából ebből az alkalomból csupán két meglátást emelünk ki. Dobossy László, aki módszerességgel törekedett arra, hogy a közép-európai népek életében, kultúrájában a közös vonásokat és gyakran a felszín alatt érvényesülő párhuzamokat értelmezze, meggyőzően írta le: „...a szétszóródás után a szomszédos országokban új életre kelt részirodalmaknak igenis van sajátos és csak általuk vállalható szerepük az egyetemes irodalom távlataiban: szép és hasznos feladatként, magyar nyelven, irodalmi hagyományainkba ágyazottan ők szólatatják meg azt a többet, azt a mást, ami általános érvényű tapasztalatként fakad a népek közt élés különleges állapotából... Peremmagyarok ők, s mégis olyan tapasztalat hordozói, amelynek érvénye túlmutat a hely és idő korlátain. Számukra a nemzethez tartozás nem valami változtathatatlan adottság, hanem önkéntes választás dolga.”⁸ Dobossy László véleménye azért is felfigyeltető, mivel háttérben az a felismerés is meghúzódik, hogy a szlovákiai magyar irodalom első köztársaságbeli írói közül „úgyiszlóván senki sem emelkedett a magyar szellemi munka élvonalába... Mert úgy írtak, ahogy akkor Pesten írtak...”, akik viszont „elszakították a budapesti köldökzsinórt, s merészebben tájékoztak a gondolkodás és az alkotómunka új vívmányairól, előbb-utóbb majdnem valamennyien igazolódtak.”⁹

Ami érvényes lehetett a két háború közötti időben, az időszerű társadalmi, politikai helyzetnek volt köszönhető, s bizonyára átmenetiségevel is kitűnt. Különösebben bizonygatni nem szükséges, hogy az anyaországgal való szoros kapcsolat a határon túli kisebbségi magyarok kultúrájában, irodalmának fejlődésében nélkülözhetetlen és pótolhatatlan szereppel bír. Jelenünk magyar integrációs törekvései is a történelmi múlt, továbbá a magyar kultúra és nyelv egységbe tartozásának igényét juttatják kifejezésre. A „budapesti köldökzsinór” megerősítéséről van tehát szó, amely táplálja és öngazolásának, identitásának fontos részét adja a nemzeti kisebbségi sorban élőknek. Azt is megerősített axiómaként láthatjuk, hogy a fejlődés során a szükségszerűség fölébe kerekedik az esetlegesnek és helyet adott a véletlennek. A jelenünk kívánt integrációs törekvései által deklarált elvek különböző szintjei korántsem a nemzeti elvek mellőzésével valósulnak meg, a kis létszámú nemzetek, nemzeti kisebbségek helyzetére pedig jellemző az adott közösség kultúrájának az egyén és az

emberiség kultúrája közé iktatása, amely a magyar kultúrában és irodalomban időnként alaptörvényként jelenik/jelenhet meg.

***

Egy másik, elméleti kutatásairól ismert szlovák komparatista, Dionýz Ďurišin több fejtegetésében is foglalkozik a „kisebbségi”, ill. „nemzetiségi” irodalmakkal, s megállapításokat tesz a szlovákiai magyar irodalom kutatásának szempontjaival kapcsolatosan is. Ezeket a szempontokat az összehasonlító irodalomtudomány, pontosabban az irodalmak közti folyamat elmélete alapján kínálja, s lehetőségeit a szlovákiai magyar irodalom adott kontextusaihoz (összefüggésrendjéhez) kapcsolja. Megállapítása a kisebbségi/nemzetiségi irodalmak relatív önállóságát hangsúlyozza: „A nemzetiségi irodalom az »egésznek« nem csupán része, hanem önálló irodalomtörténeti egység, s ebből adódnak sajátos kapcsolatai a nemzeti irodalommal és az irodalomközi folyamatokkal. Keletkezését, önépítő formáit és további fejlődését egyfelől a regionális irodalmak és a nemzeti irodalom, másfelől a nemzeti irodalom és az irodalomközi jelenségek szempontjából ítélni lehet meg. Az irodalmak közötti helyzetét tekintve tehát létezése sokdimenziós.”¹⁰ A szlovákiai magyar irodalom fejlődésének történetiségét is figyelembe véve Ďurišin rámutat arra a tényre, hogy az öntudatosodási folyamat fokozatosan valósult meg, egymásnak ellentmondó törekvések kíséretében, s hogy ennek a nemzetiségi irodalmak fejlődését alapjában véve két összefüggésrend határozta meg. Egyrészt kapcsolata a magyar nemzeti irodalommal, másrészt összefüggéseinek és specifikus szerepének keresése a (cseh-) szlovák államalakulat irodalmi életében. Az alapvető kontextust a „kisebbségi” irodalom és a később kialakuló „nemzetiségi” irodalom közötti jelentésbeli különbséggel jellemzi: a fejlődés „kisebbségi” szakaszában az önálló lét tudata csak potenciálisan, „nemzetiségi” szakaszában pedig a sajátosság- és önállóságtudat meghatározó módon van jelen. Ahogy Ďurišin fogalmaz: „A csehszlovákiai magyar irodalom önállósága csupán ennek az irodalomnak az új csehszlovákiai politikai-társadalmi és irodalmi helyzetben betöltendő új feladatköre és küldetése felismerése által nyerhetett teljes jelentést”.¹¹ Ďurišin azt is sugallja, hogy ez a kisebbségi irodalom – mint szuverén egység és egész – olyan mértékben formálhatja kapcsolatait az adott államalakulatban, és azon túl, amilyen mértékben tudatosítja önállóságát és egyben sajátos feladatkörét.

***

Dobossy László és Dionýz Ďurišin is egyetért abban, hogy a szlovákiai magyar irodalom többletfeladatok ellátásában is eredményes lehet, sajátos jegyekkel bír és a helyzetükből adódó szerepeket vállalhatnak. Közös jegyeket tartalmaz véleményükben az is, hogy a kisebbségi irodalom sorsának biztosítékát nem az anyaországhoz való kap-

10 Dionýz ĎURIŠIN, *A nemzetiségi irodalom mint irodalomtörténeti egység*, Kontextus, Madách-műhely, Bratislava, 1985, 111.

11 *I. m.*, 113.

12 Lásd részletesebben: *Érték a sajátosságban*

(Vizsgálódások a kisebbségi magyar nemzeti irodalom érték-lehetőségeinek kontextusában) = *Irodalmi érték és sajátosság*, Katedra hungaristiky, Filologická fakulta UMB, Banská Bystrica, 2003, 45–62. Továbbá: *Identitás-Kontextus-Esztétika*, (A szlovákiai magyar irodalom kapcsolatrendszeréhez) = *Kultúra a sűčasnost 5*, Katedra Areálových kultúr, FSŠ UKF v Nitre, 2007, 8–18.

csolatuk meghatározottságában látták. Az önálló úton járás, saját intézményrendszer kialakítása és működtetése, a társadalmi és politikai, továbbá kulturális előnyök felfedezése és kihasználása szuverenitásukat és autonómiájukat erősítő tényezők. Dobossy László a merészebb és szabadabb tájékozódás lehetőségéből indul ki, amikor a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom új lehetőségeit látja, Dionýz Ďurišin viszont az adott (szocialista) rendszer vívmányaként és letéteményeként tartja számon az 1945 utáni kisebbségi irodalmak alaphelyzetét, további fejlődésének, erősödésének feltételeit. Mindketten történelmileg azonosítható feltételrendszerből és ideológiailag felismerhető tényezőkből indultak ki.

***

A történelem és a társadalmi fejlődés ezekben az esetekben is rácafol az előző időszakokban keletkezett – elfogadhatónak látszó – véleményekre és teóriákra. A Dobossy László és Dionýz Ďurišin által deklarált vélemények ugyan saját idejükben újszerűnek tünnek és hatottak bizonyos körökben, az európai integrációs törekvések, s bennük a magyar kultúra integrációs törekvései és az országhatárok légiesülése, az anyaország és a határon kívüli kisebbségi magyarság összetartozásának felerősödő eszmeisége differenciáltabb, sőt ellentétes irányú fejlődési tendenciát és egyben perspektívát jelent a kisebbségi magyar nemzeti irodalmak számára. A szülőföld és a hazai táj alapvető meghatározó jellege mellett az anyaországhoz való tartozás tudata erősödik fel a történelmi múlt példájára, elsősorban a kultúra és területei határtalanításával. A Dobossy és a Ďurišin által hirdetett „önállóság” paraméterei ártértekelődnek, leegyszerűsödnek és más irányt vesznek, szekundér helyre szorítva a „befogadó országot” és természetes módon primer helyre emelve a magyar nemzethez való tartozást és kapcsolatrendszer erősítését.

Az irodalom és alkotói lélektani motiváció mélyebb rétegeihez kell eljutnunk ahhoz, hogy hitelesebb képet kapjunk a nemzeti kisebbségi identitás és az irodalmi érték összefüggésrendjéről. A kérdés összetettsége – mellyel már több írásunkban is foglalkoztunk¹² – elfogadja és igazolja azt a felismerést, hogy a nemzeti kisebbségek kulturális identitása és az esztétikai érték között közvetlen kapcsolat is létezik, s hogy a művészi érték hatékonyan elősegíti a nemzeti kisebbség kulturális identitásának meghatározását és felmutatását. S mindez már nem külső, hanem belső és minőségi paramétereket jelent. Ennek a kérdésnek a részletesebb vizsgálata bizonyítja, hogy a kisebbségi írók és költők fejlődési útja a valóság, a morál, az identitás és további más értékek keresésétől vezet el az esztétikum megtalálásáig és teljes megéléséig. Ennek a felismerésnek azért nem esetleges és véletlenszerű az érvényessége, mivel nem csupán az egyes írói és költői pályák ívét jelzi hitelesen, hanem a nemzeti kisebbségi magyar irodalmak történetének, alakulásának és fejlődésének útját is kivetíti.

Nyitra, Vágkirályfa, 2011–2016

Uzonka; tájbeavatkozás, performansz, Uzonkafürdő, Erdély Románia, 2010, foto: MAGMA

Társadalmi fókusz Bartha József konceptuális munkásságában

1 Magyarország,
Románia,
Csehország,
Szlovénia,
Finnország, Dánia,
Ausztria,
Olaszország,
Németország, Svájc;
Korea, A.E.Á.; szerepelt többek között olyan kurátorok kiállításain, mint Harald Szeemann vagy Oliver Klemmayer.

2 Módszere: a két, egymás mellett ülő alanyról készült eredeti fotót megismétli, ezen már a szereplők egymás ülőhelyén ruháiban és testtartásában láthatóak.

3 A helyi, felszín alatt feszülő etnikai viszonyok kontextusában (a két közösség megközelítőleg egyenlő számban él a városban) köztéri

Bartha József konceptuális alkotó, akinek munkáit a társadalmi valóság inspirálja. Munkásságának fontos eleme, hogy az Erdély- és Európaszerte, valamint tengerentúli művészi szereplései mellett¹ az általa működtetett ArtEast Alapítványon és a B5 Stúdió/galérián keresztül művészetszervezői aktivitást is folytat, aktív kapcsolatot tartva helyi alkotókkal és külföldiekkel egyaránt.

Művészetében az erőteljes társadalmi fókusz egyrészt olyan tárgykonstrukciókat eredményez, amelyek egyszerű, szuggesztív vizuális nyelvezettel, metaforikus tartalmi struktúrákban közölnek, másrészt pedig intervenciókat, performance-okat/happeningeket, amelyek a valóság szövetébe ágyazódnak. Stílusa legtöbbször nyíltan konfrontatív, a témákat nyersen, humorral és játékosan kezeli. Alkotásaira nem kimondottan jellemző a kontemplativitás, de egyes témáinál teret kap egyfajta szürreális költőiség.

Pályafutása kezdetén elsősorban az identitás foglalkoztatta, majd ez a tematika kiterjedt különböző konkrét társadalmi jelenségek irányába, komplexebb közösségi, művészet- és kultúrpolitikai rétegekkel gazdagodott. Több évet átívelő ruhacserés fotósorozatában² a képpárok adott szereplőinek függvényében kerülnek felszínre az identitás különböző vonatkozásai, általánosan poétikus képiséggel. *Retouch - Majdnem azonos* című munkája, habár szintén képpárokkal és ismétléssel játszik, már sokkal összetettebb rétegeket hordoz: családtagok és generációk hasonlósága és különbsége, a korok különböző sajátosságai, tapasztalata és tudata, valamint a társadalmi rendszer változása és változatlanlansága.

A tematika kibomlásával a lokalításra irányuló figyelem lesz a Bartha művészi szemléletmódját meghatározó fő irányvonal. A legszűkebb értelemben vett lokalitás a vásárhelyiség specifikus jelenségeit tematizálja. Marosvásárhelyi köztéri szobor-csatája³ *Barátságos mérkőzés*⁴ en kerül kicselezésre: a két bronz polgármester helyet cserél talpazataikon. Ugyanígy cserél helyet II. Rákóczi Ferenc és Mihai Viteazul⁵ mellszobra is, a téma pedig egy következő felvonásban videóval egészül ki, amelynek interjúból kiderül, hogy a helyi járóelők többsége egyik történelmi szereplőt sem ismeri igazán, annak ellenére, hogy elméletileg a lakosság nagy részének öngazdoló szükséglet(?), s ezért megnyugtató a jelenlétük. Valóban, akár fel is lehetne cserélni őket... Szintén ehhez a témakörhöz tartozik a kettős utcanévtábla installációja: a *Feri és Mișu – A kecske is, a káposzta is* című lentikuláris nyomtat is a helyi viszonyokat ironizálja.⁶ A lokális identitás megközelítésének további szintjei az erdélyiség (*Tsárdás*⁷, *Erdélyi falvédőlevés*), valamint a posztkommunista kelet-európaiság és az európaiság (*Marlboro Country*⁸, *Retouch, Made in China*).

A helyi közeg egyedi konstellációi általános problémákat vetítenek ki, így terítékre kerül a visszatérő motívum, a nacionalizmus (*Ez nem zászló, Nemzeti célbadobós játék*), valamint olyan társadalmi-politikai jelenségek, mint az agresszió fetiszizálása és társadalmi elfogadása (*Koktélparti*), az

Bartha József

Fotó: Bartha Dániel

emlékművek, hőskultusz és a társadalmi emlékezet kérdésköre (*IKEA effect* projekt), illetve a nyugat idealizálása és bálványozása (*Marlboro Country, Made in China*).

A *Made in China* objekt-intervenció finom humorral, sokrétűen tálalja az EU-val szembeni elfogultságot: a Nyugathoz tartozás tudata jó hálószákként körbevesz és melegít. Azonban ha közelebről megvizsgáljuk burkunkat, a belsejében levő címkén a címadó feliratot találjuk – álmainkat a politikai szövetségek, a környezetszennyezést könnyítő kereskedelmi szerződések, az olcsó munkaerő kiszípolozása zavarhatja meg... Hasonló mechanizmussal hat az *Ez nem zászló* (*Ceci n'est pas un drapeau*) című installáció is: Magritte kijelentése itt igazzá válik, de továbbra is bizonytalan helyzetbe hozza a befogadót, még ha arra is buzdít, hogy a görcsös feszengés a nemzeti identitás körül – akár negatív élményhez kapcsolódik, például a felvállalás kellemetlenségeihez, akár „pozitív” élményhez, pl. túlárado büszkeség, méltóságérzet állapotához (kényszeres öngazolás és becsvágy) – sohasem természetes és működőképes attitűd. (...) Ez nem zászló, ezért nem kell feszengeni; kezeljük csak lazán, természetesen, a mindennapok tükrében az ügyet.⁹ A ráüljek/ne üljek rá dilemma viszont megmarad, és humor forrása lesz.

Bartha identitásának nem csak mindennapi, politikai vonzatait dolgozza fel, hanem a művészet státusát is. A *Művészettörténet-óra* című performance-happening szintén a komplex helyi valóság egy jelenségéből indul ki¹⁰, és ennek kapcsán Beke László Művészettörténetét juttatja el a nagyközönséghez; a jelenlévők a kiűrtett papírtölcsek lapjait a) hazaviszik, ezzel megőrizve a diszciplína értékét /személyes szférájukba vonva azt; b) kifüggesztik az erre előkészített zsinórra, közzé téve és megosztva azt, mintegy vita vagy akár módosítás tárgyává téve a leírtakat; c) a mellette levő kukába dobják, ezzel elvetve a művészettörténetírást, csupán a művészetfogyasztás mindennapok realitásába beépült gesztenyéjét tartva meg. Uzonkafürdői public art projektje (*Uzonka*) a művészetben belüli centrum-periféria viszonyt pedzegeti, a nyugati művészeti világ sodrába való bekapcsolódás szükségességét vitatva (a Velencei Biennálé és a Kassel-i Dokumenta jelei ugyancsak furcsán mutatnak az erdőben, vagy a falu különböző pontjain; viszont mégis van valamiféle relevanciája annak, hogy ezek a közönséges hétköznapi irány-opciói legyenek, és ne kiemelt alkalmaké). A *Nem Eladó* című installáció pedig a művészet és kultúra elpiacosodását tematizálja, tükörfelületben a műemlék-környezet, a kiállítás többi része – a kortárs művészet, de maga a néző képe is megjelenhet.

Bartha dinamikus művészet-szemléletmódja részben annak is köszönhető, hogy színházi díszlettervezéssel foglalkozik: alkotói tevékenységében a kétdimenziós, statikus kép visszacsúszol a tárgy installációk és történekközpontú művek (performance-happeningek, videók) javára. Ami pedig a néző szerepét illeti, az alkotó performatív dimenziót jelöl ki a számára: a művel való interakciója új identitásokat teremt. Így történik ez az *Erdélyi falvédőleves* (össz)művészeti akciója esetében, amelyben a magyar szabógallérleves, a román supă de urechiușă, az örmény ángádsábur fogyasztása és Láng Zsolt fiktív receptjeinek olvasása/meghallgatása által olyan közösségi tér aktiválódik, amelyben feloldódnak az erdélyi kulturális hatások, a művészet és a mindennapok, illetve a magas és a populáris kultúra ellentétei.¹¹

szobrokat csak felváltva állíthatnak a felek. A helyzet további következménye, hogy a szoborállítás olyan hatalmi gesztussá válik, amely ugyanilyen impulzust generál a másik közösség részéről, és a politikum ezt meglovagolva újabb és újabb szobrok és szobortervek zászlaja alatt csatározik.

4 - *Szerva itt, csere ott*; lambda nyomtat, 2010

5 - román nemzeti hős, 1558–1601

6 A helyi önkormányzat a kétnyelvű utcanévtáblák kérdésén sajátos értelmezésben, egyetlen utcanévtáblán, csak az „utca” szócskát lefordítva kezeli. Mindezek eredménye az, hogy a város két különböző dimenzióban létezik, s a tulajdonnevek kivételével a magyar teljesen fiktív tér.

7 Installáció, ventilátorok, fehér varrott zászlók (magyar, román)

8 Performance-videó, 2003

9 Ungvári-Zrínyi Kata: Bartha József; in: *Eight Present Artists* (kiállításorozat katalógusa) - Simon Emőke, Ungvári-Zrínyi Kata, B5 Stúdió, 2015

10 A marosvásárhelyi gesztenyeárus tankönyvek lapjaiba csomagolja a gesztenyét, a sütő oldalára mindig kitéve az épp aktuális kiadvány borítója...

11 További infók: http://www.kronika.ro/szines/falva_vetített_falvedok/print

MUNKATÁRSAINK

Alabán Ferenc (1951, Guszonia) irodalomtörténész, a Selye János Egyetem oktatója. Legutóbbi könyve *A kulturális identitás metamorfózisai* címmel 2016-ban jelent meg. Nyitraán él.

Baka L. Patrik (1991, Brünn) prózaíró, irodalomkritikus, a Selye János Egyetem doktorandusza. Legutóbbi prózakötete *Vérbókok* címmel 2015-ben jelent meg. Százdon és Komáromban él.

Balogh Alexandra (1993, Dunaszerdahely) a Selye János Egyetem magyar–angol szakos magszterter hallgatója. Ekecsen él.

Csehy Zoltán (1973, Dunaszerdahely) költő, műfordító, irodalomtudós, a pozsonyi Comenius Egyetem docense. Legutóbbi kötete *Experimentum mundi. (Poszt)modern operakalauz (1945–2014)* címmel 2015-ben jelent meg a Kalligram kiadónál. Dunaszerdahelyen él.

Fritsi Péter (1989, Komló) író. 2008-ban jelent meg *Harc Atlantiszéért* című kötete (Alexis Bramhook álnéven). Komlón él.

Juhász Rókkó (1963, Érsekújvár) költő, performer, lapunk képszerkesztője. Legutóbbi kötete *Urban mémoire* címmel jelent meg 2011-ben. Budapesten él.

N. Juhász Tamás (1987, Komárom) irodalom- és filmkritikus, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának doktorandusza. Fűrön él.

Kántor Zsolt (1958, Debrecen) költő, író, szerkesztő. Legutóbb megjelent kötete: *Az idő szaván fogja a nyelvet* (versek, novellák, 2016). Jelenleg Szarvason él.

Keserű József (1975, Párkány) irodalomteoretikus, kritikus, a Selye János Egyetem oktatója. Legutóbbi könyve *Bevezetés az irodalomtudományba* címmel 2016-ban jelent meg. Komáromban él.

Kulcsár Ferenc (1949, Szentés) költő. Legutóbbi kötete *Ezeregyéjszaka* címmel 2015-ben jelent meg. Dunaszerdahelyen él.

Liszka József (1956, Köbölkút) néprajzkutató, muzeológus, a Selye János Egyetem oktatója. Legutóbbi önálló kötete 2011-ben jelent meg a Liliium Aurum Könyvkiadónál *Bevezetés a folklórsztkába* címmel. Keszegfalván él.

H. Nagy Péter (1967, Budapest) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, a Selye János Egyetem oktatója. Legutóbbi könyve *Öt modern költő* címmel 2015-ben jelent meg. Érsekújváron él.

Nyírfalvi Károly (1960, Békéscsaba) költő, könyvtáros, a Lenolaj és a Dokk szerkesztője. Legutóbbi verseskötete *Göröngyös árnyék* címmel jelent meg a GrafComp gondozásában 2015-ben. Budapesten él.

A folyóirat ideai hat számát az SZMÍT ajándékba adja a tagságnak, az irodalmi szervezeteknek és a folyóirat-szerkesztőségeknek.